A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
KIADVÁNYAI

75. szám Szerkeszti: JAKAB LÁSZLÓ 75. szám

„MEGVOLT A KERESZTELŐ IS”

Dolgozatok Németh László irodalmi névadásáról

Szerkesztette
Kornyáné Szoboszlay Ágnes

DEBRECEN, 2000
Megjelent a Kereskedelmi Bank Rt. Universitas Alapítványa támogatásával.

Debreceni egyetemi hallgatók Németh László-kutatásai

© *Kornyáné Szoboszlay Ágnes,* 2000
© *Szerzők,* 2000

ISBN 963 472 469 8
ISSN 0209-8156

Felelős kiadó: Dr. Győry Kálmán
Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
Sokszorosító Üzemében

Tartalom

KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES: Előszó

BARDI ERZSÉBET: Az írói névadás vizsgálata a *Győzelem*-ben

BARNÁCZNÉ CSANÁDI MÁRIA: Névhasználat a *Mathiász panzió*-ban

CSAPÓ MÓNIKA: Személyek és személynevek a *Nagy család*-ban

GERGELY KRISZTINA: *Utazás* a nevek világában

HAVASI JUDIT: *Villámfénynél* (Névtani elemzés)

HÉZSER JUDIT: *Bodnárné* (A dráma elemzése névtani szempontból)

MIKLÓSVÖLGYI MIKLÓS: *Győzelem*

TÓTH ERIKA: „Szegény Sebestyén! Úgy látszik, megszolgálja a nevét” (Az írói névadás vizsgálata a *Papucshős*-ben)

Előszó

Kötetünk címéül Németh László szavait választottuk, aki a *Nagy család* c. drámájához írt soraiban mondja: „Megvolt a keresztelő is: a névadás egy kicsit mindig előhúzza a jellemeket" (A Nagy család története. In: Németh László: *Mai témák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963).

A mi kötetünk történetéhez a következőket kell elmondanom. 1994-ben, a tavaszi félévben *Írói-irodalmi névadás* címmel speciális kollégiumot hirdettem, erre tíz hallgató jelentkezett (Bánszegi Andrea, Bardi Erzsébet, Barnáczné Csanádi Mária, Csapó Mónika, Havasi Judit, Hézser Judit, Kovács Erika, Miklósvölgyi Miklós, Mikó Hajnalka és Tóth Erika). Közös megállapodásunk alapján egy kivétellel (Mikó Hajnalka ti. Kosztolányi névadását választotta, később ez lett a szakdolgozata is) mindenki Németh László-művel foglalkozott a gyakorlati jegy feltételéül szabott szemináriumi dolgozatában. Kovács Erika kivételével, aki a Mezőföldi novellák névtani vizsgálatát végezte el, majd ebből a dolgozatból fejlesztette tovább szakdolgozatának témáját, a többiek egy-egy dráma névtani feldolgozását vállalták. Hogy a drámákban valami egyöntetűség legyen a feldolgozáshoz, Németh Lászlónak az ún. társadalmi vagy más megközelítésben kortárs drámáit választottuk. Három idetartozó dráma *(Cseresnyés, Erzsébet-nap, Szörnyeteg)* névanyaga feldolgozás híján nem került a kötetünkbe. Megjegyzem, hogy a Kovács Erika dolgozatával egyidőben, 1996 májusában került megvédésre másik négy, az írói névadással foglalkozó szakdolgozat is, amelyeknek én voltam a szakmai irányítója. Ezek a szakdolgozatok következők a szerzőjük betűrendjében:

GERGELY KRISZTINA: Utazás a nevek világában [Németh László három vígjátékának névtani elemzése] (K. 1187);

KOVÁCS ERIKA: „A név életet lehel" - Az írói-irodalmi névadás vizsgálata három szerző [Gárdonyi Géza, Móricz Zsigmond, Németh László] novelláiban (K. 1184);

MÁTYUS ÉVA: Tulajdonnevek Németh László *Irgalom* című művében (K. 1188);

MIKÓ HAJNALKA: „A név maga az ember" - Kosztolányi Dezső *Pacsirta* és *Édes Anna* című regényeinek névtani elemzése (K. 1186);

NAGY MÓNIKA: „… csak így hívja a doktor urat…" - Személynevek Német László *Emberi színjáték* című regényében (K. 1183).

Még 1995-ben védte meg szakdolgozatát TÖRÖK ILONA. Ennek a címe: Kovács Lajos az Alpár úton - Németh László *Bűn* című regényének tulajdonnévanyaga (K. 1148).

A K.-s számok a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének kézirattárára utalnak.

A Miskolci Egyetemen folytatott oktatói munkám révén született 1999-ben Szilágyi Réka szakdolgozata: Németh László szépirodalmi műveinek címadása.

Gergely Krisztina, Török Ilona és Szilágyi Réka dolgozatától eltekintve a szakdolgozatok előzménye az 1994-es speciális kollégiumon való részvétel volt.

Bardi Erzsébetnek jelen kötetünkbe felvett írása az eredeti speciális kollégiumi dolgozatnak negyedéven második záródolgozattá átalakított rövidebb, de kiérleltebb változata. Az általa választott *Győzelem* c. drámának még egy vizsgálata van Miklósvölgyi Miklós munkájaként. A két feldolgozás olyan nagy mértékben különbözik, hogy nem tartom hibának mindkettő közlését.

A kötetbe bekerült nyolc dolgozat kilenc drámát tárgyal, s a szerzők betűrendjében következik egymás után.

A dolgozatok nemcsak az eddig vázoltak alapján mutatnak különbségeket, hanem terjedelmüket és a vizsgálat mélyreható voltát tekintve is igen eltérő színvonalúak.

Mégis azt gondolom, egyik sincs minden tanulság híján, hiszen legalább egy-egy gondolattal vagy ötlettel mindegyik hozzájárul a kutatás eredményességéhez.

Hogy a kötetben közölt írások bizonyos egyöntetűséget mutassanak, mindegyik elé kiemeltem a dráma keletkezésére és kiadására, valamint az előadására vonatkozó legfontosabb adatokat a Németh László munkásságát feldolgozó bibliográfia alapján. Csak a kötetben való megjelenést vettem figyelembe, a folyóiratokban, periodikákban való publikálást nem (*Németh László - Bibliográfia*. Összeállította Hartyányi István és Kovács Zoltán. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1992). Minden dolgozat előtt egységesen kapott helyet az író személyes vélekedése a tárgyalt műről - amennyiben van ilyen -, szószerinti idézetek formájában.

A szövegbeli hivatkozások a következő helyekre utalnak (megjelenésük időrendjében: Németh László: *Mai témák* (Szépirodalmi Könyvkiadó 1963; *Utazás, Nagy család*); NLM 1969 (= Németh László Munkái életműsorozat: *Negyven év - Horváthné meghal - Gyász*); NLM 1972 (*Kísérleti dramaturgia I-II.* 1. kötete); NLM 1974 (= *Szerettem az igazságot I-II; Bodnárné, Pusztuló magyarok, Villámfénynél, Győzelem, Papucshős, Mathiász panzió*); NLM 1989 (= *Életmű szilánkokban I-II.* 2. kötete; *Harc a jólét ellen*).

A dolgozatírók többsége - annak ellenére, hogy az általa választott és feldolgozott drámában nemcsak személynevek vannak -, elsősorban ezeknek a vizsgálatával foglalkozott. Ez azért nem véletlen, mert a mintául olvasott tanulmányok egy része is ezt a gyakorlatot követi, bár én minden esetben a teljes tulajdonnév-anyag vizsgálatára biztattam őket.

Nem tisztázódott a kellő mértékben számukra az ún. köznévi helyettesítő (pronomen, vagy ahogy én a *Stilisztika és gyakorlat* c. kötetben megjelent névtani írásomban neveztem: a köznévi szinonima) fogalma. Ezért bizony a példák között olyan is előfordul, ahol valódi helyettesítésről nem beszélhetünk, pl. „Kijössz mint *aggódó hitves*, és tovább aggódsz, mint *társasági asszony*" (*Győzelem* 362). A kurziváltan kiemelt részek nem helyettesítik a nevet, hanem jellemzik a tulajdonnév denotátumát. De ha alany szerepében állnának és néhányszor ismétlődnének (pl. kijön az aggódó hitves), akkor beszélhetnénk igazán névhelyettesítésről.

Németh László viszonylag ritkán s majdnem kivétel nélkül vígjátékban él a b e s z é l ő n é v v e l, hiszen ezeknek az információs „lólába" nagyon kilóg, az olvasó a névkompetenciája alapján nem feltétlenül fogadja el valós névnek, pl. *Kukaczi (Szörnyeteg), Badari (Utazás)*. Sokszor azonban a névszerű, minden szempontból elfogadható névnek nagyon gazdag az asszociációs kapcsolatrendszere, a várakozással ellentétben több információt hordoz viselőjéről (vö. a *Holly Sebestyén* nevet a *Papucshős*-ben), így ezekre az esetekre a b e s z é d e s n é v 'információban szokatlanul gazdag irodalmi név' terminust ajánlom. Ez tulajdonképpen egy hallgatói tévedés terméke, s a beszélőnév helyett hangzott el.

A drámákból illusztráció gyanánt idézett szövegdarabok általában rövidek, ezekben nincsenek kiemelések.

Egy-egy dolgozat után nem közlöm a felhasznált szakirodalmi művek bibliográfiáját. Mivel a szerzőknek feladatuk volt alapművekkel való megismerkedés, itt közlöm azoknak a műveknek az adatait, amelyek a véleményük formálásához mindannyiuknak segítségére voltak.

HAJDÚ MIHÁLY, *Magyar becézőnevek* (1770-1970) (1974)

KÁLMÁN BÉLA, *A nevek világa* (1969)

KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század* (1993)

KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (1988)

KOCSIS RÓZSA, *Minőségeszmény Németh László szépírói munkáiban* (1982)

KOVALOVSZKY MIKLÓS, *Az irodalmi névadás.* MNyTK. 34. sz. (1934)

LADÓ JÁNOS, *Magyar utónévkönyv* (1971)

MADARÁSZNÉ MAROSSY ÁGNES, *Németh László két drámája a megszólítások, az említések és az azonosító mondatok tükrében.* Kézirat. A Stíluskutató csoportban megtárgyalt dolgozat.

Németh László élete képekben. Összeállította NÉMETH LÁSZLÓNÉ és DR. LAKATOS ISTVÁNNÉ NÉMETH ÁGNES. (1985)

SÁNDOR IVÁN, *Németh László üdvtana. Tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében* (1981)

J. SOLTÉSZ KATALIN, *A tulajdonnév funkciója és jelentése* (1979)

K. SZOBOSZLAY ÁGNES, Tulajdonnevek Németh László drámáiban. *Magyar Nyelvjárások* 17: 173-81)

K. SZOBOSZLAY ÁGNES, Realitás és fikció az irodalmi (írói) névadásban. *Névtani Értesítő* 14. sz. 69-76. (1992)

K. SZOBOSZLAY ÁGNES, Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámáiban (Egy írói névszótár terve). *Névtani Értesítő* 17. sz. 37-44. (1995) (A dolgozatírók még kéziratban használták.)

K. SZOBOSZLAY ÁGNES, „…én az Örzsike nénéd vagyok…" - Egy módszertani kísérlet az írói névadás és névhasználat vizsgálatához Németh László Gyász című regénye alapján. *Stilisztika és gyakorlat* 257-68. Szerk. Szathmári István. (1998). (A dolgozatírók még kéziratban használták.)

K. SZOBOSZLAY ÁGNES, Nevek búvópatakja (Vizsgálódások Németh László írói névadása körül). Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára 364-70. (1995) (A dolgozatírók még kéziratban használták.)

VARGA EMŐKE, Németh László és Mezőszilas (A Németh László művek szilasi modelljei) Árgus 1992. 3. sz. 78-83.

CS. VARGA ISTVÁN, *Tanújelek. Írások Németh Lászlóról* (1987)

Szívesen ajánlom az olvasók és a szakma jóindulatába debreceni aktív oktatói munkám utolsó szemináriumának termését.

Debrecen, 1999. november 11-én

Kornyáné Szoboszlay Ágnes

BARDI ERZSÉBET

Az írói névadás vizsgálata a *Győzelem*-ben

A *Győzelem* 1940 végén keletkezett. 1958-ban a *Társadalmi drámák I-II.* 2. kötetében jelent meg, majd 1964-ben ennek 2. bővített kiadásában. 1974-ben a NLM *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetében, és a még ebben az évben megjelent 2., 1981-ben pedig a 3. kiadásban.

1972. március 17-én bemutatta a veszprémi Petőfi Színház. Ezt az előadást közvetítette a TV 1973. január 23-án. 1976. december 23-án bemutatta a szabadkai Népszínház.

A feldolgozáshoz a NLM 1974 *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetét használtuk.

* * *

„Az utolsó ezek közt a [ti. kelepce] darabok közt: a *Győzelem* volt, melyet 1940 karácsonyán, alig néhány napi dégi tartózkodásom alatt írtam. Sóhajtás inkább, mint darab. Az egyetemi tanár apát, aki rég föladta, családjába, betegségébe temette ifjúkora kedves gondolatait, kisebbik lányának váratlan szerelme az okos népfőiskola-szervező parasztfiú iránt ragadja ki a balatoni villából meghalni, de a fiatalokon át mégiscsak győzni, a népfőiskolává alakított rozoga majorban” (Németh László: Negyven év. NLM 1969, 21).

„Mindezekből a darabokból igazán csak a *Győzelem* készült el, 40 Szilvesztere körül néhány dégi napon; inkább sóhaj, mint dráma, a kelepce darabok lezárása” (Németh László: A drámák elé. *Szerettem az igazságot I.* NLM 1974, 12).

* * *

Dolgozatom történetéhez tartozik, hogy két változatban készült el. Először az 1993/94-es tanév II. félévében az Írói-irodalmi névadás c. speciális kollégium keretében írtam meg, a címe *Az írói névanyag vizsgálata Németh László Győzelem című drámájában* volt. Egy évvel később a 2. záródolgozatomban (*Az írói névadásról*) az elméleti megállapítások gyakorlati illusztrálására a korábbi dolgozatban végzett vizsgálatom eredményeit használtam fel.

Itt ennek a második dolgozatnak az eredményeit foglalom össze az elméleti rész elhagyásával.

Németh László tulajdonnév-anyagáról gyűjthető és összegyűjtött információink széles körből származhatnak. Találkozhatunk velük a vizsgált mű szövegén kívüli írói megjegyzésekben vagy a művek szövegébe rejtett utalásokban. Forrásul szolgálhat az író levelezése, életrajzi adatai, de magából a névanyagból is feltárulhat kapcsolat az egyes művekben előforduló nevek között.

Németh László műveinek névanyagát vizsgálva feltűnik, hogy tulajdonnevei nagy többségükben valószerűek, az általa adott, alkalmazott és alkotott tulajdonnevek mind névszerűek, névstílusúak, azaz hasonlítanak vagy megegyeznek a társadalmi gyakorlatban használt nevekkel (vö. MNyj. 17: 173-81 és Névtani Értesítő 17: 37- 44).

Mit tud az író elérni ezekkel a valószerű nevekkel? Egyrészt kifejezi ragaszkodását ahhoz az emberi, társadalmi, földrajzi környezethez, amelybe műveit helyezi. A szoros kapcsolat a rokoni, falusi környezethez - ahonnan az író apja származott -, megnyilvánul az ottani, ti. mezőszilasi családnevek felhasználásában, pl. *Kertész, Pethes, Takaró* (a *Gyász*-ban, illetve az *Iszony*-ban). Megfigyelhető, hogy a nevek az író több művében is előfordulnak, pl. a *Dád* falunévként megtalálható az *Emberi színjáték* c. regényben és a *Villámfénynél* c. drámában; a *Horváth* és a *Molnár* családnevek (*Horváthné meghal* c. novellában, a *Bűn* és az *Emberi színjáték* c. regényben). A keresztnevek közül az *Ágnes, Anna, Kata, Margit* és *Zsófi* szintén több műben előfordul. A keresztnevek vizsgálata azt mutatja, hogy a nevek hasonló figurák neveként fordulnak elő. Pl. *Imre* a tanult kisebbik fiú, *József* az idősebb testvér, *Sándor* a magabiztos férfi neveként (vö. Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára 364-69).

E néhány, nemcsak egy műre jellemző névadási sajátosság után az általam választott *Győzelem* c. dráma névadási sajátosságaira térek rá.

A dráma teljes szövegéből kicéduláztam az összes tulajdonnevet, az összes olyan köznevet, amely tulajdonnévvel is jelölt denotátumra vonatkozik, s az összes olyan köznevet, amely olyan denotátumra vonatkozik, amelynek lehetne, de nincs tulajdonneve. Ennek alapján a denotátumoknak három csoportja alakult ki: 1) a csak tulajdonnévvel, 2) a tulajdon- és köznévvel és 3) a csak köznévvel jelölteké.

A denotátumok jellegéből következően személynevek, földrajzi nevek és címek fordulnak elő a drámában. Mennyiségüket és jellemző erejüket tekintve, amelyre a drámában a regénnyel szemben a tömörítő jellemzés miatt olyan nagy szükség van, a személynevek szolgáltatják a dráma névanyagának törzsét. A dráma szereplőinek felsorolásában tíz személy szerepel, kilencnek van tulajdonneve, ezek a következők: *Sántha Endre, Sántháné, Ágnes* (Sántha kisebbik lánya), *Ács Lajos, Sántha László* (szociális titkár, Sántha fia), *Bart Ottó* (főorvos, Sántha veje), *Ila* (Sántha nagyobbik lánya, Bart felesége), *Héthársi Rudolf* (mérnök), és az *öreg Ácsné*. A *Tiszteletes* tulajdonnév nélkül található a felsorolásban.

Csak a szövegből derül ki, hogy Barték gyermeke *Icuka*, a szakács *Jani*. Egy ismerős család *Kardhányóék*, az Olaszországban megismertek *Dabolczyék*. Ezek az alakok nem jelennek meg a színen, csak az említés szintjén szerepelnek.

Az előbbi felsorolásban számba vett kilenc szereplőre 114 névváltozat vonatkozik. A dolgozatom végén álló táblázatból látjuk, hogy a legtöbb változata az Ágnes és a két vőlegényjelölt, Héthársi Rudolf és Ács Lajos nevének van (33, 38 és 20).

Az *Ágnes* név Németh László kedvenc női nevei közé tartozik. Jelentése ‘szent, tiszta, szűzies, tartózkodó’ (Ladó, *Magyar utónévkönyv* 18, 1971).[1] Ő a kisebbik lány, a legfiatalabb Sántháék gyerekei közt. Csak ő közeledik apjához megértéssel, és ráérez annak tragédiájára. Ő a „győzelem” letéteményese, aki beváltja apja reménységeit, mivel nem az úri-polgári vőlegényt, hanem a népfőiskolát szervező parasztfiút, Ács Lajost választja. A két vetélytárs között jellemben, társadalmi helyzetben, iskolázottságban nagy különbség van, s ezt jól érzékelteti a nevük jellege közötti különbség.

Az *Ács Lajos* név egyszerű, mint a viselője, asszociálja az egyszerű, falusi környezetet, amelyben él. A *ács* köznév jelentése alapján az *Ács* nevet beszélőnévnek is tekinthetjük. Viselője a neve alapján is jobban illik Ágneshez, mint Héthársi Rudolf.

[1] Az utónevek etimológiájának megadásánál a továbbiakban a *Magyar utónévkönyv*-re csak (Ladó 18) formában hivatkozunk.

A *Héthársi Rudolf* névben az utónév idegen eredetű, s viselője is idegen módjára robban be Sántha családjába, s akivel az apa és később Ágnes sem rokonszenvez. A *Héthársi* névben fellelhető közszói jelentés a darabban szójáték alapja lesz: „Mintha csak én lennék a nyolcadik hárs" - mondja gúnyolódva Sántha Endre (340) „Valami bolondság van a nevében […]. Na, látod, már emlékszem. Héthársi és Rudolf. Épp a fordítottja, mintha valakit Krausz Árpádnak hívnak" (339). Sántha úgy próbálja meg igazolni ellenszenvét a férfival szemben, hogy a nevébe köt bele, barátságtalannak, idegennek érzi, s ebből von le messzemenően negatív következtetéseket a jellemét illetően, még mielőtt személyesen is megismerné.

Sántha Endre családneve az Ács Lajoséhoz hasonlóan szintén beszélőnév. Az erre való utalás el is hangzik a drámában éppen Ács Lajos szájából: „Maguk élnek vele, és nem látják? […]. Hogy ez az ember az erejét veszti? Mint a meglőtt nyúl, amelyik a régimód szedné a lábát, csak a vére folyik közben … A múltja, az erkölcse dobná még előre, de az egész csak arra elég, hogy egyet-kettőt bukfencezzék" (368). Sántha is bukott embernek, erkölcsi nyomoréknak tartja magát, aki elvesztette élete értelmét azzal, hogy családfői kötelességből lemondott a közösség szolgálatáról.

A *Bart Ottó* név is idegenül hangzik. Viselője, mint Héthársi, szintén „kívülről jött ember", vő, eredetileg nem családtag. Még a nevét is „*komoly, professzor szabású*"-nak érezzük (355), ahogy az író a dialógusba épített írói utasításban mondja róla.

Egy-egy név változatainak alkalmazása, a becézés olyan eszköz az író kezében, amivel az alak jellemére, a névhasználó és névviselő viszonyára utalni tud. Sántha Endrét és a feleségét senki sem szólítja/említi becenévvel, csak ők egymást. Az unoka neve (*Icuka*) csak becéző alakban fordul elő. A Sántháék idősebb lánya *Ilonka* vagy *Ila*, míg a kisebb lány az őt komolyan vevő apa számára mindig *Ágnes*, s csak a kérőként fellépő Héthársi szólítja/említi *Ági*nak.

A műben találtam néhány olyan személynevet, amelyek már nem is egyedet, hanem típust jelölnek. Ilyen a *Kardhányó* családnév, az elvekkel zsonglőrködő, gerinctelen politikus neve. Az elveiért hiába küzdő, a vereségét beismerő Sántha professzor keserű kifakadásában a név már az elvtelenség szimbóluma: „Én az utolsó tíz évben még minden Halt csárdába bementem, minden pohár sört és Kardhányót lenyeltem, melyet a te koncepciód fontosnak tartott" (364); „Úgy nézek már vissza, mint egy színes ködbe, ebbe a te Kardhányó világodba" (389). De a Sántha elveitől távol álló idegenség szimbóluma is lehet a tulajdonnév, amint azt ugyancsak Sántha fogalmazza meg: „Van csak valami nemesség bennünk, ami átörökíthető, s nem bír a ti világotokba, a Bartokéba és a Héthársiakéba belenyugodni" (380).

Egy másik tulajdonnév is jelképpé válik, amikor Héthársi Ágnest „egy női *Morus Tamás*"-nak mondja (358).

A bemutatott személynevek igazolják, hogy a Németh László által adott nevek mind névszerűek, névstílusúak, s emellett viselőjükről és használójukról gazdag információ-mennyiséget hordoznak.

A földrajzi nevek a tájhoz, a történés színhelyéhez való kötődést szolgálják. Vizsgálatuk azt mutatja, hogy a dráma cselekménye a Dunántúl északkeleti részén játszódik. A helynevek nagyobb része valós földrajzi név, pl. *Tihany*, *Topán puszta ~ Rossz-Topán*. Ez utóbbi hely ad otthont először a népfőiskolának, s valóban létező földrajzi név az író „választott szülőfaluja" határában. Ezt a nevet a szereplőkkel is megmagyaráztatja az író: „mint a címe [!] is mutatja, elég rossz major" (346); „Phű micsoda zsaluk ezek… A fél tábla leszakadt már. Igazán: Rossz-Topán" (371).

Valósnak fogadjuk el a 2. felvonás színhelyeinek a nevét: *Duhajda, Halt-csárda*. A *Balaton-füzes* településnév az író alkotása. Balatonfüzesen áll Sántháék nyaralója, itt játszódik az első felvonás. A településnévben felismerhető a *Balaton-* előtagú nevek és a *Balatonfűzfő* név analógiás hatása.

A cselekmény valószerűségét fokozó nevek még *Moldva* és *Havasalföld*. Ezek történelmét tanulmányozza Sántha. *Amalfi*, *Firenze* és *Róma* Sántháék nászútjának színhelyei.

Egy földrajzi név jelképesen jelenik meg a műben. Mikor Sántha Endre a mű végén halála előtt elbúcsúzik a lányától, ezt mondja: „A testvéreidet is hagyd a világnak. Ne járj közébük többet. Ez a Szodoma esője előtti reggel; az embereknek el kell válniuk egymástól" (394).

A rossz-topáni népfőiskola könyvtárába olyan könyveket helyez az író, amelyek címükkel a népi írók ideológiájára emlékeztetnek. Ilyen könyvcím a *Puszták népe, Mit ér az ember, ha magyar* és az *Emberek a nemzet alatt*. Az első közismerten Illyés Gyula, a második Veres Péter műve. A harmadik egy először 1936-ban megjelent Németh László-írás címe, amely tulajdonképpen recenziókat tartalmaz Illyés Gyula, Tamási Áron, Veres Péter egy-egy művéről (*Puszták népe, Jégtörő Mátyás, Az Alföld parasztsága*).

Hogy mennyire valóságos könyv valóságos címének tekintendő az utóbbi, az is mutatja, hogy Ács Laji erre hivatkozik az Ágnessel és Lacival folytatott beszélgetésben: „LAJOS. Mert van nekünk egy könyvünk, azt valami Sántha Endre írta. […]. Igen szép könyv »Emberek a nemzet alatt.«. […]. Van egy kis könyvtárunk; abban megvan. Nekem tetszett meg a címe valami árjegyzékben. […]. ÁGNES. No, ez nagyszerű. Én a kutat akarom magával kitisztíttatni, maga meg az apám könyvét olvasatja el velem. Dehát mi maga voltaképp? LAJOS. Én *az* vagyok, kérem. Nincsenek iskoláim" (347). Az író által kiemelt *az* mutat a „nemzet alatt"-ira.

A szereplők társadalmi hovatartozása, foglalkozása a névvel együtt előforduló köznévi kiegészítőkben vagy a tulajdonnév helyett használt köznévi szinonimákban nyilvánul meg. A táblázatból kitűnik, hogy a nem tulajdonnévi szólítások és említések száma nagy, változatos, összesen 195. Az első helyen Sántha Endre áll 54 szólítással/említéssel. Családtagjai kivételével pl. mindenki *professzor úr*nak vagy *tanár úr*nak említi/szólítja, tiszteletet és elismerést, de bizonyos távolságtartást is kifejezve. A felesége is tisztában van ezzel, amikor az öreg Ácsnétól tudakozódik a férje után: „Az uramat nem látta, jóasszony? A professzor urat" (378).

Korjelző értéke van annak, hogy Sánthánét az idegenek, Ács Laji és Héthársi *méltóságos asszony*nak szólítják. Sántháné Héthársi szavait idézi a férjével folytatott dialógusban: „- Méltóságos asszonyom - mondja ő, máskor mindig csak Kata méltóságos voltam -" (379). A férje a családi kapcsolatra utalva *aggódó hitves*nek (362), társadalmi szerepére célozva *társasági asszony*nak (uo.), a szituációra kissé gúnyosan emlékeztetve *szenvedő nagyasszony*nak mondja: „S te szenvedő nagyasszonynak érezhetted magad" (362). Ács Lajos Ágnest *kis-asszonyka*ként említi, ami jól utal a köztük levő társadalmi különbségre: „Ha féltik [ti. Sánthát a családja a rossz-topáni körülményektől] az ágyazásunktól meg a szakácsunktól, hozza ki a kisasszonykáját" (365).

A köznévi megfelelők használata kifejezheti az emberek közötti viszony változását. A Sántha által használt köznevek pl. jól mutatják az Ács Lajoshoz fűződő viszonyának változását. Először csak *népfőiskolás* (350), majd *fiam* (369) („Fiam, mit szólt az éjszakád hozzá, amit este mondottatok nekem?" 392), s végül Ágneshez szólva *az urad* („Hallottad az uradat, Ágnes. Az ő szájából hallottad az én utolsó apai intelmemet" 393).

A drámában tulajdonnév nélkül szerepel a szereplők felsorolásában a tiszteletes, akinek nem tudjuk meg a tulajdonnevét, erre még csak utalás sem történik. A névtelenségbe burkolózó tiszteletes inkább epizódszereplő, ezért az író nem is tartja fontosnak, hogy tulajdonnevet adjon neki („SÁNTHA. Úgy hallom, ezt a népfőiskolát a helybeli egyház tartja fenn. LAJOS. Igen, van egy buzgó kis káplánunk. Mi csak úgy hívjuk: a kis tiszteletes" 350).

Hosszan és még részletesebben lehetne elemezni a dráma névanyagát, de úgy érzem, elegendő bizonyítékot találtam arra, hogy az író névadása milyen sokat elárul nem csak a szereplők jelleméről, hanem az író rejtett szándékairól, tudatosságáról, művészi céljairól is.

Az írói névadás vizsgálata valamely mű elemzésének csak egyik vetülete. Ahhoz azonban, hogy teljes értékű, komplex képet kapjunk, információkkal szolgálhat a művek tulajdonnév-állományának az ismerete is.

A főbb szereplők szólításának/említésének „gyakorisági táblázata"

	Tulajdonnévvel említik, ill. szólítják	Nem tulajdonnévvel említik, ill. szólítják	Összesen
Sántha Endre	11	54	65
Sántháné	3	31	34
Ágnes	33	25	58
Ács Lajos	20	13	33
Sántha László	16	12	28
Bart Ottó	7	7	14
Ila	15	3	18
Héthársi Rudolf	16	11	32
Tiszteletes	-	22	22
Öreg Ácsné	1	14	15
Összesen	144	195	339

BARNÁCZNÉ CSANÁDI MÁRIA

Névhasználat a *Mathiász panzió*-ban

A *Mathiász panzió* c. dráma 1940-ben keletkezett, s 1958-ban adták ki a *Társadalmi drámák* I-II. 2 kötetében, majd a *Németh László munkái c.* életműkiadásban 1974-ben a *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetében. Ennek második kiadására is sor került még 1974-ben, majd a 3. kiadásra 1981-ben.

1965. február 13-án bemutatta a budapesti Madách Kamaraszínház és a miskolci Nemzeti Színház. A budapesti bemutatót nov. 14-én rádióközvetítés, majd nov. 28-án TV-közvetítés is követte. 1975-ben a veszprémi Petőfi Színház is műsorára tűzte. Az október 3-i bemutatót tájelőadások követték Ajkán és Szombathelyen, s 1976. április 13-án közvetítette a TV a veszprémi előadást felvételről.

Dolgozatomhoz az 1974-es életműkiadás *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetét használtam fel. A sima lapszámok erre a kiadásra utalnak.

* * *

„Lazábban függ össze ezeknek az éveknek szinte kényszerképzetszerű témájával […] a 40-ben koncipiált, de csak évek múlva megírt *Mathiász panzió* […], a vér szerinti s szellemi család első szembeállítása drámáimban. Hőse a néprajzos, aki ráhangolt tanítványa helyett egy szép, érzéki lányt vesz el, s tudósi bukása, feleségének halála után: két fia nevelésében keres kárpótlást. A kisebbik fiú, a kedvesebbik: eleve rossz alany, s a nagyobb, a meghasonlott magántanár-jelölt is csak látszatra tudja apja becsvágyát kielégíteni. Az elhagyott bölcsésznő külföldön utazik, nyelvtanárnősködik, s amikor minden vagyona elfogyott, Zalában, apja birtokmaradványán nyit egy kis panziót, amelyet a megőrzött ifjúkori hatás egy kis magyar elit találkozóhelyévé tesz. A nagy szőlészről elnevezett panzióban három lány nevelkedik: a vénlány anya fogadott gyermekei. A két családot a kisebb fiú zalai kirándulása hozza kapcsolatba. Beleszeret a hozzáillő harmadik lányba, s azon az ürügyön, hogy itt tud a legjobban tanulni, lent tölti minden szünidejét. A jogi szigorlatok így nem tevődnek le, az utolsó évben már be sem iratkozik. Az apát a felfedezés és a felháborodás hozza le a Mathiász panzióba, a nagyobb fiú, mint a darabot dudaszóval nyitó autó vezetője: rohan sorsa, a középső lány vibráló, gyújtogató természete felé. A négy felvonás egy színen, egy nap leforgása alatt játszódik le, a hármas egység törvénye szerint. Az apa nemcsak az igazi, a szellemi társsal s annak az alkotásával kerül szembe, de tulajdon nevelői csődjével is, melyet a nagyra tartott fiú öngyilkossága pecsétel meg” (Németh László: Negyven év. NLM 1969. 21-22).

„1940 tavaszán egy Báthory Zsigmond-trilógia írására vonulok le Firenzébe, hogy a Nyugat összeomlása s az olasz belépés végre is elvonja figyelmem a reneszánsz Erdély s a barokk fejedelem párbajáról. Nyári zalai utamról a *Mathiász-panzió* színterét hozom meg, a vér szerinti s szellemi család témájával” (Németh László: A drámák elé. Szerettem az igazságot I. 12).

* * *

Németh László a „sziget utópia” gondolatát dolgozta fel ebben a társadalmi drámában. A tökéletes társadalom képét egy zárt világban ábrázolta, de tudta, hogy ilyen a valóságban nem létezik, és nem is létezhet. Erre mutat a dráma tragikus végkifejlete, a fiatal történész öngyilkossága. Ő ugyan kívülről és véletlenül kerül a panzióba, de sem a bentiek, sem a kintiek nem tudják a tragédiát megelőzni.

Az író az ún. társadalmi drámáiban (ezeket kortárs drámáknak is nevezik) szembesíti a terveket a valóságos élettel. Ez a szembesítés a polgári jólét látszatnyugalma és a nemes akarat szembenállása között vezet tragédiához.

Gróti Ágnes, a gyermektelen hajadon, aki mégis felvállalja az édesanya szerepét, próbálja megvalósítani azt a boldog kis szigetet, amit hajdan Hódi Barnával álmodtak meg.

A főszereplők az író eszméinek hordozói. Hódi Barna tragédiája az, hogy a társadalmi felelősségérzete és hivatástudata összeütközteti a családjával. Úgy érzi, hogy a család megalkuvásra kényszeríti. „Nincs szörnyűbb dolog, Ágnes, a szerelemnél. Befog két embert valami homályos, ellenőrizhetetlen kísérletbe. S közben összetöri morális lényüket, kifosztja őket erényeikből, lehetőségeikből…” - mondja Hódi Barna (524). Úgy érzi, hogy ennek a következménye felesége öngyilkossága. A feleség neve *Laura*, ez csak egyszer szerepel a drámában.

A drámában 304 alkalommal fordul elő személyre utalás. Ez a szám magába foglalja a szereplőkre vonatkozó tulajdonneveket és köznévi körülírásokat. A 304 esetből 175 az említés, és 129 a szólítás.

Már a mű elején egy érdekes, a névhasználatra vonatkozó dialógust találunk Sándor bácsi (PEDAGÓGUS) és Hanna között. A névről vallott vélemények utalnak a két szereplő jellemére.

„HANNA. […] Maga rosszalkodik, hogy mindig Annácskának nevez. Mit bosszant ezzel az együgyű parasztnévvel?

PEDAGÓGUS *miközben rakodik*. De Hanna: az borzalmas név, Annácska. Loncsos pongyola, vörös haj jut róla az eszembe. Mellek melltartó nélkül” (471).

Bemutatom a fontosabb szereplőkkel kapcsolatos névhasználatot.

Gróti Ágnest a panzió és a falu fiataljai *Ágnes mamá*nak, illetve *Ágnes néni*nek szólítják vagy említik. Ágnes a drámában valamiféle összetartó erőt, erkölcsi tisztaságot képvisel. Nevének jelentése is utal erre a szerepre. Ladó János a *Magyar utónévkönyv*-ben ezt írja: „[…] ‘szent, tiszta, érintetlen, szűz(ies), tartózkodó’. […] Később a középkori szófejtés az *Ágnes* nevet a lat. *Agnus* ‘bárány’ szóval hozta kapcsolatba” (Ladó 18). Ő a Mathiász-panzió, ill. ellátó *tulajdonosnője*; a panzió a „boldog zátony”, ahol a „többi hajóroncs” is pihenőhelyre talál (537). Ágnes nyújt menedéket Hódi Barna kisebbik fiának, Bélusnak. Arra a következtetésre jutottam, hogy az *Ágnes mamá*t nem az életkora, hanem a feléje irányuló tisztelet és szeretet magyarázza.

Irén Ágnes unokahúga, így vér szerinti rokona a Mathiász panzióban. Emlékeztet a fiatal Ágnesre. Ezt Hódi Barna meg is fogalmazza Irén számára az Ágnesről adott jellemzésben.

„BARNA […]. Na, tudom már, hol találkoztunk!

IRÉN. Igen?

BARNA. Huszonhét éve, a nagynénjében. Éppilyen nyúlánk volt. Mint egy Erzsébet királyné-szobor. Nyugodt, sugárzó, egyszerű” (493).

A DRÁMAÍRÓ is ezeket a tulajdonságait látja: „Ó, ő (ti. Irén) maga a nyugodtság, harmónia” (499).

Ezt a két darabbeli véleményt szinte igazolja az *Irén* név jelentése Ladó idézett műve (64) szerint: „A görög *eiréné* ‘béke’ szóból”. Emiatt a hasonlóság miatt alakul ki a feszültség Irén és Ágnes között, mert Ágnes hajdani és egyetlen szerelme, Hódi Barna is felfigyel a lányra.

Hódi Barna, a két fiát szigorú elvek alapján nevelő professzor kisebbik fiát, Bélust keresi és találja meg a panzióban. Barnát önző és kiábrándult embernek látom. Őt többnyire *Hódi professzor*nak, *professzor úr*nak említik vagy szólítják. Ágnes fiatalkori ismeretségük jogán *Barná*nak hívja. Említése, szólítása mindig távolságtartó. Ez arra enged következtetni, hogy senkinek sem nyílik meg. Élete során inkább elriasztotta magától az embereket, nehogy belelássanak beteljesületlen álmai miatti fájdalmába.

Etelka, Ágnes egyik nevelt lánya a Bélus választottja. Csak néhányszor jelenik meg; mindenki *Etelká*nak említi és szólítja. A bájos, kedves fiatal lányhoz jól illik a neve.

Bélus a mű elején nem jelenik meg, de gyakran említik a *Bélus* becéző formával, pl. „A kis Hódi Bélus” (473). Már a mű első olvasásakor az volt az érzésem, hogy ennek a névnek a viselője szeretetre méltó fiatalember. *Bélus*nak 19, *Béla*nak 24 alkalommal említik, illetve szólítják. *Béla*nak először az apa, Hódi Barna, amikor haragszik rá elhanyagolt egyetemi tanulmányai miatt.

Az *Áfra Mihály* név falusias, vidékies hangulatot tükröz. A *Mihály* ugyanakkor arkangyali név is. Áfra a drámában Hanna jegyese, akit Hanna akkor sem hagy el, amikor Hódi Barna idősebb fia, Lóránt Hannában látja lehetséges megmentőjét. Összetartozásuk, hűségük így ítélet is egy másféle életforma fölött.

A tragikus sorsú Lóránt neve Ladó János *Magyar Utónévkönyv*-e szerint germán eredetű. Elemeinek jelentése: ‘dicsőség + merész’. Szabadon fordítva az együttes jelentést: ‘vakmerőségével dicsőséget szerzett harcos’. Drámabeli viselője is a kétségbeesés vakmerőségével, a körülményeket nem mérlegelve követeli a megmentőjének vélt Hanna szerelmét, aki elutasítja. Lóránt az elutasításra megint csak vakmerő lépésre szánja el magát, amikor az öngyilkosságot választja.

A dráma szereplőinek tulajdonneveit áttekintve igazolódni látszik, hogy az alkotó névválasztása nem a véletlen műve, hanem mérlegelés, megfontolás eredménye.

CSAPÓ MÓNIKA

Személyek és személynevek a *Nagy család*-ban

A Nagy család c. dráma 1962-ben keletkezett, s 1963-ban jelent meg a *Mai témák* c. kötetben, majd a *Társadalmi drámák I-II.* 1964-es 2. bővített kiadásában, 1972-ben a NLM életmű-sorozat *Kísérleti dramaturgia I-II.* 1. kötetében, 1977-ben *Drámák* cím alatt, 1981-ben *Németh László válogatott művei I-III.* 3. kötetében.

1963. október 25-én bemutatta a veszprémi Petőfi Színház. 1972. szeptember 26-án a TV részleteket mutatott be belőle.

A mű két részre tagolódik, az Első este, illetve a Második este címűre. Dolgozatomban csak az első rész irodalmi névadásával foglalkozom. Munkám során a *Mai témák* című, 1963-ban megjelent kötetet használtam.

* * *

„A *Nagy család*, amennyire vissza tudok emlékezni, egyetlen olyan szépirodalmi munkám (tán a *Cseresnyés* körül volt ilyesmi), ahol a téma kialakulását külső körülmények is siettették; tehát mintegy a foganásnál érte és sértette meg egy külvilági inger" (Németh László: A Nagy család története. *Mai témák* 183).

„A hősnő ott volt azonnal előttem. Dolgozó nőnek kell lennie, s kiválónak. Egyetemet végzett tehát, ha nem végzett volna, az utolsó húsz évben elvégzi valahogyan. Pályája legyen komoly, már-már férfiészt kívánó, legalábbis olyan, amelyen a nők hátránya, még a kiválóbbaké is (főként, ha a család is húzza közben), hosszabb távon ki szokott derülni. Fizikus tehát - ezen a pályán megismertem néhány kiváló nőt. - Afféle negyven körül járó tanársegéd vagy adjunktus, aki ezen a pályán a negyvenegynehány évivel, a friss eszű fiatalok közt, már öregnek számít. De ha értelmiségi is: legjellemzőbb tulajdonsága mégsem az értelme; - hanem a ragaszkodás, amelyet parasztsösök hagyhattak reá. Születésire parasztlány tehát, vagy afféle fél paraszt, fél tisztviselő, mondjuk, árvízi biztos lánya; szüleinek a becsvágya s tán a magáé is beérte volna az érettségivel, egy kistisztviselőséggel a postán vagy városházán; egyik tanára fedezi fel, és kergeti föl az egyetemre, ahol aztán hivatást s nem a maga szakján, férjet is talál. A gyökérvetés, mélyebbre kapaszkodás paraszti ösztöne azonban továbbra is ottmarad benne, úgy ragaszkodik, nem a férjéhez, akinek a gyengéit látja, a családjához, mint ősei a néhány nyíl földecskéjükhöz" (i. m. 186-7).

„Női főszereplő: ilyen még nem volt a színpadomon. Regénybe, az élet mindennapi részletei közé előszeretettel állítottam nőhőst; a színpadon azonban férfifelemmel vívódtam. […] A *Mathiász panzió* alternatívája kínálkozott: a hősnő köré verődő véletlen családtagokkal, mint a volt tanár és férfiideál, a lemorzsolódni akaró egyetemi hallgatónő s annak cukrász barátnője, az 56-os albérlő - nyelvész különben - s főnöke, a »kor hőse«, a villanyszerelésen, technikumon át emelkedő parasztfiú, a kommunista házgondnok, régi mozgalmi ember, s a mosókonyha magasából lejáró segéd-házfelügyelőnő, volt apáca; képviselőiben az egész társadalom. A dráma arról szólt volna, mint találja meg (gyermekeit is befogadva) a fölbomlott kis család összetartója a nagy családban erkölcsi ereje lekötőjét" (Németh László: Negyven év. NLM 1969. 59).

* * *

A mű középpontjában egy család áll. Az első részben a kis család felbomlását látjuk. A *Második esté*-ben már azzal a családdal találkozunk, amelyet Kata, a főszereplő teremt maga köré. A férj, Bodor Ernő közgazdász a felesége ellentéte. Munkájában a gyárfejlesztés kérdése érdekli („Mint közgazdászt olyan problémák vonzzák, amelyekben a halandzsa elválaszthatatlan a tudománytól." Mai témák 187; „Bár a feleségem, az ő egzakt természettudományos, fizikusi szigorával ezt [a gyárfejlesztést] afféle halandzsa-témának tartja." Mai témák 221). Szereti, ha csodálják, bámulják. Idősebb gyermekük, Péter a felnőtt kor küszöbén érettségi és felvételi előtt áll. Természete az anyjáéhoz hasonlít inkább, de lázad is az egész világ s a családja ellen, amely ragaszkodását kihasználva becsapta, elnyűtte az anyját. Vica, a fiatalabb testvér inkább az apja lánya. Az életből csak az élvezetek érdeklik. Családja helyzetét természetesnek fogadja el. Nem foglal állást sem apja, sem anyja mellett, pillanatnyi érdeke szerint hajlik ide vagy oda.

„Nem volt nehéz megtalálni azt sem, aki a darabot elindítsa. Az öreg vidéki tanár lesz az […] Valamikor tanár-diák szerelem fűzte felfedezettjéhez […] A darab ott kezdődik, ahol ő a robbanásra kész otthonba becsönget […], s akaratlan is elindítja a leszámolást" (Mai témák 188). Kata volt tanára, Szilasi András a családból korábban senkivel sem találkozott, de a *Bandi bácsi* nevet mindnyájan jól ismerik.

Kiderül, hogy Bodor Ernőnek szeretője van, a családnál egykor szolgáló régi gyereklány, akit Kata szeretettel fogadott maguk közé. Most csak az emberi hálátlanságot tapasztalja. A kis család felbomlása megteremti az alapját az új, nagy családnak, amelyben az író szerint az egész társadalom keresztmetszete megtalálható. „Az öreg tanár [Szilasi]: a legjobbfajta régi értelmiség; a gondnok [Gara elvtárs], volt mozgalmi ember, munkásból lett kisebb vállalatvezető; a segéd-házfelügyelőnő szélnek eresztett apáca [Klára nővér]; a lemorzsolódástól megmentett egyetemi hallgatónő [Meszlényi Lidi]: téesz parasztok gyermeke; az albérlő [Vogel Karcsi]: nyelvész, ötvenhat óta segédmunkás, főnöke és barátja [Tóth Sándor] »a kor hőse«, az emelkedés sima liftjén felszálló népi káder, esti technikumi hallgató, egykor tán elektromérnök.; s hogy az apácának is legyen antagonistája: a barátnő [Vera] legyen gyerekként elcsúszott cukrászlány" (uo. 194). Ezt a családot szellemi kötelék tartja egybe. Bár dolgozatomban a nagy család történetéről szóló második részt nem tárgyalom, érdemes az író szavait idézni: „Amit a két dráma együtt elmond: hogy közösségek összetartozásához emberek szíve-vére kell - egy-egy beépített Kőműves Kelemenné, s hogy amit mi kohéziónak érzünk, voltaképpen észrevétlenné vált önfeláldozás; azt a két dráma együtt, úgy hiszem, elmondja" (Mai témák 203).

SZEREPLŐK
BODOR ERNŐ
KATA, felesége
VICA, lánya
PÉTER, fia
SZILASI ANDRÁS, nyugalmazott tanár
GARA, gondnok
KLÁRA, segédházfelügyelő
MESZLÉNYI LÍDIA, egyetemi hallgató
VERA, Lidi barátnője
VOGEL KARCSI, lakó
TÓTH SÁNDOR, barátja
SZERELŐ
BÚTORHOZÓ MUNKÁS

A Mai témák 208. lapján található felsorolást formailag is igyekeztem visszaadni.

A szerzői utasításokban, miután az emberi kapcsolatokat és részben a foglakozásokat már ismerjük, a szereplők már nem feltétlenül a felsorolásban meglevőkkel azonos formában, hanem rájuk vonatkozó szinonimákkal és a másik szereplőhöz való viszonyukat jelölő szavakkal/szerkezetekkel kerülnek említésre. Így lesz Bodor 6 esetben *férj,* kétszer *apja;* Kata 39-szer *Kata,* egyszer *felesége,* illetve *anyja.* Egy példán bemutatva s a szerzői utasítást az író nyomán kurziválva:

„Péter és az anyja egyedül marad” (226).

Megvizsgáltam, melyik alak hányszor szerepel a dialógusokban. A megszólaló kikezdéssel, kisnagybetűvel és ponttal különül el a dialógus szövegétől az utasítás pedig kurziválva, például:

„KATA. *Szilasihoz*. Azt, hogy a férjem zavarban van, arról veszem észre, hogy elméskedni kezd.

BODOR. Ha ennyire gyökeréig ásol a mondataimnak, mondd inkább azt, hogy éhes a bestia. A gyárban csak hideget szoktam enni.

SZILASI. Ó, kérem, én úgy is indulok…

KATA. Nem, semmi szín alatt. Megbánt, Bandi bácsi…

BODOR. Igazán, nem olyan sürgős… S legalább öt helység van, ahol elkölthetem.

KATA. Nem - hoztam eleget, Bandi bácsi is velünk eszik… Mondtam, megbánt vele. *Kiszalad*.

SZILASI *szétnéz.* Szép könyvtáruk van, Bodor úr.” (221)

A dialógusok élén 604-szer olvashatjuk Kata nevét. Minden felvonásban ő szerepel a legtöbbször. Az előfordulásokat felvonásonként és összesítve is megvizsgáltam. Vannak olyan szereplők, akik nem jelennek meg minden felvonásban. Vica és Szilasi hiányzik az utolsóból, Bodor sincs jelen személyesen, csak telefonon beszél vele Kata. Gara, Lidi, Karcsi nincs a negyedik felvonásban. Klára nem szerepel az elsőben. A szerelő csak egyszer jelenik meg az első felvonásban.

Szereplők	1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás	Összesen
Kata	158	125	196	125	604
Péter	45	61	72	12	190
Szilasi	65	84	22	-	171
Bodor	67	15	39	-	121
Klára	-	46	30	39	115
Lidi	29	39	9	-	77
Vica	11	28	32	-	71
Sándor	-	-	26	38	64
Gara	3	9	51	-	63
Vera	-	-	8	54	62
Karcsi	-	-	40	-	40
Szerelő	1	-	-	-	1

Az egyes szereplők fontosságát a számok jól mutatják. Érdekes megfigyelni, hogy az első felvonásban, ahol a feleségét megcsaló Bodor először találkozik Szilasi tanár úrral, egyenrangúaknak mutatkoznak.

Az alábbiakban sorra veszem az egyes szereplők nevét.

Kata

A *Katalin* név változata. A *Katalin* a görög *Aeikatherine* rövidülése, ez pedig egy egyiptomi név görög értelmesítése. A görögben a jelentése 'mindig tiszta' (Ladó 71); ez a köznévi jelentés jól tükröződik Kata egyéniségében. Az egyiptomi eredeti jelentés 'korona' (uo.). Ez is összefügghet Kata családbeli helyzetével. Németh László több hőse is a világi vallástalan szentség megvalósulása Boda Zoltánhoz *(Emberi színjáték),* Kertész Ágneshez *(Irgalom)* és Égető Eszterhez hasonlóan. Drámai előképe árva Bethlen Kata. Párhuzamukra az író is felhívja a figyelmet. „A hősnő Kata lett; kedvencem: Bethlen Kata, kemény, de mégis vonzó, önfeláldozó nőiségére emlékezőn" (Mai témák 195). Az, hogy nem a *Katalin* alakot használja, még jobban kiemeli a hősnővel való együttérzését. Életrajzi mozzanatok is szerepet játszhattak a *Kata* név választásában. Így hívták Németh László korán elhunyt első kislányát is. Azonban a gyermek nevének megválasztásánál is valószínűsíthető Bethlen Kata hatása. *Katá*nak szólítja Bodor és Szilasi, *Katóka néni*nek Lidi, Karcsi és Vera, *Bodorné asszony*nak Gara. Péter és Vica általában *anyu, anyuka, anyukám, mamikám* alakban szólítják meg az anyjukat. Említései: *anyád, anyám, anyja, édesanyja, az én anyám*. Szintén nem tulajdonnévi jelölések a következő említések és szólítások: *felesége, feleségem, tanítványa, hajdani kedves tanítvány, a tanársegédnő, a laborvezető, elvtársnő*. Klára nővér a következő szinonimákat használja a tulajdonnév helyett: *drágám, édes, édes asszonykám, kedvesem, kedveském*. Katára vonatkoznak a következő, pozitív tartalmú jelzős szerkezetek: *ez a gyönyörű asszony, Katóka néni a malaszttal teljes, jószívű asszony, ilyen háziasszony*. Negatív viszont a Verától származó *egy ilyen nem is egészen fiatal asszony.* Kata magáról szólva mondja: *egy öreg elhagyott nő, az ilyen elgyötört öregasszony, a legöregebb tanársegéd a tanszéken, egy ilyen ottragadt némber*.

Szilasi András

A kortárs-drámákban gyakran találkozunk életrajzi motívumokkal, ami megvan a tanár nevének megválasztásában is. „Az öreg tanár: Szilasi, hisz szilasi volt az is, aki nélkül nem ábrázolhatok tanárt" (Mai témák 195). Világos utalás ez a Szilasbalhásról, ma használatos nevén Mezőszilasról származó Németh József tanárra, az író apjára. A tanár keresztneve a görög *Andreiasz* névből származik. Jelentése 'férfi, férfias' (Ladó 130) összhangban viselője jellemével. Ő ismeri fel elsőként Kata erkölcsi nagyságát. Még Péter, az állandóan vágásra és visszavágásra kész, lázadó természet is tisztelettel, elismeréssel fordul feléje. Tulajdonneve előfordul a következő változatokban: *Szilasi tanár úr*. Kétszer névtévesztés folytán: *Szilágyi,* illetve *valami Szilágyi*. Nem tulajdonnéviek: *a tanár úr, tanár úr, szegény vidéki tanár*. Vannak olyan említések és szólítások, amelyek Szilasi András korára utalnak: *egy bácsika, ez az öreg, egy öreg bácsi, öregúr*. Bodor Ernőtől gúnyosan hangzanak, s kettejük viszonyát jól mutatják: *vén tisztelő, pletykahordó vénember, a bálvány, a hajdani ideál*.

Bodor Ernő

A férj keresztneve magyar nyelvújítási alkotás az *Erneszt* névből. Jelentése 'komoly, határozott' (Ladó 155). A köztudatban a komolysággal és a határozottsággal általában pozitív értékek kapcsolódnak össze, itt viszont a férj az, aki megcsalja és elhagyja a házastársát. Mégsem tekinthető egyértelműen negatív szereplőnek, hiszen gyermekeiért mindvégig vállalni akarja a felelősséget. A vezetékneve kelt bennem olyan asszociációkat, amelyek az ingatagságát, befolyásolhatóságát igazolják. A *Bodor* név ti. valamiféle göndörséget, hullámzást idéz fel.

Szilasi tanár úr *Bodor Ernő*nek és *Bodor úr*nak titulálja. A keresztnevét Kata használja, és tőle halljuk gúnyos színezettel az *Ernő bácsi*t.

Köznévi említései és szólításai: *az uram, a férjem, a kedves férje, az apu, az apja, apád, apám, apátok, édesapád.* Katától ironikusan: *főnök elvtárs*. Az Első este végén Kata az *édes* megszólítással búcsúzik telefonbeszélgetésük során, amikor a válásba beleegyezik: „Majd az ügyvédek… Nem haragszom. […] Csak ne köszönd. Ha valaha, most vétek ellened először… Szervusz… Szervusz édes" (323). Péter ellenszenve fejeződik ki apja iránt az antonim *mintaszülő*ben és *az apám egy csirkefogó* kijelentésben.

Péter

A név megválasztásáról az írót idézem. „A fiú legyen Péter, ez a név - parasztcsaládunkban nemzedékeken át a majoreszko neve - a mi időnkben afféle középosztályi »úrikukó«-név lett, amellett mégis »petrus«, azaz szikla, ha most cseppfolyós is" (Mai témák 195). A családi indíttatás az idézetből nyilvánvaló. A Németh családban meghatározó szerepet vittek a Péterek. Az első földszerző ős, valamint az apai nagyapa, az író nagybátyja is *Péter*, s az unokatestvérek között is megtalálható. „John Marco Allegro professzor, a manchesteri egyetem filológiai tanszékének jeles előadója, a holt-tengeri tekercsek megfejtésén dolgozó tudóscsoportok egyik vezető tagja szerint Jézus nem nevezhette Pétert kősziklának, mivel görög nyelvre csak később fordították le az eredetileg arameus-héber nyelven írt evangéliumokat. Szerinte a Péter apostol neve melletti *Cephas* szó az arameus *kepha* szóval függ össze, melynek jelentése: orvos, gyógyító, jövendőmondó" (Ladó 203-4). Ez is illik Péterre. Ő az, aki rögtön látja a család felbomlását, és kérlelhetetlen igazmondásával a gyógyító folyamatot is elindítja. Bár szülei házasságának felbomlásakor még nem tud anyja magasabb erkölcsisége mellé állni, de reményünk lehet arra, hogy különböző hatások megedzik a még „cseppfolyós" jellemet.

Kata, Vica, Lidi és Szilasi tanár úr *Péter*nek, Klára nővér és Gara *Péterké*nek szólítja/említi. Indulatosan belőle is kirobban, hogy ő nem más, mint *egy Péterke, egy közönséges régiszabású úrikukó, egy úripubi.* Köznévi szinonimái: *a fia, a fiam, az ártatlan fiú, a nyomorult gyerek, szegény nyomorult.*

Vica

A *Vica* a héber eredetű *Éva* becéző alakja. Jelentése: 'élet, életet adó' (Ladó 47). „A lány piha voltának megfelelően: Vica; ennek a névnek a cicamozgásában, mintha mégis egy kis szív is nyílna" (Mai témák 195). A Vicára vonatkozó névhasználat vizsgálata során a tulajdonnév használatának két módjára lettem figyelmes. A *Vica* alakot a családtagok (Kata, Bodor és Péter) használják. Klára nővér továbbképzett becéző formával említi a lányt: *Vicácska*. Péter ironikusan szólítja *kedvesem*nek. Az anya számára *a lányom,* Péternek *a húgom*, másoknak egyszerűen *lány* vagy *az a kislány*.

Klára

A segéd-házfelügyelőnő neve *Klára,* amely a lat. *clarus* 'világos, fényes, ragyogó, kitűnő, jeles' jelentésű melléknév nőnemű alakja (Ladó 72). A pozitív figurának pozitív jelentésű neve van. Ez a név „bukta alakját is kirajzolja, s valami hozzá nem illő finomságot is ad rá, amely olyasformán ül rajt, mint az apácafőkötő" (Mai témák 195). A *Klára* köznévi szinonimái: *a segédházfelügyelő, a néni, a vicéné, egy angyal.*

Gara

A gondnok vezetékneve *Gara,* keresztnevét nem tudjuk meg. A név mellett legtöbbször az *elvtárs* névkiegészítő szerepel, s ezzel az író a házfelügyelő mozgalmi múltjára utal. „Rendszerünk képviselője" (Mai témák 195) a házban is a közösség szervezését tartja legfontosabb feladatának. Garára vonatkoznak a *Gara elvtárs, Gara úr, ez a Gara,* valamint a *gondnok elvtárs, a gondnok, a házgondnok, a gondnokunk, befolyásos párttag, az a kis köpcös bácsi.*

Meszlényi Lídia

Kata tanítványának keresztneve *Lídia*, ez a név görög eredetű, jelentése: 'az ókori Lydiából való nő' (Ladó 77). Nevét *Lidi* becéző alakban használják. Sándor és Klára *ez a Lidi* formában említi. Köznévi szinonimák: *a tanítványa, falusi lány, angyalom, egy lány, a piszok, az a kisegítő iskolás*.

Vera

A gyerekkorában „elcsúszott" cukrászlány, Lidi barátnője a *Vera* nevet viseli. Ebben az esetben több név egyezéséről beszélhetünk. Az író azonban kifejti, hogy a „Vera, ez a név nem rossz egy huligán lánynak, ugyanakkor »igaz«-at jelent, mint a partneréé sziklát" (Mai témák 195). Az írói magyarázat alapján a lat. *verus* melléknév nőnemű alakjára gondolhatunk, amelynek a jelentése 'igaz, igazat mondó' (Ladó 115). Az ő vezetéknevét nem tudjuk meg. *Verá*nak szólítják, Kata használja egyszer a *Verácska* alakot. Klára nővér *kedvesem*nek szólítja, a többiek a Lidihez való viszonyuk és érzelmeik alapján említik: *egy ismerősöm, a barátnőm, a barátnője, a szemérmetlen, egy cukrászlány, egy lány az édességboltból, az a kislány, az a lány, a Lidi barátnője, dolgozó nő, a kis barátnőm, a kis barátnője.* Találkozunk olyan esettel, amikor Vera magáról beszél. A saját említések negatív tartalmúak, s ez arra utal, hogy Vera nincs nagy véleménnyel magáról: *ringyó, milyen marha, egy ilyen minek nevezzem magam.*

Tóth Sándor

A „kor hősének" neve *Tóth Sándor*. Ilyen *-th*-s alakban van a szereplők felsorolásában, a dialógusváltásnál *Sándor,* de érdekes megfigyelni, hogy a már többször idézett helyen hogy nyilatkozik erről a névről az író: „A kor hőse egyszerűen Tót Sándor" (Mai témák 195). A *Sándor* a görög *Alekszandrosz*, az olasz *Sandro* vagy a német *Sander* becézőjéből alakult. Az *Alekszandrosz* jelentése 'az embereket vagy az emberek ellen oltalmazó'. Más vélemény szerint török eredetű, és jelentése 'akarat' (Ladó 210). Mindkét jelentés illik viselőjére. Nemcsak főnöke Karcsinak, hanem barátja és oltalmazója is. Rendkívüli akarata van, minél többet szeretne elérni, tanul, dolgozik. Ezek a tulajdonságok a fiú származásával, egyenességével, jobbra törekvésével kapcsolatosak, és azzal a csodálattal, amellyel már az első pillanatban tekint Katára. Érzelmileg közel kerül az asszonyhoz. Sándor a reményt jelenti Kata számára, hogy a kialakuló nagy családban valakihez meghittebb viszony fűzheti.

A *Tóth Sándor* névalak a 3. felvonásbeli bemutatkozáson kívül nem fordul elő.

„SÁNDOR *megcsóválja a fejét.* Nahát! *Hirtelen kezet nyújt.* Engedelmet, Tóth Sándor vagyok" (Mai témák 301).

A *Tóth Sándor* névnek sok köznévi megfelelője van: *egy szakmunkás, a főnököm, a főnöke, a barátja, a góré, ilyen pajtás, főnök elvtárs, a kor hőse, az a fiatalember, humánus főnök, ez a pali, ilyen fiatal srác, egy közönséges melós, ez a fiú, igazi vidéki fiú.*

Vogel Karcsi

„Legnehezebben az 56-os nyelvész neve ugrott ki (tán mert a jellem is ide-oda ingott): a filozopteri félszegség, kényszer viccelődés, gyermeki idealizmus közt: a »Karcsin« még csak megállapodott a névkereső index; de milyen Karcsi? Ha ennyire ugrál, legyen Madár, azaz inkább Vogel, hisz az indogermán nyelvcsalád ágai közt röpdös" - mondja el az író drámája keresztelési problémájáról (Mai témák 195).

Karcsi lehet *Karcsi, ez a Karcsi, Vogel úr, a fiatalember, a barátja, a lakó, a vendégünk, ez a fiatalember, okos fiú, ez az én barátom, olyan érzékeny fiú, nagyon jó fiú, az új lakó, nagyon komoly fiatalember, egy kicsit szeplősforma nagyfogú fiú, ez a pofa.*

Szerelő

Csak az első felvonásban tűnik fel, s mindjárt el is tűnik. Akár az egész szöveget is idézhetem, ahol előfordul az említés szintjén s egy közvetlen mondattal:

„PÉTER. A gondnok elvtárs. Egy szerelő elvtárssal.

GARA *a szerelővel.* Bocsánat. Ha tudtam volna, hogy vacsoráznak… Bodorné asszony említette a tavasszal, hogy a fűtőtest kicsi, nem fűti ki a könyvtárat.

BODOR *föláll.* Igen, mint sítúrára öltözködöm a tulajdon rekamiénkra.

GARA. Az elvtárs: szerelő. *Bodor vele is kezet fog.* Itt van a házban, levenné a méreteket…

KATA. Nagyobb fűtőtestet kapunk?

SZERELŐ *miközben mér.* Néhány bordát esetleg hozzáragaszthatunk" (i. m. 224).

Munkám végén egy táblázatban összesítem a drámában megjelenő szereplők nevének változatait, köznévi megfelelőit, jelzős szerkezetben való előfordulásukat, valamint a szereplőkre vonatkozó említéseket és szólításokat.

Szereplők	Tulajdonnévi változatok száma	Köznévi megfelelők száma	Jelzős szerkezetek	Említések	Szólítások
Kata	3	19	11	37	59
Szilasi	5	10	9	37	71
Bodor	3	13	2	33	4
Péter	2	4	5	33	9
Vica	2	4	1	14	4
Klára	3	6	1	17	9
Gara	2	5	3	18	13
Lidi	1	5	2	19	6
Vera	2	7	9	16	6
Sándor	1	5	10	13	5
Karcsi	2	4	9	23	2
Szerelő	-	1	1	1	1

A táblázat adataiból jól kivehető a szereplők hierarchiája, fontossága, Kata kulcsfontosságú szerepe. Szilasi tanár úr említéseinek kiugróan magas száma annak a szerepnek a bizonyítéka, amit akkor is betölt Kata környezetében, amikor nincs is jelen.

A *Nagy család* az a drámája Németh Lászlónak, amelynek „keresztelőjére" is meginvitálja az olvasót, sokat feltárva a névválasztás szempontjairól. Ezeket a megjegyzéseket idéztem az egyes szereplők nevének tárgyalásakor a mű 1963-as kiadásából: „Megvolt a keresztelő is: a névadás egy kicsit mindig előhúzza a jellemeket" (Mai témák 194-5), s az egyes nevek és viselőik jól példázzák ezt az írói törekvést.

GERGELY KRISZTINA

Utazás a nevek világában

A *Harc a jólét ellen* vígjáték 1964-ben keletkezett. Először az Alföld című folyóiratban jelent meg 1980-81-ben Grezsa Ferenc utószavával. Majd 1989-ben a NLM *Életmű szilánkokban I-II.* 2. kötetében látott napvilágot. A 2. kötet végén található Jegyzetek idézi többek között Grezsa Alföld-beli utószavából: „A vígjátéki tárgy formálódását az író naplóiból jól nyomon lehet követni. […] A dráma a Magyar Közösség összeesküvésének leleplezése idején keletkezett: a »védelmül egy nagyot kacagni« szándékával. […] A Harc a jólét ellen eszméje a kisvárosi emberfajta ábrázolásának, a helyes gondolkodás tipológiai vizsgálatának és a lírai önszemléletnek a köreit járja be. »Főhősében a vásárhelyi különcséget, a filozófus történeti típusát s önmagam reagálásmódját olvasztottam egy alakba« olvassuk a kései írói önvallomásban. Mint élet- és társadalomkép: a dráma a »csomorkányizmus« iróniájának első s korai megjelenése Németh László életművében. Szikesújhely Csomorkány variációja" (NLM 1989 II, 544).

1981. szeptember 18-án mutatta be a veszprémi Petőfi Színház, vendégjátékként ugyancsak 1981-ben Siófokon, Vácott, Zalaegerszegen, Székesfehérvárott, Szekszárdon és Szombathelyen. 1984-ben a rádió közvetítette Veszprémből. 1984-ben bemutatta a budapesti Thália Színház, s ez az előadás szerepelt vendégjátékként 1987-ben Egerben és Tatabányán.

* * *

A *Pusztuló magyarok* 1936-os keletkezésű. A „*Pusztuló magyarok*ban a 30-as, 40-es évek falukutató mozgalmának mulatságos és kegyetlen szatíráját adja" - mondja Kiadó aláírással a *Társadalmi drámák I-II*. (1958) Utószava.

A Villámfénynél megjelenése és bemutatása között „fogan a *Pusztuló magyarok*, a falukutatás (a kész végeredményhez igazított kutatás) paródiája" (A drámák elé. NLM 1974, 10).

Megjelent az előbb említett kötetben, ennek 2. bővített kiadásában 1964-ben, a *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetében és ennek 2. kiadásában 1974-ben, a 3. kiadásban 1981-ben.

Bemutatta a veszprémi Petőfi Színház 1978-ban.

* * *

Az *Utazás* 1963-ban jelent meg a *Mai témák* c. kötetben, a *Társadalmi drámák I-II*. 2. bővített kiadásában 1964-ben, 1972-ben a NLM sorozat *Kísérleti dramaturgia I-II*. 1. kötetében. 1984-ben *Németh László válogatott művei I-III.* (összeállította és az utószót írta Király István) 3. kötetében.

Bemutatói: 1962-ben a budapesti Katona József Színház, a szegedi Nemzeti Színház, a debreceni Csokonai Színház, 1969-ben a győri Kisfaludy Színház; 1976-ban, 1977-ben és 1981-ben a Rádiószínház programján szerepelt.

* * *

„…szinte furfangos fickónak kell tartanom magam (amint tartanak is bizonyára sokan), hogy olyat tudtam írni, amin a központi bizottsági tagok is kacagnak, s amit a sajkódi rezervátum szegény haldoklói is igaznak tartanak, vagy legalább nem vesznek magukra" (Hogy kell vígjátékot írni? *Mai témák* 22. 1963). „… eléggé közismert, hogy akkortájt, amikor Karádi tanár úr, én is jártam a Szovjetunióban, s moszkvai élményeim egy része is kimutathatóan azonos az övével. […] Mert hisz a két utazás közt van némi kapcsolat. S hogy azoknak, akiket a »való égi másá«-ban inkább a való érdekel, azonnal megmondjam, ami megilleti őket, azt is beismerem, hogy a vígjáték »ideáját« adó »csőbehúzást« (bár kevés sikerrel) újságírók rajtam is megpróbálták" (i. h. 156-7) - írja Németh László a Jegyzet az Utazáshoz című részben a *Mai témák*-ban.

* * *

A vizsgált művekből vett idézetek a következő helyekről való: Pusztuló magyarok. NLM 1974 *Szerettem az igazságot I-II*, 1. kötet; Utazás. *Mai témák* 1963; Harc a jólét ellen. NLM 1989 *Életmű szilánkokban I-II,* 2. kötet)

* * *

Dolgozatom címében az „utazás"-sal Németh László egyik tárgyalandó vígjátékára, a „nevek világá"-val Kálmán Bélának *A nevek világa* közismert s közönségsikert aratott könyvére kívántam utalni.

Amikor az irodalmi névadást választottam témául, azért fordultam Németh László vígjátékaihoz, mert rövid terjedelmük lehetővé tette, hogy egyszerre több darabbal foglalkozzam, tömörségük pedig, hogy az író színpadi nyelvezetét átfogóbban szemléljem.

Három olyan vígjátékot választottam, amelyek teljes művek, s el is jutottak a színpadra. Mert pl. a *Szépítő* című vígjáték töredék maradt, hiszen hiányzik az első felvonása (NLM 1989 = *Életmű szilánkokban I-II,* 2. kötet 397-444). Nem is beszélve arról, hogy az írónak voltak további, töredékben vagy éppen megíratlan maradt vígjátéki tervei. „Épp én tán semmiben sem vagyok olyan gazdag, mint megíratlan vígjáték témákban. […] A Pusztuló magyarok óta (36-os foganás), mégsem készült el egyetlen vígjáték sem; sem a *Didius a történelemben*, sem a *Harc a jólét ellen*, sem a *Kiskirályok*" (*Mai témák* 1963, 15). A *Harc a jólét ellen* utóbb mégis elkészült.

A három műből összegyűjtöttem minden tulajdonnevet, megszólításmódot, majd típusonként (pl. személynevek, márkanevek stb.) csoportosítottam őket. Az elemzésem középpontjában a személynevek állnak, ezeket alcsoportjaik szerint külön-külön is megvizsgáltam, a hely- és márkanevekkel részletesen nem foglalkoztam.

Az irodalmi művekben a névadás azért nagyon fontos, mert nagy mértékben segíti/segítheti az alak, a hely, a kor jellemzését. Németh László is gondosan „keresztelte el" alakjait: a különös emberek különös nevet, a tucatemberek tucatnevet kaptak. A legjobban tömörítő, s a tömörítést leginkább igénylő dráma mellett a név adta lehetőségeket más műveiben (regényeiben, novelláiban) is kihasználta. Akár ő maga alkotott tulajdonnevet (*Rábaújlak*), akár a társadalmi, valós névhasználatból kölcsönzött, nevei mindig „névszerűek" (J. Soltész 159). Ez a megállapítás érvényes az ún. beszélő nevekre is, mint a *Tölcséry* vagy a *Sírásó* név.

A három Németh László-művet vígjátéki jellemzőik alapján keletkezésük sorrendjében három különböző típusba sorolom. A klasszikus irodalmi hagyományra épülő csoportosítás alapján a *Pusztuló magyarok* (a továbbiakban P) a sok hősre építő, fordulatokban, váratlan eseményekben gazdag „arisztophanészi" típusba tartozik. Az *Utazás* (= U) és a *Harc a jólét ellen* (= H) a „molière-i" típusba sorolható, félvígjáték jellegű, egy hősre alapozó s a klasszikus szabályokhoz ragaszkodó művek (Grezsa: Utószó helyett. Alföld 1981, 5. sz. 46). A három vizsgált darabban a hagyományos értelemben vett humor helyett a szatíra jut elsődleges szerephez. A P például eleve abszurd helyzetre épít: falukutatók, miután a „pusztuló Keszi" helyett, a faluk nevét összecserélve, az „élő Keszibe" érkeznek, sehogy sem találják az előre eldöntött vizsgálati eredményeket (P 197).

Az U félvígjáték, amelyben a tragikum és a komikum egymásba játszik. Az idős, évek óta mellőzött tanár külföldi utazásra vállalkozik: a Szovjetunióba megy. Hazatérve rámenős újságírók, rokonok, ún. barátok és ismerősök vádoló kereszttüzében találja magát. A nagy hajcihő miatt „érkrízist" kap. A befejezés vígjátéki: hazasétál a kórházból.

A H közvetlenül a háború után megfogalmazódott gondolatra épül: „mi lesz, ha a háborúban hatalmasra duzzadt ipari kapacitás rászabadul a békés termelésre? A jólét felőrli majd az emberiség erkölcsi energiáit, a kötelességvallás moráljával szemben az »élvezetvallás« szempontjait juttatja érvényre" (Grezsa i. h. 43). Ezt veti fel Tölcséry, aki hogy megvédje álláspontját, belép a pártba. Ez váratlan lépés tőle, de váratlan helyzetben váratlan a hős reagálása is, s a meghökkenés lesz a humor forrása.

Vígjátékokról lévén szó, nincs lehetőség, mint a regényben, a részletes leírásokra. Ezért indokolt tehát a témának megfelelő, pontosan megválasztott, expresszív tulajdonnevek használata. Fontos, hogy a név ne csak jelölje, de jellemezze is a jeltárgyat hangalakja, közszói jelentése, asszociációi révén. Ez a törekvés megvan Németh László irodalmi névadásában.

SZEMÉLYNEVEK

Összesen 92 személynév van a három műben. Viselőik közül 55 a színpadon is megjelenik (pl. a *Juliska, Sírásó* P; *Karádi, Forgács, Mircse* U; *Tölcséry, Varga Antal, Fodor Pista* H nevűek). Harminchét személy nevét a szövegből tudjuk meg (pl. *Gediné, Erzsi* P: *Francsik Jóska, Bauer* U; *Klein ügyvéd, Harangi, Vörös Vince* H). Tizenhatan vannak azok, akik szerepelnek, de nem ismerjük meg a tulajdonnevüket (pl. *Antropológus, Öreg tanító, Szellemi néprajzos* P; *Ápoló*, *Kövér értelmiségi, Második székhordó* U). A H-ben nincs ilyen névtelen figura. A számadatok tükrében legszegényesebb a P névállománya, mert - az egyébként legtöbb szereplőt felvonultató darabban - a ténylegesen megjelenő figurák egyharmadának nincs tulajdonneve, csak a foglalkozásuk jelzi őket (*Pszichológus*). Az U és a H - bár kevesebb személlyel dolgozik - gazdagabb „névvilágot" alakított ki. Ezt a későbbiek is igazolni fogják.

A becézés

Az, hogy valakit becéznek-e vagy sem, ha igen, hogyan, nagy mértékben függ a névviselő jellemétől. Vannak ugyanis olyan emberek, akiket senki sem becéz, másokat pedig gyakran vagy mindig becézőnéven szólítanak. Ilyen pl. Terus, a kis rokon cselédlány, aki „Amikor dolgozni kell: cseléd, amikor fizetni kéne: rokon (P 162-3); fiatal, cserfes, s a *Terka, Terus, Teruci* megszólításokkal illetik. Ugyancsak becézik az iskolás gyerekeket (*Andris, Jani, Zsíros Józsi)* és a falusi fiatalasszonyokat (*Juliska, Erzsi* P).

Kedélyes, szimpatikus lénye, naiv türelme váltja ki a legtöbb emberből, hogy Karádi tanár urat ne a hivatalos nevén szólítsa, hanem különböző kedves(kedőbb) formában (*Józsi bátyám, Jóska, Józsikám* U). Központi szerepének köszönhetően neki van az *Utazás*-ban a legtöbb becézőneve. Itt a legtöbb becézőnév E/l. birtokos személyragos (*Árpikám*, *Józsikám*, *Zolikám* U). Ez elsősorban a bizalmaskodó hangnem következménye. A műben igazi barátok, barátságok nincsenek, mindenkit nyomaszt valamilyen mélyben lappangó sérelem, de ügyelnek a leplezésére. Ezért az udvariaskodás, a vállveregetés, a bizalmaskodás: „Mégiscsak szent ember vagy te, Jóskám!" (U 68).

A H-ben is gyakoriak a becéző formák E/1.birtokos személyraggal (*Misikém, Katinkám, Katám*), de az U-sal szemben itt a baráti légkör, az összejárás, az egymás segítése (közös favágás, disznóölés) a jellemző. Az egymás becézése itt természetesnek tűnik: „TÖLCSÉRYNÉ: Nem, nagyon világos, Katinkám" (460). Szívesen becézik itt is a gyerekeket/fiatalokat, Tölcséryék kisfiát (*Karcsi*), Lica barátnőjét (*Pirók*), valamint Tölcsérynét jóságos, kedves lénye miatt (*Krisztinka*). Több becéző forma kapcsolódik Vargáné személyéhez: *Kati, Kata/Katám, Katinka/Katinkám*.

Vannak szereplők, akiknek csak a becenevét tudjuk meg: *Juliska*, *Terus* (P); Sebestyén *Lajcsi* (U), aki még bemutatkozáskor is így mondja a nevét; csak a becézőnevét ismerjük meg Tölcséryék lányának: *Lica, Lici, Licácska*; a Vargáék gyerekének: *Tónika*; Vargánénak: *Kati, Katinka* (U).

A csak említett figurák közül becézett alakban fordul elő Karádi tanítványainak neve (*Héja Miska, Meszlényi Marci)*, valamint néhány rokon és ismerős neve (*Francsik Jóska, Kádár Karcsi)* (U). A H-ben mindössze négy meg nem jelenő alakot említenek a becézőnevén: *Bibi*, *Jancsi*, *Pirók, Sárika néni*. Berkesnek a családnevét becézik: *Berkeském*.

Pesszimista hangulatú neve és „halálkutató" magatartása miatt nem becézik dr. Sírásó Károlyt, de még keresztnevén is ritkán szólítják, legfeljebb csak Viola („De Károly, hogy mondhat ilyet?" P 157). Kiss Lászlónak, a köztiszteletben álló tanítónak sem mondja senki, hogy *Laci* vagy *Lacus*, s az idős falusiak nevét sem becézik: *Péter bácsi, Károly bácsi* (P).

Az U komor orvosának, Hornnak, a Karádi-tisztelő Giczinek, Pócznak, a betegtársnak (Sülle) nem tudjuk meg a keresztnevét. Zsizsik György kellemetlen, tolakodó lénye kizárja a becézést. Pákozdi Júlia, a nagy „Karádi rajongó" nem kap becenevet. Azt állapíthatjuk meg, hogy a komoly (komor) természetű emberek, illetve a magasabb beosztásban dolgozók (főorvos, igazgató, főszerkesztő) körében nem szokás a becenevek használata.

A H-ben nem kap becézést Weisz kolléga, a szomszéd Fodor úr, az amerikai Gordon kisasszony, a kellemetlen helyzetbe került Dugasi úr, illetve Létrai és Csiriz elvtárs, a párt két hű embere, tehát elsősorban azok, akik a már említett szűkebb baráti körön kívül esnek. Nem tudjuk meg az utóbbi háromnak a keresztnevét sem, csakúgy mint a Tornyai doktorét. Grezsa Ferenc a már idézett helyen megemlíti, hogy a *Gyász*-ban szerepel a „tornyai doktor", mivel a közeli (Simon)tornyáról hívják a beteg Sanyikához. A H-ben vagy ez vált tulajdonnévvé, vagy dr. Tornyai János, a *Gyere, kicsim. gyere* című sikerkönyv szerzőjének nevéről van szó: „BERKES *(Tölcséryhez):* Tornyai doktor úrnak a Mért nem születtem meg című könyve - kevesen tudják - a legnagyobb könyvsiker Magyarországon" (H 480).

Nem jelennek meg, nem becézik, sőt a vezetéknevükön említik Klein bótost és Gediné komaasszonyt (P).

Az U-ban már több, a színen meg nem jelenő személy neve hangzik el, legtöbbjüknek csak a vezetékneve, ilyen - többek között *Tükrösi, Tükrösiné, Safranek bácsi* a nyomdából vagy *Kövi*.

Az utóbbi Karádit féltékenységből felfüggesztő igazgató neve. Teljes nevét említik egy néprajzosnak: *Kis Tamás*.

A H-ben szintén inkább vezetéknevükön (néhány esetben teljes néven) beszélnek a meg nem jelenő alakokról: *Harangi, Völgyesi,* illetve *Török Zsuzsa*.

Ez a jelenség (ti. az, hogy akikről csak beszélnek, de nem jelennek meg, azokat leginkább becézetlen névformával emlegetik) nem különösebben meglepő, hiszen a kedveskedés, a becézés főleg a közvetlen kommunikációban jut szerephez a személyes beszélgetést melegebbé, hangulatosabbá teendő.

Összevetve a három mű becézőnév-anyagát, azt mondhatjuk, hogy a legszigorúbb és legkomolyabb a P, mivel itt alig fordulnak elő becézett alakok. A szereplők nincsenek egymással olyan viszonyban, hogy a becézéssel (is) érzékeltetett bizalmasabb hangnem kialakulhasson. A falukutatók alkalmi csoportosulás, s még egymás keresztnevét is alig használják. A falubeli idősebbek becézik csak a fiatalasszonyokat és a gyerekeket, de ez nem olyan mértékű, hogy befolyásolná a mű hangulatát. A másik két darab kedélyesebb hangvételű. Ezekben szorosabban összetartozó csoportok (család, baráti kör) szerepelnek, így a hivatalos megszólítás jobban háttérbe szorulhat.

Idegen hangzású nevek

A P-ban Klein bácsinak és Mukánnak van idegen vezetékneve; Mukánt már korábban is említik, de csak az utolsó felvonásban jelenik meg. Más drámákban előfordul (*Cseresnyés*, *Villámfénynél*), hogy az idegen eredetű nevet, mint az a szövegből kiderül, magyarosítják (*Wunder* → *Völgyi*; *Heimbach* → *Határvári*), de ezek viselői sosem bírják az író rokonszenvét. Kiderül a figura jellemgyengesége. Azok az idegen hangzású nevet viselő szereplők, akik nem változtatják meg a nevüket, tiszteletet, erkölcsi elismerést, sőt rokonszenvet ébresztenek az olvasóban még akkor is, ha nem feltétlenül szimpatikusak. A *Horn* névben (főorvos az U-ban) a ‘szarv’ és a hajlíthatatlanságot asszociáló ‘szaru’ jelentés is ott van: viselője minden körülmények között ugyanaz marad. „Horn mindig vallásos ember volt. […] Az ágya fölött még ötvenháromban is ott lógott egy kicsike feszület” (U 38). A téglás Bauer nevének ‘építő’ jelentése összefüggésben van a jelzővel. Az illető személy idegenségére - a nevén kívül - a szövegkörnyezet is utal: „…egy színmagyar városban, mint Küngös, a téglás Baueré volt a világ” (75). Francsik Jóska, Safranek bácsi vezetékneve is idegen hangzású.

Idegen nevű szereplők előfordulnak a H-ben is, mint pl. Weisz Tihamér, aki kiterjedt eszperantó kapcsolatokkal rendelkezik, és állandóan bibliai idézeteket szeretne mondani. Megemlítendő Brown Pista, aki disszidálása előtt is idegen nevet visel (*Braun* ‘barna’). Ez jelentése alapján szembe állítható a *Weisz* ‘fehér’ jelentésű névvel, bár ennek a cselekmény szempontjából nincs jelentősége. Gordon és Jeffer kisasszony (ez utóbbi csak említve) külföldiek, természetes, hogy a nevük is idegen. Klein ügyvéd és Liebhauser Sári néni hazaiak, nevük jelentése ‘kicsi’, illetve ‘szeretetházi’, szabadon értelmezve ‘eltartott, gondozott’ (Sári nénit halála előtt Tölcséryék gondozták, s az unokaöcs, Braun Pista azért jött haza külföldről, mert le akarja róni háláját).

Idegen hangzású nevek legnagyobb számban a H-ben fordulnak elő, hiszen itt külföldiek és „amerikás magyarok” is vannak. Braun Pista már írásmódban is alkalmazkodott új környezetéhez (*Braun* → *Brown*). A telefonkönyv azt mutatja, hogy a *Bauer, Braun, Horn, Klein, Weisz* nevek nagyon gyakoriak. Kisebb mértékben, de szerepel a *Francsik*, a *Liebhauser* és a *Safranek* név is.)

Földrajzi névből alakult nevek

Most nézzük meg azokat a neveket, amelyekben földrajzi név van képzővel vagy képző nélkül. Ilyen név nincs a P-ban, de az U-ban és a H-ben igen. Dunántúlra utalnak a következő nevek: *Pákozdi* (Júlia) (← a Fejér megyei *Pákozd*); *Tükrösi* (← *Tükrös* puszta neve Mezőszilas határában); *Meszlényi* (Marci) (← valószínűleg a ma már nem létező *Meszlen* Vas megyei helynévből); *Hantai* (Anti) nevében a Komárom megyei *Hánta* falunév sejlik a *hanta* névszó mellett; a *Karádi* (József) névben a Somogy megyei *Karád* helynév (is) lehet; a *Giczi* családnévben ott lehet a Veszprém megyében található *Gic* helynév (az eddigiek mind az U-ban); a *Tornyai* név kapcsolatban lehet a *Simontornya* helynévvel (H); képző nélküli helynév, de más eredetű is lehet a *Darvas* családnév (vö. *Darvas* helynév Hajdú-Biharban) (H).

Beszélőnevek

A vígjátékokban általában s Németh László vígjátékaiban is fontos szerep jut ennek a névtípusnak, mert vígjátéki kellékként nagyon hatásos lehet. Expresszivitás, nagy kifejező erő jellemzi őket, s már közszói jelentésükkel is sok mindent elmondanak a jeltárgyról. Nagyobb részük valós névként a társadalmi névhasználatban is funkcionál. Kisebb hányaduk valóságos névként nem használatos, csak emlékeztetnek a valódi nevekre. Ilyen a *Csiriz* (H), amely emlékeztet a *Csirmaz*, illetve *Batiz* valós nevekre. Bár Kázmér Miklós felveszi a *Régi magyar családnevek szótárá*-ba a *Sírásó* nevet (*sírásó ~ sírásssó ~ sérássó* alakokban), motivációja szerint foglalkozásnév, de több, ma használatos, családneveket nagy mennyiségben tartalmazó regiszterekben (pl. telefonkönyv, szaknévsor) nem találkoztam ezzel a névvel. A *Tölcséry* név (H) sem található. Kázmér Miklós szerint a *Tölcsér* mint a *Tölcsérgyártó* rövidülése foglalkozásra utaló családnévként létezett. Az egyébként nagyon gyakori *-i/-y* képző miatt névszerűnek érezzük.

Valós nevek, közszói jelentésük miatt pedig beszélőnevek lehetnek a *Badari* (újságíró neveként; benne a *badar* melléknévvel (P); a *Forgács* (U), ha viselője kapcsolatba hozható a *farag* igével (átvitt értelemben!); a *Hantai* név választásában bizonyára nagyobb szerepet játszott a *hanta* közszó a jelentése miatt, mint a *Hánta* helynév. A *Héja* (U) névben ott rejlik, s nem véletlenül a ragadozó madár neve. A *Létrai* (H), a *Macskási* (U), a *Pócz* (U), a *Zsiros* (P), a *Zsizsik* (U) létezett, illetve létezik családnévként. Névszerű nevek. A *Zsizsik* pl. hangzása alapján hasonlít a *Bozsik*, *Csillik, Lilik* nevekre. Közszói vonatkozásuk nyilvánvaló.

Ezeket a neveket nemcsak az alapján vizsgálhatjuk, hogy léteztek-e/léteznek-e családnévi funkcióban, hanem aszerint is, hogy az illető név puszta közszó, vagy közszói tő képzővel ellátva. Nézzük meg most ezeket a neveket úgy, hogy viselőjüket, azaz denotátumukat is figyelembe vesszük.

Közszói jelentése van a *Csiriz* (U) névnek (‘ragasztó’, illetve ‘ragacsos, ragadós’); a *Héja* (U) ‘ragadozómadár’ jelentése illik a viselőjére agresszivitása miatt, hiszen ő az első, aki lecsap „áldozatára”, a Szovjetunióban járt nyugdíjas tanárra, és szemrehányásokkal illeti, bár személy szerint nem jelenik meg, de a többi szereplő magatartásából kikövetkeztethető a hozzáállása. A *Forgács* név annak alapján utal párttitkár viselőjére, hogy ahol valaki vagy valami felesleges a szemében, azt gátlások nélkül félreállítja (vö. a *forgácsol* szó ÉrtSz. által meghatározott jelentését: munkadarabot úgy alakít, hogy a fölösleges részeket forgácsként leválasztja róla). „Az öreg [ti. Karádi tanár úr] csomó volt a mi küngösi tésztánkban. Szét kellett nyomkodni egy kicsit […] Másoknak viszont, még akik most dohognak is, szög lesz a fejükben: ej, ha már az öreg Karádi is. De ha nem, akkor is lejárattunk egy tekintélyt, amely akadályoz a munkában” (U 110). A *Pócz* a múzeumigazgató neve, aki a hivatalában „atyaisten”, a legmaga-

sabb polcon ülhet (U 30). A *Sírásó* név ‘sírok ásásával, halottak eltemetésével foglalkozó személy’ jelentése jól illik a kihalást, a pusztulást, mindenütt a „pusztuló magyarokat” kereső tudósra, aki mikor az „élő Kesziben” nem találta meg a pusztulás nyomait, boldogan megy át a „pusztuló Keszibe”, csakhogy igazolhassa feltevéseit. Zsizsik György szerkesztő neve is közszói eredetű. A *zsizsik* ‘hüvelyesek magjában kárt tevő apró bogár’; Zsizsik szerkesztő „*apró, nyüzsgő, gyorseszű, bőbeszédű*” (U 43), amint az írói jellemzésben olvassuk, tehát illik a jóindulatú és jóhiszemű tanárban kárt tevő újságíróhoz a neve.

Öt olyan név van a három vígjátékban, amelyekben nyilvánvalóan tulajdonnév (helynév), illetve végső soron közszó van, és családnévvé *-i/-y* képzővel alakul. Ezek a *Badari* (P), a *Hantai* (U), a (H), a *Létrai* (H), a *Macskási* (U) és a *Tölcséry* (H) nevek.

A *badar* mn. ‘furcsán ostoba, zagyva’ jelentésével jellemezhető a *Pusztuló magyarok* újságírója, Badari Tivadar. Róla mondja Kiss tanító: „Minden társaságba beférkőzhet egy rossz ember… Mit gondolnak, mért illant el? Mert úgy ment el - búcsúzatlan. […] Mert a többieket is becsapta. Azok itt lelkiismeretesen tanulmányozzák a nép szegénységét; leugrik, belényal, s költ valamit az újságnak. Mert az újságot meg kell tölteni” (P 193).

Hantai Anti „*beront, nagy tele irattáska a hóna alatt, beszéde gyors, inkább mókából, mint beszédhibából kissé akadozik*” - jellemzi az író az értelmiségi klub titkárát (U 98). Intézkedik, rohan, állandóan *hantázik* (vö. *hanta* ‘üres beszéd; mellébeszélés, hasalás’). A jóhiszemű Karádi a sok *hanta* közepette a rossz oldalt nem is veszi észre: „Hantai nagyon kedves volt. Így Józsi bátyám, úgy Józsi bátyám. […] nagyon örül, hogy végre elfogulatlan véleményt hallhat” (U 60).

Létrai elvtárs nevével és egyéniségével nem áll ellentétben a *létra* ‘magasabban levő hely megközelítésére szolgáló eszköz’ jelentése. Jellemzi a felfelé törekvés. Csiriz elvtárssal együtt agitál, mint lelkes párttag. Úgy beszél, mintha nélkülözhetetlen része lenne az irányításnak, a felső hatalmi rendszernek: „A helyi párt megbízásából sorra járjuk a haladó értelmiségieket, megismertetjük programunkkal, s megkérdezzük: ki az, akire számíthatunk […] Mi azt a jólétet, amelyben eddig csak a polgárok s az azokat kiszolgáló értelmiségiek vettek részt […] az elnyomott, kizsákmányolt néprétegekre is ki akarjuk terjeszteni (H 522-3).

Macskási „*lappangó ellenszenvétől elkapva*” (U 64) támadja Horn főorvost, s alattomosan hízeleg Karádinak: „Édes Jóskám, te tisztában lehetsz, mennyire tisztellek. A feleségem gyakran mondja: ez bálványimádás, amit te ezzel a Karádival csinálsz. Mondjuk ki: az istenem voltál” (U 66). Igazi *macskás* viselkedés.

Tölcséry „ötletgyáros”, környezetébe szeretné eszméit, gondolatait áttölteni, mint egy *tölcsér*, egy ‘eszköz, amellyel szűk nyílású edénybe folyadékot öntenek’: „A jólétben épp az a rettenetes, hogy rég a betege vagy, s pusztulsz tőle, s te még mindig az ínségeden sírsz…” (H 454).

Zsíros Józsi *„piros képű, kövér, csupa hús gyerek*” az író és a falusi környezet szerint (P 170). A *zsíros* melléknév ‘sok zsírt tartalmazó, kövér’ az ÉrtSz. szerint, itt inkább ‘jól táplált, egészséges’. A pusztulást kereső orvos megállapítása szerint: „Erősen degenerált, elhízásra hajlamos típus” (P 170). Az öreg tanítónak nem is tetszik a vizsgálat eredménye: „Ha nincs rajt zsír, gyengén táplált, ha van: degenerált… Hogy tegyen szegény gyerek az uraknak eleget” (P 170).

A három mű személynév-anyaga alapján elmondhatjuk, hogy az író nagyrészt reális elemeket alkalmazott, sokszor kimondottan gyakori neveket használt fel (*Nagy, Forgács, Kiss* U; *Berkes* H; *Kovács, Kiss* P). Figyeljük meg, hogy az U hőse milyen „átlagos” névvel rendelkezik, nemcsak a vezetékneve nagyon gyakori (*Karádi*), de a keresztneve is (*József*). Ezzel talán azt

érzékeltette az író, hogy Karádi tanár úr sorsa (félreállítás, mellőzés) nem egyedi, hanem sok tanárember került ebbe a helyzetbe. Ugyancsak „tucatnevet" viselnek azok, akik Karádit mellőzték, saját érdekükben felhasználták, majd kigúnyolták (*Nagy Pál, Forgács Tibo*r U). Egyszerű nevet viselnek a falusi emberek *(Szabó, Kiss László* P), illetve a H főhőse, Tölcséry mellett szürkébbnek tűnő figurák (*Varga, Berkes* H).

Azokat az alakokat, akik valamilyen szempontból érdekesek, különcök, ritka vagy nem valós nevekkel ruházza fel az író. Ezt példázza a „nagy gondolkodó" neve (*Tölcséry* H); ilyen a sokat sejtető *Sírásó* név (P), ilyen a sokat fecsegő, de semmit sem mondó újságíró neve is (*Hantai* U). Hasonló indíttatásból bukkan fel több más név is (*Csiriz* H; *Létrai* H; *Zsizsik* U). Ha viszont nem a vezetéknevük „kihívó", akkor a keresztnév-választással éri el az író ugyanazt a célt (*Viola* P; *Lica* H)

Legkevesebb név a P-ban van, s ebben a legkisebb a beszélő- és az idegen nevek előfordulása is, földrajzi névből alakított név pedig egyáltalán nincs. Az U névanyaga tarkábbnak mondható: ebben a műben az író szívesen él a beszélőnév kínálta lehetőségekkel**,** a földrajzi név felhasználásával, a becéző formákkal. Használ idegen (hangzású) neveket is, bár kisebb mértékben, mint a H-ben. Ez utóbbi a külföldi szereplők miatt nagyobb teret ad az idegen név megjelenésének, s a becéző- és beszélőnevek is fontos helyet foglalnak el benne.

Névhelyettesítés

A személyneveket a kommunikációban köszó helyettesítheti. A köszónak fontos szerepe lehet a szereplők közötti viszony, a hangulat kifejezésében. A P-ban pl. gyakran mondják *Sírásó Károly* helyett, hogy *doktor úr*; Viola helyett, hogy *kisasszony*; a *Péter bácsi*-t helyettesítheti a *nótafa*, *mesefa*, a *lajtos*; foglalkozása szerint Kiss László *a tanító úr*, Badari *az újságíró, sajtócsibész*, z*surnaliszta*; rokoni kapcsolatot, illetve életkort árul el, ha Juliska *fiatalasszony, menyecske*, Kiss néni *nyanyuka, édesanyám,* Szabóné *keresztanyám, napam*, Szabó úr *körösztapád.* Egész jellemrajz van a névhelyettesítésben: Terus *a mi vadmacskánk*.

Az U-ban gyakran szólítják Karádit *mester*nek, többnyire gúnyosan. Ő is érzi a gúnyt: „Hallottad volna, most hogy mondta a »mestert«. Mintha egy pöcegödör-tisztítót tisztelt volna meg" (U 84). Gyakran említik *öreg*-nek, *tanár úr*-nak, *tanárember*-nek; ez nem fejez ki sem pozitív, sem negatív hozzáállást. Alkalomszerűen s*zegény gutaütött, az ősz utas, nevezetes utas, üldözött nagyság, a reakció bálványa*.

A többi szereplő említése vagy megszólítása inkább a családi állapotra, foglalkozásra utal. Karádiné *anyuka, a feleségem*; Margit *a lányom*; Lakatos *a főszerkesztő*, Horn *a főorvos úr*. Tréfa vegyül az olyan névhelyettesítésbe, amikor Hornt *öreg hal*-ként, a múzeumigazgatót *vén kenguru*-ként emlegetik.

A H-ben is jelen van, hogy köznevekkel helyettesítik a tulajdonnevet. Így Tölcséry *az öreg filozófus, apuka, a férjem;* Mr. Brown *a kvéker*, Miss Gordon *a kvékernő*; Varga Antal *a praktikus bölcs*. „Ez a praktikus bölcs, aki az eszmét mindjárt képekben is magára tudja ölteni" - véli Tornyai doktor Varga Tóniról (H 480). Ebben a darabban is utalnak a névhelyettesítések foglakozásra, családi kapcsolatra, társadalmi állásra: „Doktor úr milyen meggondolásból harcolt az egyke ellen?" - kérdi Tölcséry Tornyaitól a darab 2. felvonásában (H 480). Vargánét több ízben *nagyságos asszony*-nak, Fodor Pistát pedig *ifjú ember*-nek, *kisfiú*-nak szólítják. A csak hallomásból ismert Liebhauserné *öreg hölgy, a kedves nagynénje, a boldogult* az említések során.

A névhelyettesítés az U-ban a legnagyobb fokú, de ez természetesen következik a történet jellegéből, amely szerint a műben kiemelkedik egy figura, aki nemcsak a legtöbbször szerepel, de a legtöbbet is foglalkoznak vele, s a legtöbbször beszélnek róla. Igaz, hogy a H is ehhez hasonló felépítésű mű, itt is van egy csomópontot képező alak, de itt fontosabb az eszme, amit képvisel, míg Karádinak (U) a személye fontosabb. A P-ban és a H-ben tehát a névhelyettesítés kisebb mértékű (a szereplők száma is kevesebb), de azért jelen van, s mindenképpen foglalkozni kellett vele.

Névkiegészítés

Az előbbi pontban azt néztük meg, hogyan és mivel helyettesíti Németh László a személyneveket. Most vizsgáljuk meg azt, hogy a tulajdonnév és a köznév hogy jelenhet meg együttesen. Feladata a megnevezés mellett a névviselő korának, társadalmi helyzetének, a társadalmi viszonyoknak a kifejezése. Pl. a *Sírásó úr, Kiss néni, Péter bácsi, Gediné koma-asszony* (P) falusi környezetre, falusi viszonyokra utalnak, teljesen konvencionálisak, annak a szituációnak teljesen megfelelnek, amelyet a P ábrázol. Az U-ban ilyen esetekkel találkozunk: *Forgács elvtárs, Pákozdi elvtársnő*, a hagyományos *Bandi bácsi, Józsi bátyám*. A H-ben a baráti körön kívüliek elvtársak (*Csiriz elvtárs*, *Létrai elvtárs*), mások *úr, asszony, bácsi* és *néni* stb. lesznek (*Fodor úr, Fodor bácsi, Kata asszony, Berkes kolléga, Weisz kartárs, Sárika néni*).

A tulajdonnévhez jelzők is kapcsolódnak, amelyek szintén képet adnak az érzelmi viszonyulásokról. a hangulatról. A P nem bővelkedik ilyen elemekben, amint általában is szegényesebb a névanyaga a másik két műhöz hasonlítva. Legfeljebb a lajtos cigány *öreg Péter bácsi,* vagy Kiss tanítót „tiszteli meg" némi iróniával Badari az újságcikkében a *szimpatikus* jelzővel: „A szimpatikus Kiss tanító például azt hiszi, hogy a kor színvonalán tanít, s közben a gyerekek öt évvel maradtak el a városiak mögött" (P 189). A kevés jelző a darabban uralkodó rideg hangulattal, a idegenkedéssel magyarázható (amint a becéző alakú nevek gyér előfordulása is).

Az U-ban már változatosabb képet mutatnak a jelzők: *édes Jóskám, az öreg Karádi, a régi Karádi, a szimpatikus Karádi, kedves Júlia.* A példák azt sugallják, hogy leginkább a főszereplőt, Karádi Józsi bácsit ruházzák fel jelzőkkel aszerint, hogy éppen ki és milyen indulattal emlegeti. Tiszteletet fejez ki Pákozdi Júlia „Karádi-rajongó" megnyilvánulása az értelmiségi klubban tartott útibeszámoló közben: „Kedves! A régi Karádi!" (U 114). És természetesen a bizalmaskodást is kifejezheti a jelző: „Édes Jóskám, tisztában lehetsz, mennyire tisztellek" - mondja Macskási, miközben dühösen kioktatja Karádit (U 66). A jelző feladata a következő idézetben a gúny kifejezése: „Na, kedves Macskási, mit szól a barátja pálfordulásához" - érdeklődik Forgács párttitkár a „reakció" egyik képviselőjétől (U 101).

A H-ben legtöbbször a *kedves* jelző fordul elő: *kedves Berkes, kedves Weisz, kedves Kati*. Gyakori a *szegény*: *szegény Lici, szegény Sári néni*; van *jóságos*: *a jóságos Tölcséryné*. Jelző szerepében áll a névmás: *az én Karcsim, a mi Mihályunk*. A jelző a H-ben is lehet leereszkedő gőg kifejezője (főleg a *kedves*): „Kedves Tónikám, te túl akarsz licitálni rajtunk aszkézisben" (H 490). „Nincs célja, kedves Berkes, hogy számukra [a nők számára] nehezen felfogható beszéddel ijesztgessük őket" (H 458). A nőkkel kapcsolatban használt *szegény* vagy *kedves* inkább együttérző. Ez abból is adódik, hogy a három darab közül ennek a legbarátságosabb a légköre.

Mindhárom darabban szerepel az *öreg*, a *kedves* és a *szegény* jelző. A P-ban ezeken kívül van még *szimpatikus, ronda, vén, édes*; a H-ben *néhai, boldogult, jóságos*, míg az U - csak Karádival kapcsolatban is - többet vonultat fel: *nagyszerű, nevezetes, ősz, régi, szimpatizáns, megtért, bátor.*

Tegezés - magázás

A megszólítási mód mindhárom műben a szereplők korának, társadalmi, családi helyzetének felel meg. A P-ban az idegenek, valamint a férfiak és nők egymással szemben a magázást használják. Magázza a meny az anyósát, a fiatalabb rokon az idősebbet: „És énvelem általában ne erőszakoskodjék" - mondja Terus a keresztapjának (P 160). Az idősebb rokon, a szülő tegezi a fiatalabbat, a gyereket, s tegező viszonyban vannak a házastársak és az azonos nemű kollégák.

Az U-ban a fiatalabb és idősebb generációhoz tartozók kölcsönösen magázzák egymást (pl. Mircse és Karádi), és magázzák egymást az idegenek. Az azonos foglalkozásúak, kollégák tegeződnek (pl. Zsizsik Lakatossal), vagy a bizalmasabb viszonyban levők (pl. Karádi Macskásival). A családon belül Karádi tegezi a lányát és a feleségét, azok viszont magázzák őt.

A H sem mutat ettől eltérést. A férfiak a nőkkel, az idegenek egymással magázódnak. A tegezés a barátok, barátnők, házastársak viszonyára jellemző. A szülő-gyermek kapcsolat itt „lazább". Karcsi tessékeli ugyan az anyját, de általában tegezi egymást a szülő és a gyerek generáció.

A megszólítási formák tehát hagyományosnak mondhatók.

HELYNEVEK

Helynéven azt a névtípust értem, amelynek „denotátuma valamely földfelszíni alakulat: víz, hegy, tájegység, sziget stb. […] nagyobb vagy kisebb közigazgatási egység: ország, országrész, város, falu […] , továbbá a településen belüli kisebb egység: városrész, utca, épület" (J. Soltész 81). A helynevek denotátuma különböző tárgyosztályokba tartozhat, a nevek funkciója viszont minden esetben az egyedi jelölés.

Az általam vizsgált művekben vannak valós helynevek. Több létező vagy létezett államot, országot említenek. Karádi a *Szovjetunió*-ba utazott (U), Sírásó *Dániá*-ra hivatkozik *Magyarország* ellenpéldájaként (P). Tölcséryék a *Japán* elleni atomtámadás kapcsán kezdenek harcolni a jólét ellen (H). Az U színhelye *Küngös*, valóban létező Veszprém megyei község, az U-ban kisváros rangjára emelkedett: van benne városi múzeum, értelmiségi klub, Óragyár, SzTK, sőt helyi sajtója is van, a *Hétfő* és a *Reggeli Újság*. Az író alkotása a *Rábaújlak*, a *Rábaúj megye* valós minták (*Abaúj megye*, a *Rába*- kezdetű helynevek) alapján: „Múzeumot akarunk Rábaújlakon csinálni; abba visszük el igazgatónak [ti. Karádit]" (U 144-5).

A P-beli *Keszi* helyzete hasonló *Rábaújlak*-éhoz. A *-keszi* sok helynév utótagjaként ismert *(Tiszakeszi, Dunakeszi, Karancskeszi, Budakeszi),* de a P színhelyéül szolgáló somogyi *Somogykeszi*, *Kaposkeszi* vagy egyszerűen *Keszi* nincs a helységnévtárakban. De akár van valóságosan, akár nincs *Keszi* nevű helység Somogyban, a vígjátékban minden megtalálható benne, ami egy hagyományos, tipikus faluban lenni szokott: állomás, iskola, kocsma, Serfőző major.

A H egy *Szikesújhely* nevű kisvárosban játszódik. Ilyen nevű településsel nem találkoztam a helységnévtárak vizsgálata során, mégis valóságosnak tűnik. A magyar nyelvterületen ugyanis

gyakori jelenség, hogy a földrajzi név a talaj minőségére utal. Ezért nem hat szokatlannak vagy idegennek a *Szikes-* előtag. Ugyancsak nem ritka helységneveinkben az *-újhely, -újlak, -újfalu* utótag sem. Feltehetően ezek analógiájára alkotta meg az író a *Szikesújhely* nevet s a várost a szokásos intézményekkel (járásbíróság, gimnázium, nemzeti tanács, városháza stb.), sajtóorgánummal *(Újhelyi Hírek)*. A háborút követő időben ez a város is szűkölködik a földi javakban: „Amikor egy kiló cukor sincs egész Szikesújhelyen!" (H 453); „[…] a legtöbb ember szekrényében egy ép lepedő sincs" (H 460). A nagy gondolatot, a harcot a jólét ellen „Csak nem hagyjuk szikesi magyar módon parlagon heverni?" (H 463); „[…] Szikesújhelyen sokkal ínségesebb házak is vannak, mint a mienk (H 467) „Hát egy szép házat vennék a Homokon" (H 510); „Nem gondoltam, hogy egy ritka elmét s jellemet fogok ebben az alföldi városban találni" (H 514). A *Szikes*-nek, úgy tűnik, van 'kifosztott, ínséges', az utolsó idézet szerint 'szellemileg sivár' jelentése, illetve asszociációja.

ÁRU- ÉS MÁRKANEVEK

Ilyen nincs a P-ban, az U-ban is mindössze négy: *Tu, Il* a szovjet repülőgéptípusok márkaneveként, a *Zisz* autómárka, *Atomic* kávéfőző.

A H-ben a II. világháború félelmetes német csodafegyverének, a *Fau I*-nek (így!) és az *Orion* rádiónak a márkaneve fordul elő.

A H cselekménye az atombomba bevetése és a japán kapituláció idejére esik, a két fegyver együttes emlegetése a szövegben pontos kormeghatározó tényező lesz: „Megint egy bomba! Ne izgassa, Mihály. Tavaly milyen nagy ricsajt csaptak a Fau I-ből. Az emberiség minden bombát kibír, ami nem az ő fejére esik" - mondja Vargáné (H 456). Weisz kolléga arra panaszkodik, hogy a házmesterék] „Egy új Orion rádiót [vettek] - azt úgy bömböltették, hogy majd megőrültem tőle" (H 481).

Ezeknek a márkaneveknek abból következően, hogy bizonyos korban használatosak és ismerősek az általuk jelölt áruk, korjelző értékük van.

ÖSSZEVETÉS

Utolsó előtti lépésként nem maradt más hátra, mint a három mű összehasonlítása a felhasznált vizsgálati szempontok egyesítésével s az általánosan érvényes mozzanatok előszámlálása. A három mű teljes névanyagának 52,2 %-a az *Utazás*-ban fordul elő. A *Harc a jólét ellen* a maga 28,11 %-ával áll a második helyen. A legkevesebb tulajdonnévvel a *Pusztuló magyarok*-ban találkozunk (19,67 %). A sorrend, illetve a részesedés magyarázható azzal is, hogy a P a legrövidebb, mindössze három felvonásból áll a másik kettő négy-négy felvonásával szemben. Oka lehet az is, hogy az U és a H szövegében sokkal több olyan alakról esik szó, akik a színen nem jelennek meg, de említik őket, s említésük növeli a névállományt. (Mindkét darabban 17 ilyen személy van szemben a P három ilyen figurájával.

Az U legterjedelmesebb voltát és leggazdagabb névállományát magyarázza az is, hogy a helynevekből ez tartalmaz a legtöbbet (45 %), nem véletlenül, hiszen egy külföldi útról hazatért emberrel mindenki az úti élményeiről akar beszélgetni, ez viszont maga után vonja, hogy sok szó esik országokról, városokról stb. A P és a H közel egyenlő mennyiségben tartalmaz helyneveket (26,2 % és 28,33 %). De míg a P-ban döntő többségben magyar vonatkozású helynevek találhatók (indokolhatja ezt a falukutató mozgalom Magyarországhoz kapcsolódása), addig a H-ben nagyobb mértékben fordul elő idegen országok, városok stb. neve.

A vizsgált művekben összesen hat márkanév fordul elő. Az U a maga négy márkanevével az élen áll, a P nem tartalmaz márkanevet. Küngös város az U-ban modernebb hely, mint a P Keszi nevű faluja. A P trágyásszekerét, amelyen a falukutatók Keszibe érkeztek, az U-ban felváltotta a párttitkárt, az újságírókat fuvarozó gépkocsi, valamint elérhető közelségbe került a repülőgép; a környezet modernizálását jelenti a kávéfőző gép említése is (U). A többi név, amelyet a dolgozatom végéhez csatolt táblázatban az „Egyéb" kategóriába sűrítettem, és nem elemeztem részletesen, ugyancsak az U-ban a legnagyobb arányú. Karádi tanár úr múzeumokat, műalkotásokat, színházakat, szállodákat, híres embereket említ, amelyek és akik az útjával kapcsolatosak.

A H-ben fordult elő az egyetlen állatnév („Három éve, mióta Macikát levágtuk, nem volt disznó az ólunkban" - mondja Tölcséryné (H 474). Ez az egy adat indokolja, hogy az állatnévvel mint külön csoporttal nem foglalkoztam.

Mivel az elemzés középpontjában a személynevek vizsgálata állt, az eddig megtett részkövetkeztetéseket is érdemes összefoglalni és összevetni a három vígjátékot.

A művekben összesen 92 személy neve fordul elő. A változatokat (becézés), a használatot vizsgálva azt látjuk, hogy a P névanyaga a legszegényesebb, mert sem a becéző-, sem a beszélő-, sem az idegen neveket nem vagy igen kis mértékben használta fel ebben az író. Szám szerint is itt a legkevesebb a személynév, s a névhelyettesítés és a névkiegészítés itt a legkisebb arányú. A H-ben szívesen él az író a becézőnevek kellemes hangulatot idéző tulajdonságával, úgyis mint a kötetlenebb beszélgetés eszközeivel. A névhelyettesítés itt sem nagyarányú, ezzel szemben itt a legtöbb az idegen név. Az U minden szempontból a másik két darab előtt jár mind a névhelyettesítés, mind a névkiegészítés, mind pedig a becézés felhasználásában.

A keresztnevekkel kapcsolatban az mondható el, hogy nagyrészt a hagyományos, gyakori nevek közül kerültek ki. Az egyes művek keresztnévanyagát összevetettem Büky Béla budapesti vizsgálatával (Büky, *A fővárosi keresztnévadás hatóerői.* NytudÉrt. 26. sz. 1961; amelyet Kálmán Béla *A nevek világá*-ban táblázatosan idézett 1967-ben az 53-6. oldalakon; az itt közölt adatokat eligazítónak találtam). Azok a nevek, amelyek Büky listáin nem szerepelnek, de az általam vizsgált művekben megvannak (*Dorka* ~ Dorottya, *Irmuci* ~ Irma, *Sári* ~ Sára, *Terus* ~ Teréz(ia), a férfinevek közül az *Árpád* és a *Márton*), nem mind a különlegességüknek köszönhetik ezt, hanem idő közben kimentek a divatból. A *Lica*, a *Viola*, az *Ármin*, a *Tihamér*, a *Vince* valóban ritka neveknek számítanak.

Nem véletlen, hogy a különcködő újságíró Badari *Tivadar* lett, s az sem meglepő, hogy az életében először falura látogató szociológus kisasszonyt *Viola* névre keresztelte (P), azt érzékeltetve, hogy kirí a környezetéből: a falukutatók közé éppen úgy nem illik, mint a falusi menyecskék sorába. A falu és a város ellentéte leginkább a P-ban jön elő, bemutatandó, hogy a (pusztuló) magyar falvak mennyire elmaradottak a városhoz viszonyítva: „a parasztgyerek két-három évvel van városi társai mögött. […] A magyar gyerek nem buta, legföllebb elbutult; a lehetetlen körülmények, a nagybirtok nyomása, a hiányos iskoláztatás…" (P 173). A névhasználat is „visszamaradott": több a hagyományos, gyakori, „falusi" név: *Juliska, Terus, Józsi, László*. Ezzel szemben a városból érkező kutatócsoport (bár többüknek a nevét nem tudjuk meg) ritkább nevekkel büszkélkedhet: *Viola, Károly, Tivadar*.

Az U és a H esetében ilyen falu-város összehasonlítás nemigen tehető, mert egyrészt kisvárosban játszódnak, másrészt nem sok bennük a különleges név. Az U-ban csak Dorka néni és Meszlényi Marci neve ritkább, ezek viszont a korábbi időkben gyakoriak voltak. (Őket csak említik!) A többiek a kordivatnak megfelelő, nagy gyakoriságú nevet viselnek: *Margit, István, József* (U).

A H-ben hasonló a helyzet. A színre nem lépők között gondoljunk Árminra vagy Vincére. De a *Lica* és a *Tihamér* név sem tekinthető gyakorinak a 20. században, sőt a 16-17. században nagyon kedvelt *Krisztina* is elavulttá vált akkorra (H-ben Tölcséryné keresztneve). Régimódi nevet visel a megboldogult Sárika néni és Lica barátnője, Pirók. A középpontban álló alakok neve (*Mihály, Kata asszony*) a cselekmény kora névdivatjának megfelel.

A vizsgálódást be lehet fejezni, de nem lehet kimeríteni. Sok egyéb kérdést is lehetne vizsgálni az összes dráma névanyagát elemezve, még több és alaposabb következtetésekre jutni az írói alkotás folyamatát és a kor kölcsönhatását tekintve.

Az eredeti dolgozat az 1996-ban megvédett szakdolgozatom volt. Az összes nevet ABC-rendben felsoroló és adatolt, 242 névcikket tartalmazó adattár zárta. A névcikkek számánál nagyobb a nevek száma, mert a változatok a címnév alatt találhatók. Az eredeti dolgozat kézirat gyanánt hozzáférhető a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének könyvtárában.

ÖSSZESÍTŐ TÁBLÁZAT

A három vígjáték minden tulajdonnévvel felruházott denotátumának számát, tehát azokat is tartalmazzák az adatok, amelyeket a dolgozatban részletesen nem vizsgáltam, de felvettem az eredeti dolgozat Adattár-ába címnévként, vagy a névcikkekben változatként.

Mű címe	Pusztuló	Utazás	Harc a jólét ellen	Összesen
Névfajta	magyarok			
Személy	22	36	34	92 név (36,94%)
Hely (ország, város, folyó stb.)	26	45	28	99 név (37,75 %)
Márka	-	4	2	6 név (2,40 %)
Egyéb (épület, műalkotás, sajtótermék stb.)	1	45	6	52 név (20,88 %)
Összesen	49	130	70	249
%-ban	19,67	52,22	28,11	100

HAVASI JUDIT

Villámfénynél

Névtani elemzés

A *Villámfénynél* 1936-ból származik. Először 1937-ben a Tanu-ban [!] jelent meg, majd 1958-ban a *Társadalmi drámák I-II.* 1. kötetében, 1964-ben ennek második kiadásában, 1971-ben a NLM *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetében, 1974-ben ennek második kiadásában. 1977-ben *Drámák* címen egy válogatásban. 1981-ben *Németh László válogatott művei I-III.* 3. kötetében és a *Szerettem az igazságot I-II.* 3. kiadásában.

1938-tól sokszor megjelent színpadon. Először a budapesti Nemzeti Színház Kamaraszínháza mutatta be 1938. március 30-án. 1987-ig 15 színház tűzte műsorára, köztük a Magyar Színjátszó Társaság São Paolóban 1955-ben. Számos rádió- és TV-közvetítése is volt. 1980. október 17-én volt a debreceni Csokonai Színház bemutatója.

* * *

„Még be sem fejeztem a regényt [ti. a *Bűn*t], már egy új dráma terve pattant ki belőle, nemcsak társadalmi drámáim közt az első, de az újabb magyar drámának is első kísérlete. Ugyanaz a harc forróbb környezetbe, a magyar faluba helyezve. Az orvos, akit sötét, napi tapasztalata naplóíróvá, a beleolvasó újságíró pedig szociográfussá tett, külső élete s középosztályi lelkiismerete közt csökkenteni szeretné a gyötrő diszharmóniát. Feleségével, a jómódú megyei lánnyal száz holdat örökölt, melyet a föld olcsósága még gyarapított. Az orvos a falujabeli helyzet feltárása után ingyenrendelést kezd a szegényeknek, de ez sem nyugtatja meg. Komolyabbat akar, kis kórházi osztályt, a tulajdon birtokán, szívbetegeknek. Felesége, aki egy ideig követte fantazmáiban, itt megtorpan, a boldog házasság állóharccá alakul. Ebbe a vihar előtti szélcsendbe toppan bele a jegyzőlány, aki a svájci nevelőintézetben gyerekből gyönyörű hajadonná lett. Imre bácsi, a hajdani mintaférj, dúvad-apjának az ellentéte, az íróvá avanzsált orvos, akinek a híre már eljutott hozzá, első próbája lesz szépsége erejének, majd hogy komolyabbra fordul a dolog: női öntudatra ébresztője. Az orvos, akiben a nem várt megértés, kibeszélés izgalma szenvedéllyé lobban: e szenvedély »villámfényinél« látja meg a sivár tájat, amelyre jutott. Hogy az éretlen lány nem társ a jövőre: csakhamar belátja, de családjában sem tud megmaradni többé, otthagy feleséget, gyereket, birtokot, hogy a szegények orvosává legyen” (Németh László: Negyven év. NLM 1969. 20).

„A *Bodnárné* s a következő drámám, a *Villámfénynél* közé ötesztendős hiátus esik; ez volt az az idő, mely alatt a *Tanú*-ban eljátszott szerep bőven kielégítette drámateremtő ösztönöm. A *Villámfénynél* még szorosabb kapcsolatban van egy másik regényemmel, mint a *Bodnárné* a *Gyász*-szal. Ötlete voltaképpen abból pattant ki, s egy gyorsan s nyomtalan elfojtott szerelem lobbanása volt a villámfény, amely a *Bűn*-ből kihasította. A magam tisztázást, megtisztulást kívánó ügye itt kapcsolódott össze először az ország elviselhetetlen helyzetével, s sodorta le a két felsőgödi szomszédházat, a miénkét meg az orvosékét, a szilasi testvérházakba, az orvosába s jegyzőébe, s onnét még tovább, a magyar Alföld még sötétebb, lelkiismeret-gyötrőbb szegénységébe” (Németh László: A drámák elé. *Szerettem az igazságot I.* 9).

* * *

A drámát a megszólítások, az említések és az azonosítások szempontjából vizsgálom. Különkülön veszem figyelembe egyrészt a szerzői utasítások, másrészt a dialógusok névanyagát. Ez utóbbit több szempont szerint vizsgálom, amelyek természetesen tovább is bővíthetők és kiegészíthetők.

A) Szerzői utasítások

I.) A szereplők felsorolása a dráma szövege előtt:

NAGY IMRE, körorvos

ANNA, felesége

BAKOS BÉLA, főjegyző

MARGIT, felesége

SATA, leánya

HATÁRVÁRI ÁRPÁD

VIRRASZTÓ ASSZONY

Az író a férfiak esetében megadja a teljes nevet és a foglalkozást is. Ennek megvan a maga jelentősége a drámában. Ezzel szemben a nők csak keresztnevükön szerepelnek, és az író a férfiakhoz való viszonyukat jelöli meg. K. Szoboszlay Ágnes a *Nagy* és a *Bakos* neveket beszélőnévnek tartja. Határvári Árpád szintén a teljes nevén szerepel, de a foglalkozás megjelölése nélkül. Talán ennek is megvan a jelentősége (semmittevés?). A felsorolásban megadott teljes nevek egyébként igen ritkán fordulnak elő a mű szövegében. A szerzői utasításokban szinte soha, a dialógusokban is ritkán. A felsorolásban a *Sata* az egyetlen becenév, és csak a szövegből derül ki, hogy a *Sarolta* becéző változata.

II. Az egyes felvonásokat megelőző szerzői utasítások:

a) 1. felvonás (203)

„*Szín: férfiszoba Nagyéknál*". A család vezetéknevét adja meg, de a felsorolásban már tudomást szereztünk a teljes névről is. A nőket keresztnevükön és valami jellemzőjükkel jelöli meg: „*Anna, a háziasszony*" (azért nem *orvosné*, mert a szín az ő lakásuk). A vendégasszony ellenben „*Margit, a főjegyzőné.*" A további instrukciókban már csak mint *Anna* és *Margit* fognak szerepelni.

b) 2. felvonás

„*Szín: Nagy Imre kerti háza.[…] Imre a jobboldali falócán ül, tétlenül, elgondolkozva"* (221). Nagy Imre itt először teljes névvel, majd csupán keresztnévvel, de a foglalkozás megjelölése nélkül szerepel.

c) 3. felvonás

„*Házimulatság a főjegyzőéknél*" (241). Itt eltérés van a foglalkozás megjelölésében a felsoroláshoz viszonyítva, ahol Bakos Béla *jegyző*.

d) 4. felvonás

„A körorvos kerti háza és a főjegyzőék kerítése közé eső kertdarab" (259). Itt a szereplőkre a foglalkozásuk utal. *„A jegyzőtelek magasabb a Nagyékénál"*. Itt megoszlik a foglakozásra utalás és a családnév felhasználása. A továbbiakban a keresztnevek kerülnek elő: „*Imre a felvonás elején arcra borulva a lucernásban hever. Anna a kis ház ajtaján jön. […] Csaknem*

belebotlik Imrébe […]. Imre könyökére támaszkodik, majd hirtelen, kissé szégyenkezve felugrik" (uo.).

Általában az a tendencia figyelhető meg, hogy a szerző a teljes név, a családnév, a foglalkozásra utaló köszó használata után tér át a keresztnévi jelölésre.

III. A felvonások szövegében előforduló belső utasítások

Itt általában a keresztnevek szerepelnek

Név	1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás	Összesen
Sata	12	4	15	1	32
Imre	4	7	12	2	25
Anna	2	3	14	3	22
Béla	1	4	6	-	11
Margit	3	2	7	-	12
Árpád	-	7	8	1	16

A tulajdonneveket helyettesítő köznevek az egyes felvonásokban:

1. felvonás: *a felesége* (Anna), *az ura* (Imre), *a három nő* (Sata, Margit, Anna), *az asszonyok* (Margit, Anna).

2. felvonás: *a két asszony* (Margit, Anna), *a cseresznyézők* (Margit, Anna, Árpád), *az apja* (Béla), *az anya* (Margit), *a fiú* (Árpád), *a házasok* (Anna, Imre).

3. felvonás: *az ura, a barátja* (Imre), *a lány, a lánya* (Sata), *az apja* (Béla), *az anyja* (Margit), *a fiú* (Árpád), *a két férfi* (Imre és Béla), z*avart kotlós* (Margit).

4. felvonás: *a jegyzőék*, *az asszonyok, a két asszony* (Anna, Margit), *az apja* (Béla), *az anyja* (Margit), *a fiú* (Árpád).

A legtöbb szerzői utasítás, így a legtöbb név is a 3. felvonásban található, kb. annyi, mint a másik háromban együttesen. Ez a felvonás, a „házimulatság a jegyzőéknél" a legmozgalmasabb, itt van a leginkább szükség a szereplők mozgatására. Sok a szereplőkre vonatkozó, rokoni viszonyt kifejező köznév: *apja, anyja, ura, lánya, házasok*.

B) Dialógusok

A párbeszédekben megszólítás, önmegszólítás, említés során Imre 168, Sata 89, Béla 66, Anna 49, Árpád 41, Margit 30 ízben szerepel. Ez összesen 443 eset. A számok világosan mutatják fontosságukat. A dráma elsősorban Nagy Imre drámája, a karcsú test, amelynek villámfényénél a számvetést megkísérli, a Satáé. Béla kényelemszeretetével, elégedettségével Nagy Imre ellenlábasa. A feleség (Anna) szerepe vitathatatlan Nagy Imre életében. Margit csak mint a Sata anyja játszik szerepet.

Most felvonásonként és szereplőnként számba veszem, ki kit hányszor és hogyan szólít, említ. Különbséget teszek, hogy az említés az illető jelen- vagy távollétében hangzik-e el. Egy * jelzi, ha az említett szereplő jelen van, és # jelzi, ha nincs, illetve jel nélkül állnak a megszólítások. S azt is jelzem, hogy milyen érzelmi töltése van a szólításnak/említésnek (gyűl = gyűlölettel, gú = gúnyos/gúnyosan, ha = haragos, ir = ironikus, tr = tréfás). A megszólítás/említés melletti szám az előfordulást jelenti.

Anna

Margit részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Annám (1)	*Annám* (1)		
Anna (1)	*Anna* (1)		
Anna asszony (1)			
asszonyka (1)			
szomszédasszony (1)			
barátném (1)			
fiam (1)			

Összesen kilenc. Megjegyzem, hogy Margit csak az 1. és 2. felvonásban szólítja meg Annát, de nem említi. A 3. felvonásban mindketten jelen vannak ugyan, de Margit nem szólítja külön szóval. A 4. felvonásban pedig Margit nem szerepel.

Anna

Imre részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Anna # # #	*a feleségem **	*Anna*	*a gyermekeim anyja*
kedves			*a feleségem*
a legderekabb asszony #			
szegény asszony #			
fiatal asszony #			

Imre három ízben *a feleségem*-ként és háromszor a keresztnevén említi Annát, vagy kiemeli valamely jellemző tulajdonságát (*a legderekabb asszony*); a bizalmas *kedves* szólítás csak az első felvonásban szerepel.

Anna

Sata részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Anna néni * * (3)	*Anna* (4) * #	*Anna # #*	*Anna* (3)
Anna (6) * * * *		*a felesége #*	

Sata Anna felszólítására elhagyja a *néni*-t („Ne merj nénizni ezzel a derékkal. […] Igazság az, hogy ilyen nőbombát mosolyogva kell a házunkba engednünk? 208), mert ezzel Sata hangsúlyozza korkülönbségüket.

Anna

Béla részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
szomszédasszony	*Anna asszony **	*asszony*	-
Anna asszony		*Anna*	
asszonyka			

Béla és Margit az 1. felvonásban hasonlóan is jelöli Annát (*Anna asszony, asszonyka, szomszédasszony*). Béla nincs olyan meghitt viszonyban Annával, mint Margit, hiányoznak a bizalmas megszólítások.

Árpád egyszer említi Annát *nagyságos asszony*-nak.

Imre

Anna részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Imre (5) *	*az uram* #	*kedvesem* gú	*Imre bácsi* gú
tanító bácsi ir	*a kedves férjem* tr	*öreg barátom*	*Imre* (3)
titkos ínyenc	*Imre* (3)		*az én önfegyelmezett, ko-*
kedves			*moly uram*
az alamuszi			

Anna viszonylag gyakran nevezi meg a férjét, leginkább a keresztnevén. Az 1. felvonásban tréfás, kedveskedő megnevezéseket/szólításokat találunk, majd a kapcsolatuk romlásával ezek egyre hűvösebbek lesznek. A 3. felvonásbeli *kedvesem* pl. kimondottan gúnyos, és nem meghitt, mint az első felvonásban („Mért nem jön, kedves? Megengedem, hogy a Sata partnere legyen" 220; „Mégiscsak eljöttél, kedvesem?" 246. Ennek a gúnyos volta persze csak a tágabb szövegösszefüggésből derül ki.). Az *Imre bácsi* megszólítással Satát is gúnyolja, aki rendszeresen így szólítja Imrét. Ezzel utal a férj nevetségessé válására, aki egy olyan fiatal lányba szeretett bele, aki a lánya lehetne („Csak könyveket kellett kölcsönkérnie, és értelmesen hallgatnia [Satának], amikor Imre bácsi a szociális kérdésről szaval" 261).

Imre

Sata részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Imre bácsi (14)	*Imre bácsi* (20)	*Imre bácsi* (15)	*Imre bácsi* (6)
a jó férj	* * #	*mester* tr	*Imre*
	mester (2) tr		*„megrohadt lélek"*

Míg Imrére Anna 23 esetben utal, addig Sata 59-szer. Ezen belül is legtöbbször a 2. felvonásban. Szólításai/említései között az *Imre bácsi* dominál. A három *mester* mindegyike tréfás, ezzel az Árpád rovására gúnyolódik. Az utolsó felvonásbeli *Imré*-nek igen fontos szerepe van. Itt szól egyetlen egyszer egyenrangú szerelmi partnerként Imréhez. Itt hosszabban idézem a dialógust.

„IMRE. […] Mit akartál a vén bolond medvével? Nem szégyelled magad vén, szétrohadt lelkekben turkálni? Most is mért jöttél ide ebben a meztelenségben? [Sata ti. sortban és könnyű fehér trikóban van a jelenet során].

SATA. Mert tetszik, tudja.

IMRE. Hát ne tessék. Dörgölőzz magadhoz illőkhöz.

SATA. Imre, ezt megbánja. Soha többé nem áll így senki maga elé. S csakugyan az lesz, aminek mondta magát: megrohadt lélek.

IMRE. Az utolsó alkalom tehát? Nincs alkalmakra szükségem.

SATA. Elmegyek a szívkórházba, a megszakadt vasalónékat és kovácsokat ápolom. Az leszek, amire szüksége van" (268.).

Imre

Béla részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Imre (4)	*mester* tr	*pajtás*	-
Piszokrátész (2)	*Piszokrátész*	*Imre* (2)	
barátom	*Imre*	*Nagy Imre* (2) *	
Nagy doktor	*bajtárs*	*barátom*	
a tökéletes férj #	*barátom*	*Keresztelő János*	
	*a körorvos *	*Imre bácsi *	
	hiú vénember		

Béla Imrét keresztnévvel viszonylag ritkán illeti, az *Imre bácsi* természetesnek tűnik, amikor Satához beszél („Látom, felizgatott Imre bácsi lemondása” 255). A *Piszokrátész* Szokratész nevének és a *piszok* szónak az összevonásából alakult szójáték, Nagy Imre elmélyülten gondolkodó lényére utal Bakos Béla módján.

Imre

Margit részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
körorvos #	*Imre *	*urad #*	
Nagy Imre #			
az urad #			
*Imre bácsi *			
a példa-férj #			

Margit esetében Imrére utalások, említések történnek, közvetlenül tehát alig váltanak szót, viszonyuk nem bizalmas. *Az urad* és az *Imre bácsi* Annához, illetve Satához fordulva hangzik el.

Imre

Árpád részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
-	*mester* (10)	*mester* (4)	*a mester, azaz kedves*
	*kedves férje *	*a maga Imre bácsija #*	*Imre bátyám*
		kedves bátyám	*Imre bátyám* (2)
		a nagy ember #	*kedves bátyám* (2)
			a mester
			próféta

Árpád a 2. felvonásban lép színre. Nagy Imrét következetesen *mester*-nek szólítja/említi, jelezvén hogy tanítványának tekinti magát („Valóban fájlaltam volna, ha úgy kell visszautaznom Dádról, hogy a mestert meg sem ismerhetem. Bajtársi egyesületünk lapja, az »Egyetemi Harsona« külön is megbízott, hogy a mester véleményét a helyzetről megkérdezzem. […] A mester könyve megrázta a magyar ifjúságot. […] Pedig az ifjúság úgy tekint rá, mint egyik prófétájára” 225). A *mester* túl gyakori alkalmazásába egy kis gúny is vegyül. A 4. felvonásban engedélyt kap Imrétől a tegezésre, ezzel áttér a *kedves bátyám, Imre bátyám* megszólításra. Imrével szemben túlzottan tisztelettudó, de a háta mögött gúnyos. Nyilván neki is feltűnik Imre és Sata kapcsolata:

„ÁRPÁD […]. Mért van rossz véleménnyel rólam?

SATA. Talán az első benyomás a kerti házban. Mesternek nevezte Imre bácsit, s olyan biztosan vágott be a buta szavaival. *Nevetve utánozza*. Megráz, próféta, ostor… […]

ÁRPÁD. […]. Azt hiszi, rossz taktika azokkal a szavakkal bevágni? Nagyon is kiforrott taktika. Nem ő az első irodalmi mufti, akit ingyennyilatkozatokért megfejek. Higgye el, szeretik. Bevált dolog ez: mosolyognak, gúnyolódnak, mint a maga Imre bácsija, de a szívük kenve van. Az ifjú, gondolják, mestert lát bennem" 249-50).

Margit

Béla részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
a *feleségem*	*asszonyság* tr	*Margit*	
az anyja #		*a feleségem*	
f*iam*		*az asszonyság* tr	
életem őre gú		*bolond kotlós*	

Margit alárendelt szerepére utal, hogy a férje is csak kilencszer utal rá.

Margit

Sata részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
anyu #	*anyu*	*anyus*	*anya* #
anya	*anyukám*		*anyám* #

Satának nem áll rendelkezésére sok lehetőség az anyja szólítására vagy említésére.

Margit

Anna részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Margit	*Margit* *	*Margit*	*Bakosné* #
öreg biz			

Anna tartózkodóbb Margithoz fűződő kapcsolatában, mint Margit ővele. A bizalmas *öreg* valószínűleg a köztük levő korkülönbségre utal, mint Margitnál Annára a *fiam*.

Margit

Imre részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
anyád #	-	*Margit asszony*	

A darab folyamán Imre nemigen vesz tudomást Margitról, legfeljebb a Satával való viszonyában (*anyád*). A *Margit asszony* tisztelettudó, színleg udvarias megszólítás, de valójában lenézést takar („Maga se legyen prűd, Margit asszony: pálya áll a lánya előtt" 257).

Árpád csak Annával együtt szólítja (*hölgyek*).

Sata

Béla részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
*a lányom # # *	*a lányom * *	*Sata # #*	
őnagysága, a luzerni hercegnő	*Sata* (2)	*bestia* ir és ha	
tr	*fiam*	*a lányom * * *	
Sata		*művelt hölgy* * gú	
		te taknyos ir és ha	
		*a lánya *	
		gyereklány	

Az *őnagysága, a luzerni hercegnő* tréfás bemutatása Satának, s utal a lány svájci tanulmányaira.

Sata

Margit részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
nő	*Sata*	*Sata*	
*a lányom * * *		*a lánya*	
összeesküvő tr			
édes biz			
lányunk #			
Satám			
a lánya			

A tréfás *összeesküvő* arra utal, hogy Sata inkább az apjával tart („Itt vagy, összeesküvő?” 208).

Sata

Anna részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
a lánya #	-	*fiatal lány*	*egy intézeti lány # #*
királynő		*kislány*	*egy másik nő #*
nőbomba		*Sata*	
*lányod * *			
*Sata * *			

Anna csak addig utal Sata női mivoltára, amíg csak potenciális vetélytárs, később már csak kislány voltát szeretné hangsúlyozni Imre előtt, majd a 4. felvonásban a legelutasítóbb *egy másik nő* („Nem folyhat le úgy egy férfiélet, hogy egyszer, mint idegen szárny a vizet, egy másik nő meg ne borzolja” 261).

Sata

Imre részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
*a lányod **	*Satika*	*gesztenyepiré kis-asszony*	*egy kölök #*
	Bakos Sata kis-asszony gú	*gesztenyepiré*	*intézeti lány #*
	leánykám	*a kis hölgy*	*kislány*
	teniszbajnoknő	*fiam*	*ez a lány*
	Sata	*kislány*	*ez a tacskó #*
	*kölyök **	*az én Sata húgom*	*hölgy*
	a te lányod #	*méhmagzatocska*	*démon*
		*a lányod * * * **	*gyerekeink barátnéja*
		Sata	*gátfutó tehetség*
		a mi kis Satánk	

Ez a legfontosabb viszonylat a drámában. Erre utal a Satára vonatkozó eszközök sokasága és változatossága. Ezeket két, illetve hat csoportba soroltam. Először a bennük érezhető hangulat alapján:

közömbös	tréfás	gúnyos	kedveskedő
a lányod	*teniszbajnoknő*	*Bakos Sata kisasszony*	*az én Sata húgom*
Sata	*gesztenyepiré kisasszony*	*intézeti lány*	*a mi kis Satánk*
a te lányod	*gesztenyepiré*	*ez a tacskó*	
	méhmagzatocska	*gátfutó tehetség*	

A Sata gyermeki vagy női voltára utalás alapján:

a gyermek	a nő
leánykám	*a kis hölgy*
kölyök	*hölgy*
fiam	*démon*
kislány	
egy kölök	
ez a lány	
gyermekeink barátnéja	
ez a tacskó	

Imre egyszerre látja Satában a gyermeket és a nőt, szerelmes belé, és dühös rá. A Satára vonatkozó eszközök találékonyak és fordulatosak. Arra utalnak, hogy Sata felnőttségét (gyermekként ment el, és hölgyként tért vissza) Imre nem tudja és önvédelemből nem is akarja elfogadni.

Sata

Árpád részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
-	-	*szökevény*	-
		Bakos Sarolta	

„A fiam majd biflázhatja a jövő Pintérben: Ekkor érkezett haza Luzernből Bakos Sarolta, régi barátjának a lánya. A hajadonná serdült gyermek lángra lobbantotta az érett korú férfit” (250). Ez azért fontos hely, mert Sata „teljes hivatalos” neve csak itt fordul elő. Ez is annak köszönhető, hogy Árpád mint egy irodalomtörténet részletét idézi.

Béla

Margit részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
a főjegyző úr # tr	*Béla bátyám* *	*Béla* (2) #	-
Béla #	tr	*apád* (2) *	
vén bak gu		*az uram* (2)	
apád (2) *			
vén kínrímelő gu			
öreg			

Az első felvonás a legváltozatosabb, és utal Béla kicsapongásaira (*vén bak*), korára (*vén kínrímelő*), a *Béla bátyám* Árpád szóhasználatán gúnyolódik („ÁRPÁD. Béla bátyám volt szíves meghívni… MARGIT. Béla bátyám általában szíves ember. Nem kerül az Imre szívkórházába" 238).

Béla

Sata részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
apa (4) * #	*apa* (2)	*apa*	*apa* #
apu (2) #	*apukám* (2)		*apám* #
Bakos úr tr	*apu*		*víg szörnyeteg* #
Bakos Béla	*vadász* tr		

A *vadász* és a *víg szörnyeteg* Béla kicsapongásaira utal.

Béla

Anna részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
urad #	*Bakos Béla* #	*Béla* (3) #	*a férfi* (2) # #
Béla #		*házigazda*	
jegyző úr			

Anna nincs nagy véleménnyel a „*Bakos Bélák*"-ról, ezt meg is fogalmazza Imréhez szólva: „Te nem vagy Bakos Béla. Az ilyen férfinak, mint te, egy nő jut csak. Azzal megy, amire megy" (240).

Béla

Imre részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
apád #	*Béla*	*apád* #	-

Mint Anna esetében láttuk Margittal kapcsolatban, itt is szegényes a példatár Imre részéről Bélával kapcsolatban. A 4. felvonásban már csak összefoglalóan a *Bakosék* és az *apádék* fordul elő.

Béla

Árpád részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
-	*kedves Béla bátyám*	-	-
	Béla bátyám #		

Árpád Bélát a szöveg szerint eleve tegezi, nem úgy mint Imrét, de viszonya vele - legalábbis látszatra - tisztelettudó.

Árpád

Sata részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
-	*bálrendező úr* *Árpi* (3) *egy Árpád* *az én Árpádom* # tr *Határvári úr* tr	-	*Árpi* * * *laposfejű*

Sata nem veszi komolyan Árpádot. Az *egy Árpád* a történelmi személyre utal („Egy Árpád percek alatt győz” 231).

Árpád

Imre részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
-	*Heimbach úr* *bálrendező úr*	*mohó fiatalember* *fiam* *kedves öcsém* *Zalán* *fiatal férfi* *a sváb turul*	*Árpi* # *kedves öcsém*

A 2. felvonásban Imre talán tudatosan a még nem magyarosított nevén *Heimbach ú*r-nak szólítja Árpádot, aki kiigazítja („IMRE. A mai ifjúság szeret rázkódni, kedves Heimbach úr. ÁRPÁD. Határvári. Határvári Árpád. Csak a bátyám Heimbach” 225-6). Ez a rész magyarázza a *sváb turul*-t, azt a gúnyt, amivel Imre a számára ellenszenves személyiséget kezeli („IMRE […] *Bélához.* […] Ahogy fölébredtem, ezek ketten, a sváb turul meg a lányod, itt enyelegtek a szomszédban a sötétben” 256). Az *Árpád* a *Zalán*-t is asszociálja.

Árpád

Béla részéről

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
-	*Árpád öcsém* * *szerkesztő és bálrendező* * *egy fiatalember* * *az új tanítónk öccse* * *kedves öcsém* *egy megrázott ifjú* # tr *ez az Árpád* # *gyermek*	*Árpád*	-

Csak a 2. felvonásban változatos az Árpádra való utalás.

Margit egyszer *Határvári úr*-nak szólítja, egyszer *Árpád*-nak említi. Anna is csak néhány esetben említi: *fiatalember* *, *a bálrendező. úr, *Árpika* #. Mindig gúnyos és megrovó („Lány van a háznál, s a fiatalember vénasszonyokkal cseresznyézik” 234; és Satához beszélve: „Nem sajnálnád inkább Árpikát?” 243).

Az egyes szereplők önmagukról

Imre

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
az orvos	*paprikajancsi*	*a doktor*	*öreg szendergő bátyád*
családapa	*vénember*	*odvi medve*	*vén bolond medve*
a körorvos			*szegények doktora*
			farkas

Vagy a foglalkozására, illetve családon belüli helyzetére utal. Satával szemben korát hangsúlyozza. Nevetségesnek érzett helyzetére mutat a *paprikajancsi*, magányosságára az *odvi medve* és *vén bolond medve, farkas* (Satához szólva: „Az ilyen odvi medve nehezen mozog már" 245; „Mit akarnál a vén bolond medvével 268; Árpádhoz: „S én mégis inkább kimegyek farkasnak" 270).

Béla

1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás
Bakos úr	*jegyző*	*Bakos Béla*	
a vén Bakos	*főjegyző*	*kanász apa*	
vadkan	*mester*	*az apja*	
állat	*garázda teremtmény*		

Ezekben önirónia figyelhető meg. Ezek közül is legérdekesebb a *mester* („BÉLA […] *Árpádhoz menőben*. A nők száját mindig a végére kell hagyni, kedves öcsém. Csak amikor már minden erődítmény elesett, akkor szabad megrohanni. Csukló, könyök, kéz sokkal kezesebb. Kevesebb benne az erény és az irónia. ÁRPÁD *meglepve*. Milyen alkalomból tetszik ezt mondani? BÉLA. Az évszak és az este alkalmából. *Megveregeti Árpád vállát*. Én is mester vagyok ám, gyermek" 238).

Ki alkalmazza a legtöbb szólítást/említést? Sata 123, Béla 89, Imre 78, Anna 61, Margit 46, Árpád 32 a sorrend.

A legtöbbféle megjelölést - tulajdonnévvel vagy köznévvel - Béla alkalmazza Imrére, majd Imre Satára.

Végül megjegyzem, hogy mind az öt szereplő neve kapcsolatban áll az Árpád-házzal. A *Béla, Imre, Margit* esetében ez világos, az *Anna* előfordul Árpádházi király feleségének neveként, s a *Sarolta* Istvánnak, az első Árpádházi király anyjának a neveként ismert. Nem biztos, hogy csupán véletlen egybeesésről van szó.

HÉZSER JUDIT

Bodnárné

A dráma elemzése névtani szempontból

A *Bodnárné*, Németh László első bevallott és vállalt drámája 1931-ben keletkezett. 1958-ban jelent meg a *Társadalmi drámák I-II.* 1. kötetében, 1964-ben ennek 2. bővített kiadásában, 1971-ben NLM életműsorozat *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetében, 1974-ben ennek 2., majd 1981-ben 3. kiadásában.

Első színházi bemutatójára negyven évvel később, 1971. január 28-án került sor a budapesti Madách Színházban. Az első bemutatót követte 1972. március 10-én a miskolci Nemzeti Színház, április 9-én az egri Gárdonyi Géza Színház, 1977. október 7-én a békéscsabai Jókai Színház, 1987. január 30-án a győri Kisfaludy Színház, március 12-én Kassán a kassai Magyar Területi Színház Thália Színpada bemutatója. Több rádió- és TV-közvetítése volt.

* * *

„A *Gyász*-szal egyidőben készült (aránylag hosszú drámaírói múlt után) első drámám, melyet gyűjteményembe felvettünk. Ez is parasztasszonyról szól, de idősebbről, aki szíve elfogultságára tanult városi fia iránt akkor eszmél rá, amikor a cselédsorba nyomott idősebb, a Káinná tett, öccsét meggyilkolja. A szophoklészi lecke ebben a darabban (bár újabban vannak méltánylói), úgy látszik, nem adott olyan szerencsés ötvényt, s nem üt el úgy a magyar parasztvilág megszokott ábrázolásától, mint a regény. Előadására annak idején gondoltak; a sötét harmadik felvonás, az anya, aki a halott fejét szétlőve, maga tünteti el a gyilkos mellé állva a gyilkosság nyomát: visszariasztotta a színházi embereket” (Németh László: Negyven év. NLM 1969, 14).

„Az első darab, melyet ma is vállalhatok, az alatt a szellemi csillagállás alatt keletkezett, amely alatt első igazi regényem is. Abban is hasonlít a *Gyász*-hoz, hogy a Mezőföldi novellák világát érintette benne a hatás, amellyel az alaposabban megismert görög irodalom, főleg Szophoklész drámái termékenyítettek meg. A *Bodnárné* talán még szorosabb kapcsolatban áll a Mezőföldi novellákkal, mint a *Gyász;* írásaim közt találok régi papírokat - novella-, sőt drámatöredéket is -, melyek a két testvér, a tanult s a földöz ragasztott, gyilkos összeakaszkodásáról szólnak. Magát a hősnőt azonban, a tanult fia szeretetében elfogult anyát, aki olyan borzalmasan bűnhődik, s olyan kemény lélekkel küzd gyilkossá lett fia megmentéséért: az Élektrák vére növesztette ki a történetből; ugyanakkor egy magyar szimbólumot is rejtve belé, hisz Klütaimnésztrának ez a nővére Hungária is, aki fia holtteste fölött látja be kedvezése bűnét, s fedezi fel a parasztfiú iránti mélyebb szeretetét” (Németh László: A drámák elé. *Szerettem az igazságot I,* 9).

* * *

Először a három legfontosabb szereplő nevét vizsgálom.

A címszereplő Bodnárné keresztneve kikövetkeztethetően: *Teréz* (*Terézia*). A névnek többféle értelmezése van. Jelentése lehet ‘vadásznő’, de egy másik felfogás szerint ‘bőség, forróság,

nyár, aratás, szüret' (Ladó 110). A 'vadásznő' jelentésnek lehet kapcsolata a darab tartalmával, mert Bodnárné a kedvenc tanult fia, Péter számára „vadássza" a társadalmi presztízst, előmenetelt szolgáló kapcsolatokat.

A paraszti sorból anyja segítségével kitörő kisebbik fiú *Péter* neve a hagyományos értelmezés szerint 'kőszikla'. Ezt nem tartom véletlennek, mert Péter az, akire anyja tervei épülnek, akinek jövőjére a „a hiúság aranypénzét" teszi (75).

Cica az a szereplő, aki miatt a idősebb fiú, Jani, gyilkosságba esik. A *Cica* becéző név, s viselőjének „igazi" neve nem is derül ki a szövegből. A *Cica* becenév a játékosság, a csapongás képzetét kelti. Azt is fontosnak tartom, hogy köznévi jelentése állat. Mint később látni fogjuk, Cicának az említő- és szólítónevei közül sok „állati" vonatkozású. Tegyük fel, hogy Cica „igazi" keresztneve *Cecília* (ennek egyik lehetséges becézése a *Cica*). A *Cecil, Cecília* nevek a latin *Caecilius* nemzetségnévből erednek, a lat. *caecus* pedig 'vak'-ot jelent (a nemzetség őse elvesztette csatában egyik szemét, ez lehet a név magyarázata). (Ladó 114)

A többi fontosabb szereplő neve (*János, Örzsi*) bibliai/héber eredetű.

Az említések, előfordulások gyakorisága, a nevek változatossága tekintetében négy szereplő emelkedik ki: Bodnárné, a két fiú, Péter és János és Péter menyasszonya, Cica.

Jánost 94-szer említik a szövegben, ez 36 említő változatot jelent. Kiemelem a leg-jellegzetesebbeket. A családban betöltött, nem túl hízelgő szerepének megfelelően említései: *béres, cseléd, paraszt, vadparaszt, ingyenélő, kanásznövendék* („PÉTER. Igaz, nincs értelme, hogy egy részeg disznóval, egy kanásznövendékkel pofozkodjam" 64). Pejoratívak a következők is: *ez a gyilkosforma, szörnyeteg, ez a vadállat, ez a szerencsétlen, ez a szegény együgyű, egy ilyen szegény, tanulatlan gyerek.* Elnyomott helyzetére utalnak pl. a következő idézetek: „BODNÁRNÉ. Olyan mint a béres, morog" (38). „BODNÁRNÉ. Az ökör is úgy hívja fel magára a figyelmet, hogy bőg" (45). „JÁNOS. Úgy tartanak mint az állatot, hát csak hallgassák a morgásomat" (45)). „BODNÁRNÉ. Mért volt olyan, mint a tuskó, a feje, a keze, a lába csupa nehézség. Ő volt az öregebb, őt is nyomtam volna, de akkor inkább ürgészni járt" (39). „CICA. Nekem mindig úgy imponáltak az ilyen nagy, komoly fekete bácsik" (31). Bodnárné így határozza meg Jánost: „Ki vagy te? Két váll, ami húz! Az is valami? Nem vagy másra való, csináld!" (46).

Jánost a darabban 72-szer szólítják meg 28-féleképpen. Jellemző a Péterrel való viszonyára, hogy a fiatalabb testvér gúnyosan *szülém*, *apám*, *gyámapám* megszólításokkal illeti. („PÉTER. Bocsáss meg, gyámapám, ha nem kértem ki a beleegyezésedet." 63) Ezeken kívül használja a lekicsinylő *öregem* és *barátom* megszólításokat is. Cica Jánost általában magázza és *Jani*nak szólítja, de mondja *gorombá*nak („CICA. Goromba! Otthon is csak úgy gondolok majd magára: az a goromba János" 31) és *gyilkos*nak is. János és az anyja viszonyában akkor következik be döntő fordulat, amikor az elnyomott fiú testvére gyilkosa lesz, és az anyja mindenáron menteni akarja: „Te vagy az egyetlen fiunk" (70). „Mégiscsak ez a szerencsétlen a te igazi fiad […] Két fiam volt, most te vagy minden fiam […] Maradj mellettem. Legyen, akivel vezekeljek" (75). A változás óriási a *vadparaszt*-félékhez hasonlítva. A *János* név a szerzői utasításokban 41-szer fordul elő. Az említések, a szólítások és a szerzői utasítások együttesen 217-szer vonatkoznak Jánosra.

Pétert 135-ször említik, 43-féleképpen. Halála után állandó jelzője lesz a *szegény*. Említései: *gyönyörű fiú, vidám, kedves fiú, jó barát, ügyes gyerek, szép, tanult gyerek.* Az öccsére féltékeny János csak névmási formában említi: *ez, ő-utána*. Halála miatt kevesebb megszólítása van. Negyvenszer szólítják meg 21 változatban. A Cicával való enyelgésben: *csúnya, csacsika, kis mintafiú, lángész, szoknyavadász, stüszi vadász, édes, aranyos Péter.* Bodnárné szólítja *bo-*

*lond*nak, *bolondos*nak (59), *kópé*nak, *te csavaros*nak (azaz csavaros eszűnek) Ezek mind olyan szövegkörnyezetben fordulnak elő, amelyek az anyai elfogultságot mutatják.

A szerzői utasítás 25-ször utal Péterre. A szólítások, említések és szerzői utasítások együttesen 200 esetben vonatkoznak rá.

Cicát 39-szer szólítják meg 14 változatban. Bodnárné következetesen *kedvesem*nek hívja. De egy meghittebb pillanatban azt mondja neki: „És különben is maga egy kedves kis csacsogó… […] Kedves kis csacsogó madár vagy" (56). A Péterrel folytatott párbeszédekből is kitűnik a szerelmes évődés: *csibész, kis csacsika, te csalóka, kis bogár, maga pályatévesztett*. A *Cicácska* megszólítást magázva Halász intéző használja. János is magázza a lányt, és *Cicá*nak szólítja.

Cicát 71-szer említik. Beceneve legtöbbször *Cicácska* formában használatos, 10-szer névelővel. Névmással Örzsi (aki a szerelmi vetélytársát látja benne) és János (elutasítást akarva kifejezni) (*az, vele, azért*) említi. Metaforikusan használt állatnevek is utalnak Cicára. A *csacsogó madár*, a *kis csacsika* és a *kis bogár* mellé felsorakozik az *eleven, drága kis jószág*, a *legdrágább jószág*, az *édes, buta kis pillangó*, (59) a *kacér madár*, a *cifra madár* (Pétertől és Bodnárnétól származnak ezek az említések). Bodnárnéval fogalmaztatja meg az író Cica helyzetét, idegenségét a vőlegény családjában, s azt, hogy a drámai konfliktus kialakulásának ő a közvetlen oka: „Kedves, eleven lány, de nem miközénk való. Az urak megengedhetik, hogy fütyörészésre tartsák a madarat; a mi fejünk nehezebb, elfárad a sok fütyülésben. Jobb, ha visszamegy a maga hazájába; itt csak bajt csinál az örökös röpködésével. Mit tudja ez, kik vagyunk mi? Csak ingerkedik, csapkod, dalol; nekiröpül a komondor szájának, azt hiszi, az is játékból mutogatja a fogát" (61). János *szajhá*nak (63) és *az az utolsó*nak (64) is mondja. Említik még *kisasszony*nak. A remélt családi kapcsolatra utalnak a *jövendő sógornő*, a *menyasszony* és a *meny* említések. Cicára 22 szerzői utasítás vonatkozik, ezekkel együtt az összes említése 132.

Bodnárnét 72-szer szólítják meg 21 változatban. Ez a szám kevésnek tűnhet, ha arra gondolunk, hogy ő a darab címszereplője. A családon kívüliek számára *Bodnár néni* vagy bizalmasabban *Bodnár mama*, illetve *aranyos Bodnár mama.* Cica eleinte *néni*nek, majd keresztnevének változataival szólítja: *Terus néni, drága Terus néni, Tercsi néni.* Kétszer pedig *mamá*nak szólítja. A férje, az idősebb Bodnár János tegezi a feleségét. és következetesen *Terká*nak szólítja (9-szer). A kisebbik fiú, Péter a *nyanyus*, *nyanyuka*, *nyanyukám* megszólításokat használja, s bizalmaskodva tegezi is: „Belőled valami politikusnőnek kellett volna lenni. Valami fejedelemnőnek" (59). A másik fiú, János magázza az anyját: „Maga? Persze, maga. Eddig is maga volt a hős a fia helyett" (60).

Bodnárné említéseinek száma 39, ezek változata 20. Legtöbbjük az anyai szerepével függ össze (*anya* + birt. szem rag; *édesanya*). A szerzői utasításban 33-szor fordul elő Bodnárnéra való utalás. Ez a szólításokkal és említésekkel együtt összesen 144.

Az apára, az idősebb Bodnár Jánosra 63 utalás történik. 14-szer említik, 22-szer szólítják: *Bodnár bácsi, Bodnár úr, János bátyám*. A családban és a rokonságban *édesapám, apjuk, komámuram.* A szomszédasszony, aki szívesen hozzáadná a lányát Janihoz, ezt persze titkolja, ironikusan *nászuram*nak szólítja. A feltűnően kevés említés, illetve szólítás Bodnár János alárendelt szerepére utal.

Külön megemlítek néhány olyan esetet, amelyeket az előbbiekhez nem számoltam hozzá, és összetartozó szereplőkre vonatkoznak. Péterre és Cicára: *két úri madár* (74), *a fiataloké az élet* (41), *ördög palántái* (41). A két Bodnár Jánosra: „Nyakára kell szorítani annak a *másik két férfi*nak az igát […] Maga szorítja le a fejüket a földre" - jellemzi a családon belüli

helyzetet Lakkné, a szomszédasszony (37). Nyolc ízben történik utalás a *Bodnár család*ra és egyszer *Bodnárék*ra. Pétert és Jánost jelenti Bodnárné szájából a *fiaim* (64); „*Két fiam* volt" (91). illetve Lakkné emlegeti a *két legényfiú*t (35). Péter - profanizálva az ószövetségi történetet -, így jellemzi a vitájukat: „*Káint és Ábelt* játszottunk. Jani dühös, hogy az istenek nem fogadták elég kegyesen az áldozatát" (45).

A kisebb szereplők közé azokat soroltam, akik legfeljebb két jelenetben lépnek színre. Ilyen szereplő Lakkné szomszédasszony, aki szoros, de egyenlőtlen viszonyban van Bodnárékkal, hiszen csak iparos felesége, kovácsné. 10 esetben szólítják meg: *keresztanyám, komámasszony, szomszédasszony*. Saját magát többször említi s mindig lekicsinylőleg: *egy buta iparosné* (35)*, ez a Lakkné* (38)*,*

Halász intéző két jelenetben szerepel, s az egész darabban 26 utalás történik rá. Hétszer szólítják/említik *intéző*nek, kétszer *pajtás*nak; Cica egy ízben *utólagos hős*nek szólítja (53) A *barátom,* a *testvér* megszólítások az intézőnek Péter baráti köréhez tartozását mutatják.

Örzsi Bodnárék cselédlánya. Nevének vidékies/népies hangulata van, így lesz „tipikus" cselédnév. Az egyik említéséből derül ki, hogy korábban Jani szeretője volt: „talán a szeretődre legyek büszke… A cselédemre!" (47)

Lali, a szerzői megjegyzés szerint „lámpavivő fiatalember", a vidám báli kompánia tagja. Öt ízben szólítják meg, kétszer *jegyző úr*nak, kétszer *Lali*nak. Az ötödik esetben Halász intéző tréfás bibliai utalással keresi: „Hol vagy, *Ádám*?" (52) Mire Lali így válaszol: „Keresem az istent, sehol sem találom" (52). Említései: *az adóügyi, jegyző úr*. Szerzői utasításban: *a részeg, Lali*.

Dodó is Péter mulató társa. Hétszer szólítják meg, minden esetben másképpen: *Dodó, Dodókám, pajtás, drága pofám, testvér, öregem, patikárius úr*. A baráti társaság bizalmaskodó hangnemére jellemzőek ezek a megszólítások.

A családnevek - mint *a Bodnárék* forma esetében láttuk -, előfordulnak *-ék* képzős alakban: *a Csizmadiáék, a Lakkék,* és mindig határozott névelővel. Köznévvel: *a jegyzőék*.

Utal a szöveg emberekre, *sok ember*re, *tömeg*re, *bálozók*ra, *szomszédok*ra, *lányok*ra, *férfiak*ra, *többiek*re, *urak*ra, *úri vendégek*re, *asszonyok*ra, *agglegények*re.

Ugyancsak személyre utal, és tulajdonnevet helyettesít a foglalkozásnevek gazdag csoportja: *aratógazda, bába, béres, csendőr, doktor, falusi tanító, fogorvos, gazda, gazdatiszt, halottkém, hóhér, járási orvos, jegyző, kanász, kereskedő, kocsis, mester, orvos, pék, tehenes, törvényszéki orvos, vadász.* A *cigány* 'zenész, muzsikus' jelentésben sorolható be ebbe a csoportba. János kétszer *Jenő*nek szólítja, a mulatozók *te rihes*nek, *te hangász*nak. Többes számúak a következő foglalkozásnevek: *bírók, béresfiúk, cigányok, csendőrök, cselédek, gazdászok, kisebb gazdák, tanárnék.* A falu világától távolabbra mutatnak a *tábornokok* és a *mérnökök.* Társadalmi állásra utalnak: *báró, gróf, iparoslány, munkás, polgárlány,* illetve *grófok, méltóságos urak.* A szerzői utasításban van: *asszonyság, egy idősebb asszony, egy ügyetlenebb fiatal ember,* illetve *gyalogosok* 'gyalogjáró emberek', *lámpavivők.*

A különböző szereplők említik a következő személyeket: *egy úriember, egy rendes feleség, katonatiszt, egy kis kapitányné, egy klassz nő, valami kényes hölgyike, purdé, az a kis kopasz kövér, elsőrendű pofa.*

Helynevek

Öt település és egy tájegység neve fordul elő a műben. Az *Enying* településnév ötször található. Enying létező település Fejér megyében, nem messze a Balaton délkeleti csücskétől. Ennek segítségével tudjuk elhelyezni Magyarország térképén a dráma cselekményének helyszínét. Enying nem lehet nagyon közel Bodnárék falujához, hiszen János felháborodva említi, milyen drága Enyingre a buszjegy („JÁNOS. Tudja maga, mennyibe kerül az autóbusz Enyingig, oda meg vissza? Két pengőbe." 33) Utalás történik a *bogárdi határ*ra, s Bogárd a helyszínül szolgáló falu közvetlen szomszédságában lehet. Két olyan falunevet találtam, melyek nem szerepelnek az atlaszban, ezek *Gyánt* és *Hódos*. Ezek fiktív neveknek tűnnek.

Távolabb tekintve törvényszerűen többször előfordul *Pest*. Cica pesti lány, és Péter is a fővárosban tanult, s most ott vár mérnöki állásra. Előfordul a *Duna-part* és az *Oktogon* név, Cica említi ezeket, talán mert közel vannak pesti lakásukhoz. („CICA. […] Nincs ebben az asszonyban [Cica mostohaanyjában] semmi élet. […] Csak egyszer futtathatnám körbe az Oktogonon." 41) Az *Alföld* mint tájegység neve, kétszer fordul elő, és még egyszer melléknevesített alakban (*alföldi* falu) („CICA. Az, persze, egy alföldi falu volt" 30). A helynevekkel kapcsolatos érdekesség, hogy a dráma helyszínét nagyjából behatárolhatjuk, de a falu nevét nem tudjuk meg. Csak a *falu*, illetve a *falujukban* alakok fordulnak elő („CICA. Igen, egész kellemesen csalódtam a falujukban" 29).

MIKLÓSVÖLGYI MIKLÓS

Győzelem[2]

„Nomen est omen" - tartja a latin mondás, s egy irodalmi mű esetében ez különösen igaz lehet: a névben a végzet, azaz inkább a sors, a meghatározottság.

Az írói névadás aktusában ez a hit érhető tetten - igaz, inkább „inverz" módon: nem az eleve adott név determinálja az egyént, hanem a már adott cselekmény, téma, személyiség határozza meg azt a nevet, melyet az alkotó szereplőjének szán. Név és személyiség, név és téma ily módon nem választható el egymástól.

A nevek, megszólítások rendszerét vizsgálva a mű belsejébe lehet hatolni, rétegmintákat tudunk venni a viszonyokról, a jellemekről, és összevethetjük a szereplő nevét és karakterét. Ezek mellett egy kicsit közelebb kerülhetünk magához az íróhoz, hiszen a névadó maga is ott van a nevekben az összes élményével, „névtani" tapasztalatával.

Ha egy művet a nevek alapján próbálunk megközelíteni, a következő kérdésekre kereshetünk, illetve kaphatunk választ:

Az író miért az adott módon nevezi el a szereplőt, s ez mennyiben utal a szereplő jellemére, későbbi sorsára?

A nevek hogyan jelennek meg? Hogyan nevezik vagy szólítják egymást a szereplők ?

A nevek hálózata és egy-egy névalak adott szituációban történő megjelenése hogyan jelzi a cselekmény sűrűsödését, a szereplők viszonyát ?

Az olvasó saját élményei egy-egy névvel kapcsolatban hogyan alakítják a szereplőről kialakított - főleg előzetes - képet?

Németh László *Győzelem* című négyfelvonásos drámáján próbálom meg figyelemmel kísérni a cselekmény és a nevek viszonyát, és e mű alapján igyekszem választ találni a fenti kérdésekre.

A cselekmény maga nem túl bonyolult, de ez ebben az esetben csak segít. Itt az érzelmi viszonyok azok, amelyek hatnak a nevek, megszólítások változására, s a belső feszültségek lesznek a cselekmény mozgatói.

Sántha Endre egyetemi tanár nyaralójában vagyunk. Sántha megtört, megfáradt ember benyomását kelti, aki tele van keserűséggel. Felesége ugyan féltő szeretettel gondoskodik róla, s az anyagi jólét is megvan számukra, mégsem boldog. Három gyereke sem boldogítja igazán, megjegyzései utalnak rá: bennük is csalódott. A látszólag idilli, ám feszült reggeli étkezést egy parasztember érkezése szakítja meg. Ács Lajosnak hívják, s Sántháék fiához, Lacihoz jön, aki szociális titkár. Kiderül, hogy a fiatalember, Lajos a rossz-topáni főiskola szíve-motorja, s kapva az alkalmon meghívja Sántha Endrét előadást tartani. Sánthában a látogatás hatására felrémlenek a régi érzések, évek, amikor számára a legfontosabb kérdések egyike volt, hogy „mit ér az ember, ha magyar". Az idézőjeles rész Veres Péter egyik művének címe. Az a tény, hogy Németh László beemeli a drámába, azt jelzi, milyen fontosak és nagy hatásúak voltak a valós műben leírt gondolatok. A Sánthát foglakoztató másik probléma, hogy hogyan élnek vagy élhetnének az „emberek a nemzet alatt". Ez is valós mű, Németh László egy recenziójá-

[2] A drámára vonatkozó adatok és idézetek Bardi Erzsébet dolgozata előtt már olvashatók, ezért itt nem ismételjük. (A szerkesztő.)

nak a címe. A darabban Sántha könyvének címe is, melyet ő maga szinte megtagad - kényszerből, ám amit a népfőiskolások nagy lelkesedéssel forgatnak. Sántha Ács Lajos unszolására végül elfogadja a népfőiskola meghívását, kiköltözik lányával, Ágnessel a majorba betegsége és a család tiltakozása ellenére is. Ott bontakozik ki ismét a régi énje, s ott tárja fel azt teljes mértékben kisebbik lánya, Ágnes előtt, bár már korábban is kísérletet tesznek a Halt csárda előtti beszélgetésükben egymás gondolatainak megismerésére. A Halt csárda előtti beszélgetés szinte tételmondatokban tartalmazza a dráma lényeges gondolatait.

Az alkotó szellemembert a család, a szeretet, a polgári jólét rabbá tette, s ő, aki teremteni és szárnyalni akart, csak annyit tehetett, mint amit a polgári lét engedett neki - s ő ebbe belehal. Egyetlen, ám mégis hatalmas öröme Ágnes, akiben tizenhét évnyi „úrilét" után mégis felébred az apai szellem és tenniakarás, a tiszta egyszerűség utáni vágy, s hozzámegy Ács Lajoshoz, az egyszerű, de okos és ambiciózus parasztlegényhez. Az apa, halála ellenére, lányában „győz" a polgári korlátok és konvenciók felett - ez számára a „győzelem".

A mű talán iránydrámának lenne nevezhető az irányregény analógiájára. Maga az író „kelepce drámának" nevezi művét, és az ebbe a csoportba tartozó művek lezárójának, utolsó darabjának. A polgári középszeren, a polgári család terhes és leláncoló szeretetén felülemelkedő, a tiszta népiességhez húzó szellem drámáját igyekezett az író megalkotni.

Az érhetőség kedvéért két gondolatot talán érdemes idézni a műből, melyek kulcsot adhatnak a pontosabb megértéshez:

Sántha a tiszteletessel sétálva fejti ki gondolatait arról, hogy miért kell élni egy embernek. Világosak az életrajzi vonatkozások, amikor Sánthát az apjáról beszélteti: „Nekem már az apám is tanár volt. […] Mindig bámultam, hogy akkora tudással, olvasottsággal, sosem támadt kedve könyvet írni, a halhatatlanságba kapaszkodni. […] Amíg élt, nem értettem, hogy lehet egy embernek mindenét úgy odaadni. […] Ma már értem: ő lelkeket gyűjtött. Mert a közösségi munka […] lélekkel jutalmaz. Nagy szellős, minden szépnek átjárható, az én dohától tiszta lesz tőle a lélek…." (358-9). Majd később Ágnesnek: „A feladat teszi…. Attól lesz öblös a jókedv, a munka, az ember. Akinek feladatai vannak: annak ege, levegője van. […] minden ember addig él, amíg el nem fogytak tüdeje elől a nagy, szabad feladatok" (361).

S amibe Sántha belebetegszik, éppen az, hogy a család és a polgári lét elvette tőle álmait, feladatait:

„Van egy mélyebb vétek, végzetesebb elhatározás, mint amiről a papok tudnak. Amikor a jó érzéseinkből lesz hínár; az emlék, szeretet, felelősség: gyilkos fonadék, amiben létünk értelmét bűnösen elveszítjük. Ez az a tragikum, amiről nem szokás drámát írni!" (361)

Természetesen vitathatók az író által Sántha Endre szájába adott szavak, s kérdéses, mennyire lehet reális a megoldás. Az adott névtani szempontból azonban ezek a kérdések másodlagossá válnak. Ezen a ponton el kell hagyni az irodalmi elemzést, hiszen ezúttal a nevek felől próbáljuk megközelíteni a drámát.

Hogyan lett tehát Sántha Endre a főszereplők egyike. Nézzük meg az ő alakját! Keserű ember, de szilárd, határozott. Láttuk, hogy a férfias, régi jó erkölcsök híve (leegyszerűsítve), s a lánya, Ágnes is férfiideált lát benne, noha külső megjelenésére semmi nem utal a szövegben (mint ahogy a többi szereplőjére sem). Az apa kérdésére („Milyen férfiak kellenének neked?") Ágnes válasza: „Valami olyan, mint te" (344). Ugyanis a lány számára az apjának „van súlya", amit mindenki érez.

„Tekörülötted megfeketedik a levegő … Egy kis sötét udvarod van fájdalomból. S ez olyan méltóságteli" (344). Ha megnézzük az *Endre* név eredetét, jelentését, a következőt láthatjuk:

„…a német *Endres*, *Endris*, *Enders*, *Enderle* neveknek, az *Andreas* (= *András*) német változatainak rövidítése” (vö. Ladó 154). Az András jelentése pedig: ‘férfi, férfias’. Azt, hogy az író tudta-e a név jelentését, s tudatosan választotta-e ennek a kemény, férfias embernek ezt a nevet, nem tudhatjuk, de a név találó. S létezik talán egy bizonyos fokú kollektív tudat is, ami a közös nemzeti kultúrkincsből ered: II. Endre királyunk az, aki talán a legismertebb Endrénk, akinek királyi jellemét Katona *Bánk bán*-ja - még ha rövid ideig is van színen az uralkodó - még inkább ismertté és fenségessé tette. Egy ilyen nagyhatású és jól ismert mű hathat ilyen szinten is. J. Soltész Katalin is megállapítja, hogy az író az alteregóinak szívesen adta az Árpád-házi királyok nevét (A tulajdonnév … 163).

A pozitív szereplők sorát tovább vizsgálva Ágnes a következő szereplő. Az *Ágnes* jelentése ‘szent, tiszta, szemérmes, érintetlen, szűz(ies), tartózkodó’ (vö. Ladó 18), s ez ismét csak illik erre a lányra. Noha a mű elején gondtalan, Balatonon nyaraló fruskaként látjuk először, már az első felvonás végére érezhető, hogy megváltozik a helyzet. S valóban ez is történik. Ágnes - nevéhez hűen - tiszta, romlatlan élet után vágyó lányként búcsúzik tőlük. Itt is felmerül a kérdés: az egybevágás miből eredhet? Tudhatta az író a név jelentését? De az előző esetben működő mechanizmus (vagy vélt mechanizmus) itt is valószínűsíthető. Közismert tévhit volt sokáig, hogy az *Ágnes* név az „Agnus Dei”-ből ered, s így jelentése ‘Isten báránya’, s a bárány szimbólum a tisztaságot, a bűntetlenséget fejezi ki. Furcsa és véletlen egybeesés, hogy a gör. *hagnosz ~ hagiosz* ‘szent, tiszta, szemérmes, szűzies, tartózkodó’ jelentése milyen nagy mértékben hasonlít azokhoz a képzetekhez, amelyek az „Isten báránya” fogalmához kapcsolódnak. A véletlen egybeesés tehát itt is elősegítheti, hogy az emberek egy részének hasonló alak jelentik meg szeme előtt, mint Ágnes. Mindezt még erősíti a Rómában Kr. u. 304-ben vértanú halált halt Szent Ágnes legendája is, amely szintén elég ismert volt bizonyos korokban. (Ennek a szentnek a jelképe ráadásul a bárány, mely egyfelől bizonyítja, hogy élt/él az említett téves etimológia, másrészről erősítette, életben tartotta azt. A Révai Nagy Lexikona azt írja, hogy Ágnes emléknapján „szokta a pápa a bárányokat megszentelni, melyeknek gyapjából az új püspökök invesztitúrájára a palliumok készülnek.”)

A Sántha családban ez a két ember képviseli tehát az igaz, a tiszta eszméket. Maga a családnév is beszédes, csakúgy, mint a keresztnevek: A *Sántha* családnév fakadhat az író valamely régi emlékéből, hisz ennek is nagy szerepe lehet a névadásnál. Mindemellett maga a szöveg is utal a családnév eredetére. Sántha hasonlítja önmagát a meglőtt nyúlhoz, s nem véletlen elszólás ez. Egész énje béna, sánta - egyik fele halott, életének egyik része húzza vissza, lefelé a szárnyalni akaró másikat. Valóban „sánta”" tehát ő. (A *th*-s írásmód talán valamiféle lelki nemességet, felsőbbrendűséget fejez ki, s ugyanakkor a családnevek helyesírási sajátosságát is tükrözi.)

Nézzük meg Ács Lajos alakját! Nála a vezetéknév talán a „beszélőbb”. Kifejezi jelentésével a munkára való kedvet (még ha nem is ács a Lajos foglalkozása), rövidsége pedig utal rá: viselője egyszerű ember. Maga a *Lajos* egyfelől a mű férfinevei közül a legkedveltebb volt a korban, azaz ezzel is utal arra az író, hogy hőse nem előkelő *Rudolf* vagy *Ottó*. Zavarba ejtően egybeesik a jellem és a név ez esetben is. A *Lajos* jelentése: ‘hírnév + háború’ (Ladó 184). S Lajos számára valóban háború az élet. Harc a saját társadalmi helyzete ellen és saját fajtájáért. Harc a becsületért, a szegénység ellen, harc - a hírnévért. Ágnes mondja Lajosnak a Halt csárda előtt: „Maga nagyon gőgös ember, Lajos. […] LAJOS. Én az. De van annyi eszem, hogy nem mutatom” (367). Később - már kinn a Topán majorban - Lajos szól így: „Én a tekintetes úrtól a kegyelmesig kihagyom a közbeeső fokokat. ÁGNES: S mi lesz mindjárt? LAJOS: Vagy ingyenes halott, vagy … ÁGNES: Vagy? LAJOS: Aki megéri, megláthatja” (376). S ezt a küzdeni akaró és tudó, s győzelemre is képes embert választja férjnek Ágnes, illetve vőnek Sántha Endre.

A *Lajos* név kiválasztásakor más is motiválhatta az írót. Ebben az esetben Nagy Lajos királyunk neve támaszthat bennünk ködös sejtelmeket egy-egy név viselőjéről, s persze ismertté és kedveltté tette ezt a nevet 1848 hőse, Kossuth Lajos is.

A fenti három néven végigtekintve azt láthatjuk, hogy jelentésük és viselőjük jelleme meghökkentően hasonló. Erre két valószínű magyarázat lehet. Az egyik, hogy az író tudatosan keresett hőseihez jelentésben is illő neveket, ám inkább látszik hihetőnek, hogy vannak olyan neveink, melyekhez egy-egy ismert viselőjük hatására állandósult értékek tapadnak. Lehetséges ez már csak azért is, mert bizonyos neveket valóban megválasztott a viselője, csakúgy mint a pápák a mai napig. Régi királyok is választhattak „beszélő" neveket, vagy egy példának tekintett ős, elől nevét vették fel, s igyekeztek annak megfelelően viselkedni.

Talán így alakulhatott ki, hogy él egyfajta közös kép egy-egy névvel kapcsolatban. Mindezt persze csak egy alapos, akár kérdőíves felmérés igazolhatná, hogy valóban létezik-e ez a fajta kollektív emlékezet. Talán hasznát lehetne venni egyéb névtani kutatásoknál is. Bizonyos neveknél azonban szinte biztosan állítható ilyen kollektív képzet megléte. (Pl. *Jenő*, esetleg *Géza* minden papucsférj neve manapság. Az igazi Jenők és Gézák bocsássák meg a feltevésemet!)

Természetesen a „negatív" oldalon is hasonló jelenségek figyelhetők meg, bár a szereplők közel sem ilyen karakteresek. Itt azonban talán még jobban rá vagyunk utalva a nevekre.

Bart Ottó kemény, németes neve s orvosi hivatása szinte „követeli egymást", szorosan összefüggnek. Ugyanígy nem meglepő, hogy a túl sokat nem szereplő orvos (mondjuk csak ki: *Doktor Bart Ottó*!) a hideg-racionális polgári családfő megtestesítője. Őt azonban mint vejét Sántha még elfogadja, s „Ottózza", Legalábbis van rá példa. Bart mellett Ila, Sántháék idősebb lánya lágy, kedves, rövid nevével is jelzi teljes alárendeltségét, jellegtelenségét. Igazából nem is fontos személye a darabnak, szinte csak azért kell, hogy legyen (lehessen) egy orvos a drámában és a családban.

Öreg Ácsné figurája szintén jellegtelen, ő is az, akinek tényleg csak a neve kell, hogy köthessük valamihez Lajost, hogy az író utalhasson az egyszerű származásra. S hogy legyen akinek Lajos hol „nyanyát" mond, hol mint „édesanyám"-ról beszél, attól függően, hogy a paraszti lélek melyik oldalát kell bemutatni. Tulajdonképpen Öreg Ácsné neve és két-három mondata a háttér, a népies íz - a „couleur locale".

Némileg különválik a fentiektől Sántháné, aki a szereplői névsorban is csak így tűnik fel. Talán nem véletlenül, hisz az ő jellegzetessége ez a két betű: *-né*. Ő a feleség, aki rendben tartja a házat, összefogja a családot, másfelől ő az a „hínár", aki éppen hitvesi szeretetével öli-fojtja meg az ő „Bandiját". Csupán két vagy három alkalommal hangzik el a keresztneve: *Kata*. Ekkor is azonban Rudi szájából „Kata méltóságos"-ként s mindig olyan szituációban, mikor ő tűnik éppen a család vezetőjének. Talán az íróban is felsejlett egy másik „nagyasszony", egy másik Kata képe: Bethlen Katáé, noha Sántháné valóban csak bizonyos részletekben hozható vele párhuzamba, amennyiben ő is kénytelen (szeret?) a családban nagyasszonyként szerepelni. Árva Bethlen Kata személye nagyon foglalkoztatta az írót (1939-ben *Bethlen Kata* címmel drámát is írt), s tudjuk, hogy a *Nagy család* hősének nevére is hatott.

A két karakteresebb figura a szereplők ezen csoportjából: Laci és Héthársi.

Laci, aki noha „Sántha László, szociális titkár"-ként olvasható a szereplők közt, a családban csak *Laci* marad, s rangja is inkább nevetséges, mint büszkeség. Ez esetben például a 'hatalom + dicsőség' (*vlaszty + szláva* > *Vlatyiszláv* > *Vladiszláv* > *László*) jelentésből (Ladó 184) bajosan lehetne levezetni a szereplő jellemét. Elképzelhető, hogy valamely emlék vezette itt

Németh Lászlót. Nem lehetetlen persze az sem, hogy tudatosan, iróniával adta a „lánglelkű” ifjúnak a *László* nevet.

A *Héthársi Rudolf* név már a karikatúra határát súrolja. A magyaros családi és a németes keresztnév joggal kelt komikus hatást. Maga Sántha azt mondja, hogy hasonló ez ahhoz, mintha valakit Krausz Árpádnak hívnak. A *Héthársi* „magyaros”, „hígmagyaros” (?) név kettős asszociációt ébreszthet az olvasóban: hangzása kissé hasonló a *hóhányó*hoz is (?), de sokkal inkább a nemesieskedés tűnik fel, s az író a cím- vagy rangkórságot gúnyolja ki ezzel a névvel. A *Rudolf* ellenben a pesti, a motorcsónakos sportemberre utal.

Itt érdemes kitérni arra, hogy egy név értéke, töltése mitől függhet egy-egy közösségen belül. A mai olvasó számára a *Rudi* még inkább a komolytalan, nyegle fiatalember képét keltheti, s igen prózai okból. A népszerű édesség, a Túró Rudi elterjedése óta a Rudolfok bizonyosan megbánták párszor nevüket, hiszen valószínűleg mindnyájan voltak már szenvedő alanyai nem túl szellemes viccelődésnek. A név mára egyszerűen „devalválódott”. Hárshegyi esetében azonban ez nem okoz érzelmi zavart, sőt, a véletlen még segít is.

Még egyetlen családnevet nem említettünk: a *Kardhányó*t. Maga a család meg sem jelenik a színen, nevük mégis beszélőnév kell(ene), hogy legyen. Kardhányó Laci ismerőse, aki ha „jobb ember is, mint látszik”, mégiscsak egy középszerű hivatalnok. Mindemellett a névválasztás oka itt homályban marad. Legalább olyan jellegzetes, mint a *Héthársi*, sőt a felvilágosodás korának drámáiban megjelenő *Baltafi*kkal és *Szélházi*akkal vetekszik, de a név mögött nem sikerült semmire sem bukkanni, ami indokolná ezt a választást (vö. mégis MNyj. 17: 179).

A szereplők nevei és jellemük, az írói indíttatás után nézzük meg, milyen a nevek hálózata, kit hányszor, hogyan látunk/hallunk megnevezni vagy szólítani. Alább a rövidítések:

Sántha Endre: S; kis tiszteletes: kt; Laci: L; Sántháné: S-né; Ágnes: Á; Bart Ottó: Bart; Héthársi Rudolf: R; Ács Lajos: Ács; Ila: Ila

A nyíl jelzi, hogy ki kihez szólva nevezi meg vagy szólítja a kiemelt szereplőt.

Sántha Endre

1. felvonás

S-né → S: *vén mókus*; S önmagáról, mintha a feleségét idézné: *Bandim;* R → S: *Endre bátyám* (2×) majd: *Professzor úr* (sértve kissé), S → S (önmagáról): *Rozoga ideál;* Ács → S: *a szociális titkár úr apja,* majd*: tanár úr* (2×); L → S: *apa* (2×); Ács → R: *Professzor úr;* L → S: *apa.*

2. felvonás

Bart → S-né: *az apósom;* S-né → Ács: *az én uram;* Ács → S: *tanár úr* (2×); S-né → S: *Bandi;* Ács → S: *professzor úr.*

3. felvonás

L → S: *apa;* Á → S: *apu;* L → S: „Kezedet csókolom, *apu”;* S-né → Öreg Ácsné: „Az *uramat* nem látta (…) A *professzor urat.*”; S-né → S: *Bandi;* Ila → S: „Igenis, *Apukám*”; S-né → S: „Én, *Bandi,* én törtelek össze?”; S-né → S: „*Bandi!* (Ráborul a nyakára.)”; Á → S: „Engem keresel, *apu?”;* S → S-né: *„én, Sántháné férje,* felneveltelek az anyátoknak.”

4. felvonás

kt → S: *professzor úr* (3×); S-né → S: *Bandi* (2×), majd amikor Santha rosszul van: *Bandim;* Á → S: *Apu, apukám.*

Ágnes, Sántha kisebbik lánya

1. felvonás

S → S-né: *Ágnes;* S → S-né: *a lányom, a kis taknyos* (kedvesen viccelődve); L → Á: *Ágnes, kedvesem* (gúnyosan); S → L: *Ágnes.*

2. felvonás

Ila → S-né: *Ágnes,* S-né → Á: (R is jelen) *Ágnes;* S → Á: *Ágnes;* S → S-né (Á is jelen van): *Ágnes;* S-né → S: *éretlen kölyök;* Ács → S: (Á és S-né is jelen): „Hozza ki a *kisasszonykáját";* S → Ács: *a lányom.*

3. felvonás

L → S: *Ágnes* (2×); S → Á: *Ágnes*: L → Á: *Ágnes*; S → Á: *Ágnes* (2×); Öreg Ácsné → Á: *kedveském*, *kisasszony*; R → S-né: *Ági;* S → S-né: *Ágnes* (2×); S → S-né (+ Ila): *Ágnes?;* S → S-né: *Ágnes*; egy szakács → Ila: *Ágnes kisasszony;* S-né → Á: „*Ágnes,* te megbolondultál"; S →- S-né: *a lányom.*

4. felvonás

S → kt: *a lányom, Ágnes* az én fajtám; S → Ács: „egy apa ismerheti önmagából a *lányát*"; S → Á: „az apák a *lányaik* házassága előtt fecsegők szoktak lenni".

Ács Lajos

1. felvonás

Ács → S+Á: „Én *az* vagyok kérem. Nincsenek iskoláim"; Á → S: *fiatalember;* L → Ács (S és Á is ott): Á, *Ács Laji,* „*egy ember*, aki teljesen igazolja a mi faji optimizmusunkat", *példány.*

2. felvonás

L → Ács: *Laji* (de magázza); L → Á: „*Ács Lajos*, akármilyen fiú, bizonyos fokig mégiscsak alulról néz mindent".

3. felvonás

S → kt: *Ács Lajos;* kt → S: „*Ács Lajos* azonban ravasz és okos is"; S → kt: *Ács Laji*; S-né → Ács: *jókedvű fiú;* S → Ács: *fiam*; Ács → Á: (önmagáról, kitalálva Á gondolatát): „Jaj de kedves parasztfiú ez az *Ács Laji.* Milyen naivul tudja elárulni az érzelmeit"; Á → Ács: „gőgös ember, *Lajos*; S → Á: „tetszik nekem ez az *Ács Lajos*".

4. felvonás

Á → S: *Lajos*; S → Á: *Ács Lajos*; S → Ács: *fiam.*

Sántháné

1. felvonás

R → S-né: *Kata méltóságos*; S → Á: *anyád*; Á → S : *Anyu* (82×); Á → S: *anya*

2. felvonás

Ila → Bart: *mama*; Bart → S-né : „Parancsolja, *mama*?"

3. felvonás

L → S: *anya*; S → L: *anyának*, *anyád*; Ila → S-né: *anya*, *anyukám*, R → S-né: *méltóságos asszony* (leánykérésnél); Ila → S-né (+ S is ott): *anya*; S → S-né: „felneveltelek *anyátok*nak" (képzeletben a gyerekeihez beszélve).

4. felvonás

S → S-né: *Szegény*; S → S-né: *Katám*, „menj, *kedves*, fárasztasz", Á → S, *anyu.*

Sántha László, szociális titkár, Sántha fia

1. felvonás

S-né → S: *Laci;* Á → S: *Laci* (3×); Ács → Á: *titkár úr;* Á → Ács. *bátyám*; Á → Ács: *Laci* (2×); Á → S: *Laci;* S → Á: *Laci* (2×); Ács → L: *titkár úr* (2×); Ács → L: „minden virágba bemenő, minden virágport felszedő *méhember".*

2. felvonás

L→ Bart: „én, mint *szociológus*"; kt - L: *titkár úr*; S-né → S: *Laci* (2×).

3. felvonás

S → L: *egy szociális titkár.*

4. felvonás

Á → S: *Laci.*

Héthársi Rudolf, mérnök

1. felvonás

S-né → S: *Rudi* (2×), S → S-né: *Rudi* (gúnyosan: „A Rudi név semmiféle alakot nem képes felidézni az agyamban"); S → Á (+ R is jelen): *Héthársi úr* (4×) (gúnyos, maró); S-né → R:

Rudi; Á → S: *Rudi*; S → Á: „*Héthársi Rudolf* az a férj, akivel az életet el lehet nirvánázni”, *Héthársi úr*; Á → S: *Rudolf.*

2. felvonás

S-né → Á(+ R is): *Rudi*; S → Á (+ S-é is): *Héthársi*; S-né → Á (+S): *Rudi*; Á → S (+Sné): *Héthársi.*

3. felvonás

S →Á: *Héthársi*; S-né → S: *Rudi*; S → Á: „*Héthársi Rudolf* megkért”; Á → S: *Rudi*! (ragyogva, trillázva kacag).

Bart Ottó, főorvos, Sántha veje

Ila → S-né: *Ottó* (2×); S → Bart: Te is *Ottó;* S-né → S: *a vőd*; Ila →S-né: *Ottó* (2×); S → S-né; *az orvos vőd.*

Ila, Sántha nagyobbik lánya, Bart felesége

S-né → S: *Ilon*; Á → S: *Ila néném*; Á → S: *Ila;* Bart → Ila: *Ila*, *Ilukám*!; Á → Ila: *Ila*; S-né → S (+ Ila is ott): *Ila* (az idegenek Ilát *nagyságos asszonyom*-nak mondják).

Kis tiszteletes

Ács → Á: *a kis tiszteletesünk*; Ács → L: *buzgó kis káplán, kis tiszteletes*; Á → S: *kis tiszteletes;* S → kt: *tiszteletes úr* (2 ×).

Öreg Ácsné

Á → S (+ Ács is): *nénike*; Á → Öreg Ácsné: *nénike*; Ács → Öreg Ácsné: *nyanya*; Á → Ács: *a cselédjük?*; Ács → Á: *az édesanyám*, majd: *tökéletlen vénasszony, özvegyasszony*, *az öreg Ácsné* (külső szemlélő szemével nézi); Ács → S: *édesanyám*; Ács → Öreg Ácsné: „*Nyanya,* jöjjön csak be!”

A nevek hálózata valószínűleg nem túl élvezetes olvasmány, de hasznos lehet. Első pillantásra is látható, hogy a mellékszereplők súlya jelentéktelen. Nevük az egész dráma során annyiszor bukkan fel, mint mondjuk Ágnesé egy felvonásban. Még Laci is ide sorolható, annak ellenére, hogy terjedelmesebb az ő „gyűjteménye”. Valójában azonban ő is vagy *titkár úr* az idegeneknek (Ács Lajosnak és a tiszteletesnek), vagy az apja is szólítja így, de ezt csak maró gúnnyal, a fiát kinevetve teszi. Egyébként ő is csak: *Laci,* mindenki *Lacija*, aki számára a „nép” egy nagyszerű móka, s ha megnézzük hogyan nevezi Ács Lajost, akkor láthatjuk, hogy valóban *példány*ként kezeli a paraszt embert, akiért lehet „lelkesedni”. Noha Ács Lajos *méhember*nek nevezi őt, akire nagy szükség van, a dráma ismeretében ez inkább tűnik Ács-féle ravaszkodásnak. Főleg ha látjuk, hogy Laci úgy beszél magáról Bartnak: „én mint szociológus”.

Bart és Héthársi talán még úgy is fontos szereplői a drámának, hogy alig látjuk őket. (Ez főleg Bartra igaz). Bart és Héthársi azért vannak megalkotva, hogy bemutassák az ellenpéldát, hátterül szolgálva még jobban, élesebben emelkedjék ki a három főalak sziluettje. Bartot szenvtelenül, érzések nélkül *„Ottózzák”,* de amikor Sántha elszánta magát a végleges döntésre, hogy kiköltözik a majorba, szinte el sem ismeri már az orvost, csak így jellemzi a feleségének: *„az orvos vőd”*.

Héthársit is többnyire a vezetéknevén szólítja és erőteljesen urazza, vagy a teljes nevén nevezi, végül ha *Rudizza* is, azt csak élesen, megvetően teszi.

Ágnes néha *Rudizza* őt, de a 2. felvonás végére eljut oda, hogy már ismét csak *Héthársi* a számára, s még egyszer nevezi *Rudi*nak nevetve, felszabadultan - ahogy egy szerelmes lány gondol vissza valami homályos, kedves, ám jelentéktelen élményre.

Sántháné, aki Rudinak *Kata méltóságos*, családfőként igyekszik segíteni őt, udvariasan kimenti, ha kell, s szívesen rábízná a lányát *Rudi*ra.

A tiszteletes és Öreg Ácsné figurája szintén csak arra valók, hogy kiemeljék a főhősöket, vagy tükörként szolgáljanak, ahogy Ágnes „*nénikézi*” Ácsnét, a fia viszont „*nyanyázza*”, s igen mogorván bánik vele, de azért - mint jó parasztfiúnak illik - *édesanyám*ként említi mások előtt.

Van, akinek a kis tiszteletes is *tiszteletes úr* (igaz csak szemtől szembe hívja így Sántha), de Laci csak *tejesképű káplán*nak titulálja. Az író közvetve így is jelzi a fiú pökhendi és felszínes jellemét. Ács is hívja *buzgó kis káplán*nak, jelezve, hogy ő, azaz Ács Lajos a szellemi vezér a majorban, a pap új ember, aki legfeljebb a hivatalos vezető lehet, az érdemi munka azonban Lajosé.

Ila, a nagyságos asszony teljesen színtelen szereplő, s neve is csak *Ila*, néha *Ilon* vagy *Ilonka*, de valójában a dráma nélküle is működne. Ő is inkább Bart karakterét hivatott kiemelni, a cselekményben sok szerepe nincs, legfeljebb az apa számára - Laci mellett - élő példája a csődbe ment nevelésnek. Ila az, akit Ilonka, a kislánya köldökgyulladásán kívül semmi más nem érdekel.

Ugyanúgy aláfestő szerep jut Sánthánénak is. Ő az, aki a vezető szerepet viszi a családban, ő próbál lenni a „mater familias”. Így is nevezi mindenki: *anya, anyu, anyátok, anyád,* de még Bart is *mamá*nak szólítja. Jól mutatja az érzelmi váltást a 4. felvonás. A zord és keserű Sántha egyetlen egyszer szólítja és nevezi nevén: *Kata*, majd *kedves*nek mondja, igaz, ezt is cinikusan, belefáradva a feleség világába, ami tulajdonképpen tönkre tette őt.

A három főszereplő az a három karakter, mely viszonylag önállóan él, s egy kis átdolgozással átírhatnánk úgy a darabot - erős túlzással persze -, hogy csak a három főhős jelenne meg a színpadon. Ágnes, a tiszta, nevében is őrzi ezt a tulajdonságát, s hacsak nem viccelődnek vele (illetve mögötte: *„a kis taknyos*”), mindenki érez valamilyen kisugárzást: szinte mindig, mindenki *Ágnes*nek nevezni, mintha bármely becéző formától elpattanna az az aura, mely körülötte fénylik. Egyedül - jellemző módon - Rudi nevezi *Ági*nak. Ez a következetes ragaszkodás az *Ágnes*hez méginkább erősíti a névről és viselőjéről alkotott képet. Néha jelenik meg a *lányom* és a *kisasszony* megszólítás, illetve a 4. felvonásban Sántha hangsúlyozza egyre inkább az apa - lánya viszonyt *lányom*nak szólítva Ágnest.

Ács Lajos jellemét jól példázza, hogy ő közvetlenül bemutatja magát, ő szerepelni, tüntetni akar: „Én *az* vagyok, kérem”. Utaltunk már rá, Laci hogyan kezeli őt, *Ács Lajiz*za, *Lajiz*za, noha csak magázódnak, és egyszer-kétszer ha találkoztak. Lajos azonban okosan és ravaszul tűr. Ő annak képzeli magát, aminek Ágnes mondja: parasztistennek. Ágnes a dráma elején *fiatalember*nek nevezi, s a 4. felvonásra más *Lajos* lett, s Sántha Endre számára: *fiam*.

Aki mégis a központi figura, az Sántha Endre. Érdekes módon a nevek vizsgálata is segíthet ennek belátásában. Az, hogy ki a szervező személy, a központi elem, jól látszik, hogy ki kivel szól, hányszor, s ki kit hogyan nevez.

Ilyen értelemben Sántha Endre alakja a leggazdagabb. A vészterhesen idilli reggelin Sántháné *vén móku*snak nevezi, de az csak a későbbiekben látszik: vihar előtti csend ez a kedveskedő becézés. A feleség számára - tudjuk -, általában *Bandi*, de az asszony ezt alig használja. Míg Sántháné mindenkinek *mama*, *anya*, s Sántha is *anyátok*ként, *anyád*ként említi, addig Sántha Endre esetében a szereplők hangsúlyozzák a személyes viszonyt, ezzel is alátámasztva: valóban súlyos ember lehet.

Az idegenek (Ács, a kis tiszteletes) *tanár úr*ként, *professzor úr*ként tisztelik. Ottó is hangsúlyozza: az *apósom*. A gyerekek, főleg Ila, de leginkább Laci élvezettel és szívesen ismétlik, hangsúlyozzák: *apuka, apa, parancsnok,* stb. (Laci, akinek rosszul esik apja lenézése, és épp abban próbál szeretett apjának egyre görcsösebben bizonyítani, ami már a kezdetben sem tetszett Sánthának: a szociális titkári munkában.)

Jellemző Rudi „bratyizó" *Endre bátyám* stílusa is, ő az, aki megérezni sem képes a Sántha jellemét, a körülötte lengő hangulatot.

Felesége is szívesen hangsúlyozza mások előtt: *az én uram*, s szemtől szembe az 1. és 2. felvonás feszült csöndje után *Bandi, Bandikám* néven szólítja. Nyomon követhetjük itt a darab érzelmi hullámzását. Ő maga azonban önmagát keserűen *rozoga ideál*nak nevezi, s ami még kifejezőbb: *a Sántháné férjé*nek, ami a dráma ismeretében valóban lényeges és fontos meghatározás, hiszen pontosan látjuk a megnevezésből: Sántha nagyon is jól érzi és látja saját helyzetét és bajait. Ez a viszony lett élete keserűsége.

Összegzésül elmondhatjuk: a nevek segíthetnek a pontosabb megértésben, a szereplők viszonyát pedig gyakran sokkal pontosabban, akár szemmel láthatóan ábrázolhatjuk a nevek segítségével, ami nem egyszer pontosabb megértést, a dráma (a mű) súlypontjainak helyes elrendezését is segítheti.

A nevek vizsgálata, főleg összevetése más Németh László művekkel bepillantást enged az író érzelmeibe, gondolatvilágába s az alkotó munka folyamatába is.

TÓTH ERIKA

„Szegény Sebestyén. Úgy látszik, megszolgálja a nevét”

Az írói névadás vizsgálata a *Papucshős*-ben

A dráma 1938 tavaszán keletkezett. 1958-ban a *Társadalmi drámák I-II.* 1. kötetében került kiadásra, majd 1964-ben ennek 2. bővített kiadásában; 1971-ben a *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetében , majd 1974-ben ennek 2., 1981-ben 3. kiadásában. Először 1939. november 4-én került színpadra a budapesti Nemzeti Színház előadásában. 1966. szeptember 9-én a veszprémi Petőfi Színház mutatta be. A bemutatót tájelőadás is követte Szombathelyen és vendégjáték Budapesten a Madách Színházban. December 13-án a vendégjátékot a TV közvetítette felvételről. 1967-ben a veszprémi előadást közvetítette a rádió. 1969-ben bemutatta a budapesti Madách Kamaraszínház; 1970-ben ezt az előadást felvételről közvetítette a TV. 1969-ben bemutatta a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház is, s az otthoni bemutatójukat megelőzte budapesti vendégjátékuk. 1971-ben a kolozsvári Állami Magyar Színház, 1973-ban a zólyomi Városi Színház, 1987-ben a nagyváradi Területi Magyar Színház mutatta be.

A feldolgozásban a NLM 1974-es *Szerettem az igazságot I-II.* 1. kötetét használtuk. A megadott lapszámok erre utalnak.

* * *

„Lazábban függ össze ezeknek az éveknek szinte kényszerképzetszerű témájával az 1938-ban írt *Papucshős* […]. A belátás s az önfeláldozó szeretet hősét mutatja be a szánalmas régészben, robotos kenyérkeresőben, a nevetést a nevetők ellen fordítva: így bántok el vele, híres keresztények, ha egy igazi keresztény akad közöttetek” (Németh László: Negyven év. NLM 1969, 21).

„Ha a *VII. Gergely* búcsúvétel akart lenni az élettől, a *Papucshős* azok közé a darabjaim közé tartozik, amelyekkel, mint később a *II. József*-fel, egy nehéz életszakaszra rendezkedtem be; *II. József*-fel a sírig tartó betegségre, a *Papucshős*-ben arra a kiszolgáltatottságra, amelybe a másik emberhez fűző felelősségérzet ejti az érzékeny lelkiismeretet. A témát 37-es olaszországi utam sebezte ki belőlem, s a szeretetnek az a rezignációja táplálta, amely ott fogott el, de csak 38 tavaszán a *Villámfénynél* bemutatója előtt írhattam meg” (Németh László: A drámák elé. *Szerettem az igazságot I,* 11).

* * *

A történet egy vidéki kisvárosban - ahogy a drámában többször is előfordul -, püspöki városban, Kóson játszódik. A dráma központjában egy városi könyvtárnok, Holly Sebestyén áll. A férfi a felesége, Lonka árnyékában él, s a tőle elszenvedett megaláztatások ellenére az iránta érzett túlzott felelősségérzetből feláldozza saját életét, egyéniségét, emberi és tudósi törekvéseit. A helybeli orvos, Éber Lóránt és látogatóba érkező húga, Éber Viola városkutató ösztönzésére Sebestyén megpróbál kitörni életének megszokott kereteiből. Megkíséreli elhagyni a családját. Szeretne új, független életet élni, Debrecenbe költözni, ahol könyvtári

állás várná, ha lenne bátorsága elfogadni. Felesége öngyilkossági kísérlete meghiúsítja terveit. Visszatér a családjához, régi életformájához, újra az ő igájukba hajtja a fejét, vállalva az újabb megaláztatásokat.

A mű emberi és társadalmi problémáját talán Éber Viola szavai foglalják a legjobban össze: „Engem ez a kiszolgáltatottság lázít fel. Mért kell két ember viszonyában mindig és mindig a különbnek alul maradnia? Miféle értéke van a teremtésben mindannak, amit mi, emberek, nagyobbnak s szebbnek kiáltottunk ki: figyelem, lelkiismeret, önfeláldozás, hűség, ha a mérleg másik tányérjában a nagyobb és súlyosabb önzés pehelyként nyomja le? Az ember annyit ér, amilyen önző; s két összeakasztott sorsban mindig a méltánytalanabb vezet" (455).

A dráma szereplőinek felsorolása:

ÉBER LÓRÁNT, orvos

ERZSIKE, a felesége

VIOLA, Éber Lóránt húga

HOLLY SEBESTYÉN, városi könyvtárnok

LONKA, a felesége

GABI, a lánya

MARI, mindenes Hollyéknál

PUBI, Gabi udvarlója

EGY RÉSZEG

A következő táblázat azt mutatja be a számok alapján, hogy melyik szereplő hányszor vesz részt a dialógusban. A sorrendben megtartottam az íróét a drámák szerepelőinek felsorolásában.

-	1. felvonás	2. felvonás	3. felvonás	4. felvonás	Összesen
Lóránt	42	29	31	44	146
Erzsike	6	-	15	-	21
Viola	42	27	29	36	134
Sebő	24	90	51	37	202
Lonka	20	45	-	24	89
Gabi	4	3	6	-	13
Pubi	6	9	-	-	15
Mari	-	16	-	3	19

A dráma főszereplőjének fontosságát jól tükrözi a neve mellé kerülő nagy szám. Azok, akik segítenének neki a nagy fordulat végrehajtásában (Lóránt, Viola) szintén kiemelten sokat szerepelnek.

A dráma első felvonása Éberék lakásában játszódik. Lóránt, a házigazda a szerző jellemzése szerint „*jó negyvenes, vonzónak tartott férfi; az agyonrohant délelőtt és a jó ebéd után szája és szeme gyönyörűségére maga elé szivarozgat"* (402). Neve a régiesebb *Lóránd* változata, amely a germán *Roland* névből keletkezett az *l* és az *r* hang felcserélésével. A név „elemeinek jelentése: dicsőség + merész, szabadon fordítva: vakmerőségével dicsőséget szerzett harcos" (Ladó 186).

A drámában leggyakrabban *Lóránt* formában használják a nevét. Ez összesen 32-szer fordul elő, amelyből 6 említés, 26 pedig szólítás. Sebestyén és a részeg vendég egy-egy alkalommal *Lórántkám*nak szólítja. A becéző forma a Sebestyén részéről a köztük levő bizalmasabb

viszonynak, a részeg vendég részéről a bizalmaskodásnak a jele („SEBŐ *veszi a kalapját.* Megbocsáss, Lórántkám… már így is elidőztem…" 414; „RÉSZEG. Kérem, ne tessék engem tuszkolni. *Megnézi Lórántot*. Á, te vagy az, Lórántkám. Hogy kerülsz te a faszent társaságába…. *Fölváltva a próbababára és Lórántra mutat*. Te és ő…" 439). Gabi kétszer *Lóránt bácsi*ként említi, Pubi egy esetben *Lóránt bátyám*nak szólítja az orvost. Három ízben köznév helyettesíti a *Lóránt* nevet (*uram/urad*). Ezt természetszerűleg Erzsike mondja, vagy neki mondják. Például: „LONKA. El akartam csábítani az uradat, kedvesem; ilyen szép napon nem akartam magam lődörögni ezekkel a gyermekekkel" 409; „ERZSIKE *egy tál sósrudat tesz a látogatók elé. Lonkához.* Milyen fesztelenek vagytok ti, kedvesem. Engem kiirtana az uram, ha ilyeneket mondanék" (410).

Az *Éber* vezetéknév a beszélőnevek csoportjába tartozik, s egyaránt jól illik a kritikus szellemű Lóránthoz és az éles logikájú tudós Violához.

Erzsike, Lóránt felesége héber eredetű nevet visel. Ennek nem annyira az eredete és jelentése ('Isten az én esküvésem'; Ladó 45) a jellemző, hanem a magyarban a közkedveltsége és gyakorisága. Különösen a gyakorisága a fontos, mert ez jelzi, hogy nem különösen jelentékeny figuráról van szó. A drámában a legtöbbször az *Erzsike* becéző alak fordul elő, négyszer szólító, ötször említő funkcióban. Sebő egyszer *nagyságos asszony*nak, Lonka *édesem*nek szólítja, Lóránt a *feleségem*ként, Viola a *sógornőm*ként említi. Itt is igaz J. Soltész Katalin észrevétele, hogy Németh László szívesen választja az Árpád-házi szentek nevét szerepelői számára (J. Soltész, A tulajdonnév … 163).

Az Éber család harmadik tagja Viola. „*Viola egyenes, kemény, fesztelen nő, aki előtt az, hogy asszony-e vagy lány; férjnél van-e vagy nincs, értelmét veszti"* (402). Tanult városi ember, s ezt Németh László a keresztnév megválasztásával is jelzi. hiszen különös, ritka nevet választ szereplőjének. A *Viola* egyébként régi magyar név, amely a latin *viola* 'ibolya' szóból származik (Ladó 116). A drámában a említéskor négyszer, szólításkor 29-szer fordul elő. Violát jelenti a *húga*, *húgom* is Sebő, illetve Lóránt részéről. Sebő kétszer *nagyságos asszony*nak egyszer *kedves kolleganő*nek szólítja.

Érdekes, hogy Lonka sem említő, sem szólító funkcióban nem használja a *Viola* nevet. Egy alkalommal mégis kivételt találunk. Amikor a férjét felelősségre vonja szökési kísérlete miatt, Lonka szövegében a *Viola* fordul elő. De ha megfigyeljük az idézetet, látjuk, hogy itt függő idézetként a Sebő szavai szerepelnek. „LONKA. Hol van a mi jövőnk? Ha egy új kesztyűt veszek, az ebédhez öt percet kések vagy egy csokor gyümölcsvirággal jövök haza; azt gondolod ezután, miért nem mentél el Violával" (461). Lonka Violát hatszor *kedvesem*nek szólítja, persze gúnyos felhanggal, négyszer *kisasszony*ként, kétszer *hölgy*ként, egy-egy alkalommal *tudós nő*ként, *nő*ként, illetve *doktorkisasszony*ként említi. („LONKA. Ja, az a tudós nő, akiről beszélt? […] És hol található a hölgy? 411; „LONKA. Éppen csak a doktorkis-asszonynak akartam megmutatni, hogy mi, vidéki asszonyok is értünk kicsit a gondolat-olvasáshoz" 412).

Lóránt két ízben *isten angyala*ként aposztrofálja a húgát, ami arra a megmentő szerepre utal, amit Viola a Sebestyén érdekében szeretne felvállalni. („LÓRÁNT. […] *Szivarra gyújt, a zsámolyra veti magát, s a húgára néz, elneveti magát.* Szegény Sebő - idáig csak a feleségével harcolt, ezentúl az isten angyala is a sarkában lesz" 417.)

A Holly család és köre alkotja a szereplők másik csoportját.

Gabi, Hollyék lánya „*már ma is lankadtabb* [az anyjánál], *az anyjától tanult stílus és a fekete keretes pápaszem nehezen illenek össze*" (409).

A *Gabi* a *Gabriella* becézett formája, ez pedig a *Gabriel* latinos nőiesítéséből származik, az eredeti név jelentése: ‘Isten embere, Isten bajnoka’ (Ladó 53 és 160).

A *Gabi* alak a drámában hatszor említő-, egyszer szólítónév. Tizenháromszor beszélnek róla, mint a *Hollyék leányá*ról. Az anyja *fiam*nak, Erzsike egyszer *kedvesem*nek szólítja.

A *Pubi* becenév viselője a „*jó nyakkendőjű s jó kedélyű OTI-titkár”* (409), akiről nem lehet eldönteni, hogy Lonkának vagy Gabinak az udvarlója-e („ERZSIKE. […] *Lonkához, erőltetett édességgel*. A Pubi már szinte a családhoz tartozik. Olyan, mintha csak a fiad volna, ugye? LONKA. Fiam? Az sok. Voltaképpen még el sem döntöttük, hogy melyikünknek udvarol, a lányomnak vagy nekem. GABI. Udvarolni csak neked udvarol… Velem kizárólag udvariatlankodik. Egyelőre azt sem döntöttük el, melyik a komoly szándék jele” 410.) A becenév a viselőjének komolytalan, könnyelmű, súlytalan voltára enged következtetni. Vele kapcsolatban csak a *Pubi* használatos hatszor említő-, négyszer szólítónévként.

Marinak, a család mindenes cselédjének a neve a *Mária*ból, ez pedig a héber *Mirjam*ból származik (Ladó 81).

A darabban csekély a szerepe, négyszer szólítják, ötször említik *Mari*nak. Lóránt *fiam*nak szólítja, Gabi *a lány* köznévvel említi.

A dráma egyik központi szereplője Lonka, Holly Sebestyén felesége az író szavai szerint „*negyven felé járó, inkább belső, nyers erejével, mint külső ápolással összetartott asszony*” (409). Viola szájába ezt a jellemzést adja: „Drága tavaszi kosztüm. Az ibolya üdébb, mint akit takar” (413).

Gyanítható, hogy a *Lonka* az *Ilona* becézése, bár erre a szöveg nem szolgál útbaigazítással. Erkölcsi gyengeség és kemény akarnokság egyaránt jellemzi, a név becéző formája kacérsággal párosuló erkölcsi súlytalanságára enged következtetni.

A *Lonka* névvel 19-szer, illetve *Lonka asszony, Lonka mama* jelzős szerkezettel kétszer említik; 16-szor *Lonká*nak szólítják viselőjét, hatszor pedig *kedves*nek Az említése 13-szor *Sebő feleségé*ként történik, s ebben a funkcióban négyszer az *asszony*, illetve az *anya,* kétszer *nagyságos asszony,* egyszer a *mama* köznév fordul elő.

A *Papucshős* c. társadalmi dráma főszereplője Holly Sebestyén városi könyvtárnok. Viola jellemzése szerint „jó, kissé puhább emberanyag, túl sok skrupulus. A szakmájában széles, nagy képzeletre való alapok s kevés szívósság, megtört önbizalom, indokolatlan rezignáció, méltatlan kispolgári boldogtalanság” (413). Igazi papucshős - így nevezik egyébként három alkalommal is a műben -, ezáltal furcsa ellentét van a magatartása és keresztnevének jelentése között. A *Sebestyén* ugyanis a latin *Sebastianus* rövidítéséből, ez pedig a görög *Szebasztosz* ‘magasztos, fenséges’ latinos továbbképzéséből származik (Ladó 210).

Három ízben hivatkoznak a műben Szent Sebestyénre Sebő révén. Szent Sebestyént a tizennégy segítő szent közé sorolják, életének eseményeire csak a legendák utalnak. A keresztény térítések miatt elfogták, és Diocletianus rendelete alapján halálra nyilazták. A fiatal tisztet, akit a katonák már halottnak hittek, Iréné, Szent Castulus özvegye meggyógyította. A felépült Szent Sebestyén megrótta a Diocletianus császárt, amiért üldözte a keresztényeket, a császár pedig elrendelte, hogy Sebestyént bunkókkal verjék agyon, és tetemét vessék a szennyvízcsatornába. A szent életének eseményei párhuzamba állíthatók a drámabeli Sebestyénével. Gondoljunk az utolsó jelenetre, amikor feleségének, akitől csak megaláztatást kapott, s akinek minden szava most is megalázó, akár még mérgezett nyilakkal is felér, s aki valószínűleg csalja is éppen Pubival, mindent megígér. Ez a megaláztatások mocskába való önkéntes elmerülést idézi fel:

„SEBŐ. Idén a szavamat adom. Elvállalok egy-két csődgondnokságot, idáig fáztam az ilyesmitől. […] egy kis utazást is tehettek. Azt szeretném, ha Gabi megismerné Firenzét, Nápolyt… Már június elején […].

LONKA. Június nem jó; Pubi július közepén veszi ki a szabadságát. Úgyis utazni készül az idén, strapálja magát csak velünk. Férfi nélkül én nem mernék utazni.

SEBŐ *gyöngéden.* Ahogy gondolod. Legyen hát július, kedvesem" (461).

Elképzelhető, hogy családnevében a cseh és szlovák *holý* 'csupasz, meztelen' és az angol *holy* 'szent(séges, (meg)szentelt' jelentése visszhangzik védtelenségére, kiszolgáltatottságára és önfeláldozására utalva.

A *Sebestyén*nek rövidített *Sebő* változatát használják 18-szor szólító, 14-szer említő funkcióban, ez a alak kapcsolódik a *bátyám* névkiegészítővel, a részeg vendég szövegében *bátyuskám*. Viola négyszer *Holly*ként említi, a teljes név is előfordul, de Lonka szájából ez is a lekicsinylés eszköze („Azt akarod a barátoddal és a barátnőddel elhitetni, hogy nem tudnék megválni tőled? Ez nagy önhittség… épp egy Holly Sebestyéntől" 433). Mari háromszor *nagyságos úr*nak szólítja, Lonka kétszer *mártír*ként említi („LONKA. […] Maga [ti. Lóránt] még elfért volna közöttünk; egy időben legalább az én vendégeim közé szerette magát számítani: a húgáról tudom, hogy az ő látogatása a mártírnak szól. […] „Ez még egy mártírtól is sok" 433). Sebőt jelentve az *apa* köznév fordul elő négyszer említésként. Érdekes, hogy a *Sebestyén* teljes névalakot két ízben szólító, négy ízben említő funkcióban használják, de csak az Éber család tagjai, akik papucshős és félszeg volta ellenére bizonyos respektussal viseltetnek vele szemben. Egy-egy alkalommal az *ember*, a *úr*, a *pajtás* Sebőt jelenti, s rá vonatkoznak az *édes öregem*, az *öreg csont* jelzős szerkezetek is („LÓRÁNT *megrázza* [Sebőt]. No, no, öreg csont… Ha így van, hát persze, hogy maradunk, legalábbis én…" 429). Sebő magáról beszélve *jóbolond Sebő*nek, *gonosz Sebő*nek mondja magát.

Németh László műveit már sokan és sokszor elemezték, ezt a Hartyányi István és Kovács Zoltán által összeállított és 1992-ben megjelentetett *Németh László - Bibliográfia* gazdag anyaga is bizonyítja. A művek sajátos jelentésrétegeinek magyarázatához adalékokkal szolgálhat a névadás vizsgálata a rejtettebb kapcsolatok és mozgatóerők feltárásával.